

RADU ROSETTI

15839

Dac.

PENTRU ADEVĂR ȘI DREPTATE

RĂSPUNS UNEI CRITICE

(Extras din „Viața Românească”)

I A S T
TIPOGRAFIA EDITOARE „DACIA”

1911

An, Omului

~~MV. 17/8/11~~ RADU ROSETTI

~~Inv.~~ 15839.

Dominului V. L. Maiorescu

„Alei sale dintru ale sale
auto

PENTRU ADEVĂR ȘI DREPTATE

RĂSPUNS UNEI CRITICE

313054

(Extras din „Viața Românească”)

308(498.3) „3II” (049.2)

Donațiunea Maiorescu

19319
27

— IAȘI —

TIPOGRAFIA „DACIA” P. & D. ILIESCU
1911

BIBLIOTECĂ CENTRALĂ UNIVERSITARĂ
BUCURESTI
CONTROL 1955

1956

1961

RC46/08

B.C.U. Bucuresti

C21319

Pentru adevăr și dreptate

Răspuns unei critice

Cătră cetitorii

Cartea mea *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova* a avut darul să stirnească minia partidului conservator. Eșită de sub tipar la sfîrșitul lui Decembrie 1906, lucrarea aceasta a fost denunțată de membri sus-puși ai acelui partid ca fiind „subversivă” și având partea ei de răspundere în izbucnirea tulburărilor din primăvara anului următor. Această învinovățire este cu desăvirsire neîntemeiată, lucrarea fiind pur istorică și scrisă într'un ton pe cit de obiectiv, pe atit de măsurat. Menită a fi o carte de studiu, și documentată pe larg, ea a fost scrisă pentru publicul cult; forma ei actuală o face absolut neinteligibilă pentru massele populare. Ele ar putea să înțeleagă numai în cazul cind cartea ar fi precurtată și supusă unei prelucrări speciale. În sfîrșit costul ei ridicat, zece lei de exemplar, o făcea cu totul inaccesibilă poporului.

Păcatul adevărat al cărții, în ochii conservatorilor noștri de astăzi, consistă însă în faptul că ea arată cum, la noi, proprietatea mare să aibă născut în urma unui sir de uzurpațiuni, urmate în curs de veacuri și făptuite de clasa stăpînoare, în dauna drepturilor de folosință ce din vechi le avea țărănamea asupra întregimii hotarului locuit de ea, precum și din transformarea cneazului ocirmuitor de sat în proprietar al hotarului acelaiași sat. Aceste fapte s-au produs și în alte țări, ele au fost expuse în nenumărate cărți, de către nenumărați autori, dar nimeni în acele țări nu să gindit să declare acele cărți „subversive” și să denunțe vindictei publice pe autorii lor. Sumner Maine și Seebohm au descris pe larg chipul în care căpeteniile irlandeze au cotropit cu vremea teritoriile triburilor și acele ale ginților aproape în

înregime: chestiunea agrară este mai acută în Irlanda decit oriunde, și totuși, în întreaga împărătie britanică, nu s'a găsit un singur glas care să califice scrierile și teoriile lor de subversive, deși Irlandezii, cu toată starea lor de cultură relativ înnapoiată, ar fi mai în măsură decit țărăni noștri să înțeleagă cuprinsul unor cărți de asemenea natură.

Pretențiunea să nu se spună adevăruri istorice interesind un neam întreg, fiindcă darea lor în vîleag pricinuiește accese de isterie unei coterii insim de mici, este absolut inadmisibilă în veacul al XX-lea. Lătirea și răspindirea adevărului nu se mai pot opri: dacă nu spuneam eu adevărurile care au suparat întratăita pe conservatorii români din zilele noastre, le spunea altul, și poate sub o formă mai primejdioasă pentru liniștea lor. Iar această liniște nu vor găsi-o înăbușind adevărul, ci numai atunci cind țărânia mea se va folosi de toată intinderea de pămînt la care îi dau drept numărul și munca ei. Atunci nu vor mai exista nici „instigații“, nici „scrieri subversive“.

Cu deosebire mare pare să fi fost minia stîrnită de teoriile mele în sufletele a doi din fruntașii partidului conservator. Unul din ei, o foastă călăuză în teatrală a partidului, alarmată se vede și de cuprinsul și de succesul cărții, s'a încercat în două rînduri să discreditze în fața unei înalte instituții culturale.

Răspunsul meu la aceste încercări de discreditare, apărut în *Viața Românească* pe Iunie 1909, sub titlul *Regretabil*, mă scu-tește de a mai readuce chestiunea înaintea publicului.

Alt fruntaș conservator, o călăuză de astădată electorală și în plină activitate, a acelui partid, a atacat scrierea mea în Parlament. Asaltul a fost dat cu tot avintul unei firi vioae și dacă energia calificativelor ar fi fost în stare să înlocuiască cunoștințile speciale necesare pentru a discredită și a nimici teoriile istorice, apoi praf s'ar fi ales din *Pământul, sătenii și stăpânii*, chiar în ședință în care opera mea fusese poreclită: cea mai voluminoasă inepție pe care o pomenise oratorul¹⁾.

Trebue să spun că efectul acestui asalt ce mi s'a dat în Parlament a fost mai mult negativ, căci a doua zi o mulțime de librari din București și din provincie îmi cereau cîte un nou rînd de exemplare.

Potrivnicii mei încă dela început se adresase cătră istoricii înscriși în partidul lor, rugîndu-i să ia condeul pentru a combatte teoriile mele „subversive“ și a dovedi neadevărul lor. Se știe că fracțiunea mai cultă a partidului conservator numără printre membrii ei mai mulți istorici de o netăgăduită valoare. Dîntr'un motiv sau dintr'altru însă nu se găsi nici unul care să scrie măcar o slovă pentru apărarea ordinei sociale amenințate.

Astfel stătea chestiunea, cînd se auzi că un scriitor străin de partidul conservator, care în tinerețile lui fusese profesor de

1) Dacă *Pământul, sătenii și stăpânii* intrădevar alcătuiesc o inepție, nu credeți că i se făcea mult prea mare onoare, aducînd această înepție înaintea Parlamentului?

istorie într'un liceu de provincie, dar părăsise în curind istoria pentru a se consacra avocaturii și politicii, devenind întâiul polemist al țării, și care era privit, nu fără cuvînt, ca un principie al condeiului, scrie o istorie a legăturilor dintre pămînt, sătean și stăpin, în care combate cu hotărîre teoriile mele. Cartea eșia de sub tipar la sfîrșitul anului 1909, sub titlul de *Cercetări asupra stării țăranilor în veacurile trecute*.

Ea cuprinde pe lingă fapte și știri cunoscute, luate exclusiv numai din trei sau patru culegeri de documente tipărite, adunate în chip nemetodic, infățoșate într'o expunere greoae și confuză, din care nu era absolut nici o încheere originală, nici măcar clară, însoțite de un sir de diatribé acerbe, acrimonioase, cu totul lipsite de curtenie, la adresa mea și la acea a teoriilor expuse de mine. Nu voiu reveni nici asupra cărții, nici asupra diatribelor împotriva mea, deoarece m'am ocupat destul, atât de una cât și de celealte, în articolul publicat în *Viața Românească* pe Ianuar 1910, sub titlul de *Răspuns la o agresiune*.

Din cetirea cu băgare de samă a *Cercetărilor asupra stării țăranilor* reescă însă că această carte a fost scrisă inadins pentru a mă combate pe mine de o parte și a susține de alta că marea proprietate a existat la noi din veci. Iar tonul acrimonios și disprețitor cu care se vorbește de mine și de scrierea mea dovedește în chipul cel mai vederat dorință autorului de a mă discredită cu desăvîrșire în ochii publicului. Observ aici în treacăt că aceste tendințe sunt absolut identice cu acele care caracterizează atacurile conservatoare împotriva mea; și unele și altele sunt pur subiective.

La Iunie 1910 apără sub titlul de *O încercare de mistificare istorică sau cartea d-lui R. Rosetti „Pământul, sătenii și stăpânii“*, răspunsul autorului *Cercetărilor asupra stării țăranilor* la suscitatul meu articol din *Viața Românească*.

Dacă titlul promite, conținutul ține toate făgăduințile titlului: sunt făcut cu ouă și cu oțet, autorul neconenit găsește prilej pentru a-și arăta nemărginitul dispreț ce-l resimte pentru crierii mei, pentru știința mea, pentru opiniunile mele. Iar teoriile mele le face bucăți, din cartea mea nu mai rămîne absolut nimic în picioare, ea într'adevăr nu mai apare decît ca o adevărată *încercare de mistificare*, dela început până la sfîrșit.

Mare a fost bucuria stîrnită de acea broșură în tabăra conservatoare. *Epoca*, într'un stil și mai elegant decît acel obișnuit de acest organ al elitei, făcu un articol în care osanalele cătră autorul unei *încercări de mistificare* alternau cu expresiunile de dispreț și de ocară pentru mine. (Isonul acestei bucurii il ținu ziarul evreesc *Progresul*, care se grăbi să anunțe într'o informație, cu exultare, că teoriile istorice ale aceluia Verax care scrisese *La Roumanie et les Juifs* fusese sdrobite cu desăvîrșire).

Trebue să recunosc că, în *O încercare de mistificare*, auto-

rul greou, incurcat și confuz al *Cercetărilor asupra slării țărănilor*, se transformă într'un scriitor cu stil clar și inciziv, dibace în descoperirea părților slabe ale potrivnicului și ager la lovirea lor, știind să tacă și să ascundă propriile sale slăbăciuni, meșter în arta de a clădi o argumentare subredă dela temelie, înfățoșind-o ca un model de logică, în sfîrșit el, îndată ce părăsește terenul istoriei pentru acel al polemicii, redevine polemistul de întâia ordine, pe care cu toții l-am cunoscut și l-am admirat.

Dar îndată ce ei argumentele lui cite unul și le treci prin ciurul unei cercetări serioase, vezi că toate sunt calpe și greșite, că totul este numai o meșteșugire fără temeu și că, din nenocire, buna credință este cu totul exclusă din această lucrare.

Apoi mai mai constați că acea clădire de argumente, în aparență atât de strălucitoare, ascunde o desăvîrșită ignoranță a chestiunii. Autorul *Incercării de mistificare*, de altminterea ca și cei doi fruntași conservatori, idee n'are că această evoluție s'a petrecut la toate popoarele din lume în condițiuni la fel și că asupra acestei chestiuni Englezii și Germanii au o literatură întreagă. Si autorul *Incercării de mistificare* nu cunoștea nici limba engleză, nici acea germană!

Fiind însărcinat anul trecut cu direcțunea lucrărilor de vizuire a fruntariei noastre cu Austro-Ungaria, însărcinare care a fiut până la Februarie trecut, și fiind silit să-mi mut necontentul reședință dintr'o localitate într'alta, nu mi-a fost cu puțință să răspund până acum la această nouă agresiune împotriva mea.

Intr'acest interval potrivnicul meu s'a săvîrșit din viață.

Dacă *O încercare de mistificare* ar conține numai personalități, injurii și sarcasme la adresa mea, nici prin gind nu mi-ar trece să răspund. Dar această broșură alcătuiește o încercare de discreditare a unei cărți în care se expune, pentru întâia oară, adevărul asupra istoricului evoluționii unor legături, dela care a atîrnat și atîrnă buna stare, sănătatea, puterea și viitorul obștiei neamului nostru. Am avut fericirea să fiu cel întâiu care a expus publicului acest adevăr, să descopăr și să dau în vîltag multe din amănuntele lui, și privesc ca o datorie de cinste să ferească pe de o parte spusa mea de discreditare, iar pe de alta să sdobesc fără milă o meșteșugire făcută în scop de a tăgădui adevărurile descoperite de mine. Sper că în paginile care urmează cetitorii vor găsi dovada că meșteșugurile întrebuițate de adversarul meu, cu toată măestria cu care au fost făurate, n'au slăbit întru nimic teoria expusă de mine în privința evoluționii legăturilor dintre pămînt, săteni și stăpini, care rămine întreagă în picioare până în cele mai mici amănunte.

I „O încercare de mistificare” și dreptul romînesc în Ungaria

Existența unui *drept romînesc*, comun și identic pentru toate țările locuite de Români, este principiul susținut de mine, împotriva

cărui se îndreaptă mai cu samă și cu drept cuvînt furia năvalie autorului *Încercări de mistificare*. Este vederat că dacă Români din Ungaria, Tara Românească și Polonia erau ocîrmuiți de același obiceiu uniform, tăgăduirea lui în Moldova devine cu desăvîrșire anevoieasă. Uniformitatea *dreptului romînesc* era deci dușmanul de căpetenie care trebuia distrus cu orice preț, înainte de toate. Și, într'adevăr, autorul *unei încercări de mistificare* nu cruce nimic pentru a rupe pe bietul *drept romînesc* în bucăți și a face apoi praf din fiecare bucătă în parte.

Să vedem dacă și cum își ajunge scopul.

El se ridică mai întâi împotriva ființii unui asemenea drept la Româniia aşăzați în Peninsula balcanică¹⁾, ființă ce pretinde că eu aș fi susținut-o în *Pământul sătenii și stăpânii*, intemindu-mă pe cercetările d-lui Bogdan. Adevărul este că în zisa carte, niciuare n-am vorbit de *dreptul romînesc* la Români din a-dreapta Dunărei, ci, pe pagina 25, la sfîrșitul unui paragraf privitor la cnejii din Moldova, am făcut o notă în cuprinsul următor :

„Cnejii se găsesc și la Români de peste Dunăre, dar acolo se numea mai adesea *primichiri*. Vezi în această privință Bogdan, op., cit., p. 2, și Hasdeu, *Arhiva Istorica*, III, p. 85 și urm.”

Atât și nimic mai mult. Aș avea deci tot dreptul să declin orice amestec în războiul purtat de adversarul meu pe patru pagini împotriva existenții obiceiului pomenit la Români de peste Dunăre.

Totuși, cu toate că, neavînd nevoie să dovedesc faptul în chestiune, n'am făcut asemenea afirmațione, declar că ființă peste Dunăre, în evul mediu, a unui drept romînesc, același în trăsăturile lui de căpetenie cu obiceiul care ocîrmuia pe Români din Dacia Traiană, mi se pare stabilită mai presus de orice îndoială. Lumina făcută în această privință de d. I. Nădejde, în critica ce d-sa a făcut broșurii în chestiune în cursul verii trecute²⁾, în *Voința Națională*, este destul de vie pentru a mă scuti de osteneala să mai adaoag alte argumente, spre a dovedi superficialitatea și netemeinicia susținerilor din broșură.

Vouj trece deci la cele spuse de adversarul meu în privința *dreptului romînesc* în Ungaria și în Polonia. Mai întâi, tăgăduesc afirmaționea din broșură cum că eu mă razîm numai pe Neculai Densușianu spre a stabili ființă aceluui obiceiu³⁾. Numărăasele citate din notele de pe paginile 23–28 ale cărții mele, în care subiectul este tratat, sunt de natură a dovedi oricărui ceteritor de bună credință că, departe de a mă fi mulțumit numai cu cercetarea operelor lui N. Densușianu pentru adunarea cunoștinților mele asupra chestiunii, am cules aceste informaționi din

1) G. Panu, *O încercare de mistificare istorică*, p. 18 sq..

2) Vezi *Voința Națională* din 29, 30 și 31 Iulie 1910.

3) Ibid., p. 22 sq..

izvoare pe cit de numeroase, pe atit de deosebite si de complete. Intrind tocmai la pagina 44 in miezul chestiunii, autorul brosuri incepe a analiza fiinta si starea cnejilor din Ungaria.

Incep cu cnejii din Ungaria. Iata ce spune d. R. Rosetti despre aceia : „Atât cnejii ereditari, cât și acei neereditari erau însărcinați să strângă dela Români o cîrmuiță de dînii dările cătră fiscal regal (acea de căptenie, fiind aşa numită quinquagesima a oilor) și acele cătră stăpînul locului, care se alcătuiau din censul pentru pămîntul ținut de ei și dintr'o dare proporțională în natură asupra oilor și a rîmătorilor; ei mai aveau dreptul să execute pe oameni la îndeplinirea corvezilor datorite, după o biceiu, acelaiași stăpîn.

In schimb, cneazul avea dreptul să judece pe Români, percepind în folosul său o treime din gloabele datorite, se folosea de pămînturile necotate, avea singur dreptul să țină moară și crîșmă mai cuviindu-i-se și oareșicare corvezi din partea oamenilor.

„Puse sub formula aceasta simplistă chestia cnejilor din Ungaria este absolut falșă“.¹⁾

Apoi, mai lungeste vorba pentru a o incurca, pretinzind că eu: „aşa de darnic“ și „care-mi plătesc cu atita lux mania cîtăților“, „de astădată sint foarte sobru și mă mărginesc a cîta de vre-o două ori pe d. Bogdan“, „pe cercetările căruia mă razim aproape exclusiv“.

Oricine își va da osteneala să deschidă cartea mea la paginile 25—28, va putea constata că din 19 cîtașii una singură se referă la Bogdan, iar celelalte la Kémeny, Hunfalvy, Martin Schwartner, Féjer, Fessler, Hasdeu și Grușevski. Afirmațiunea autorului *Incercării de mistificare* este deci cu desăvîrsire falșă.

In sfîrșit el incepe să :

„pună în evidență întreaga chestie a cnejilor din Transilvania, de care îmi pare rău că nimeni nu s'a ocupat decit în mod greșit și superficial, căutind să tragă concluzia numai în vederea unei idei istorice mai dinainte concepute în vederea clădirii unei organizații sociale fantastice“^{2).}

Iată acum cum clădește autorul nostru, „in chip ne greșit și ne superficial“, „o organizație socială ne fantastică“.

Pe baza cercetării „numeroaselor documente din colecția Hurmuzaki, vol. I, partea 1, și 2“, el distinge „patru categorii de cneji în Transilvania și în Ungaria, și anume“ :

1. „Cnejii aproape nobili, servitori ai regelui, căroră acesta le cesioanează pentru serviciile lor credincioase și multiple cnezate“^{3).}

Iar cnezatele erau „cesiuni pe viață și ereditare a uzufructului și folosinții unei moșii“, făcute pentru răsplătire de servicii. Cele mai vechi cnezate de asemenea natură fiind acele ce Ion,

1) *Pămîntul, sătenii și stăpânii*, p. 26—27.

2) Panu, op. cit., p. 46.

3) Ibid., p. 47.

Farcaș și Lynioy le posedau în Olteția și care sunt menționate în actul dela 1247, prin care regele Bela al IV-lea hărăzește Țara Românească cavalerilor Ioanitii.

„Dăm și conferim lui (preceptorului ordinului), și printr'însul zisei case, toată țara Severinului, cu muntii aparținindu-i și toate celelalte dependințe, asemenea cu cnezatele lui Ion și Farcaș, până la riu Olt, afară de țara ene-zatului voevodului Linioy, pe care o lăsăm Românilor¹⁾ [ca să-l țină] precum l-au ținut până acum: astfel asemenea rezervăm nouă și succesorilor noștri jumătate din toate foloasele, veniturile și serviciile întregii pomenite țări a Severinului și a cnezatelor sus numite, cedind cealaltă jumătate pentru uzul casei sus zise...“²⁾

Și autorul broșurii, după ce citează textul latinesc al acestui pasajiu, adaugă :

Odată ce cessionarul unui chinezat se achita de asemenea obligații, el era stăpîn absolut întocmai ca și un proprietar, peste tot domeniul său, a căruia venit din toate : din pămînt, din păduri, din ape, etc., și reveniau lui³⁾.

Așa? Mi se pare că din textul citat mai sus se zice lămurit că *regele lasă țara cnezatului voevodului Lynioy Românilor, deci locuitorilor acelui cnezat*. De aici rezultă că acel pămînt era posedat *nu* de voievod, ci de Români aceluia cnezat, căci de ar fi fost, cum crede autorul nostru, proprietatea sau *cvasi proprietatea* lui Lynioy, nu poate incăpea îndoială că regele n-ar fi lipsit să zică că lasă acea țară voevodului. De unde rezultă că în cnezatele lui Ion și Farcaș, locuite și ele de Români, și unde, precum vom vedea indată, cneji aveau mai puține drepturi decât Lynioy, domnia același regim,adică că și acolo pămîntul era folosit *nu* de cneji, ci de locuitori. Apoi se vede că adversarul meu n'a cetit cu băgare de samă liniile care urmează indată după pasajul citat și care sună astfel:

... cu excepțiunea bisericilor clădite sau ce se vor clădi în toate țările suszise din veniturile căror nu ne rezervăm nimică, afară asemenea de drepturile cunoscute ale arhiepiscopilor și episcopilor; mai exceptând și toate morile în fință sau a se face în verice loc din țările sus-numite, afară de acele din țara Lytua, de edificiile și de toate veniturile agricole ale fraților zisei case, de [venitul] finațelor și de acel al păsunilor vitelor lor și de iazurile astăzi existente sau ce se vor înființa de ei, pe care toate vom să le

1) Rărit de mine.

2) „...Damus et conferimus sibi et per eum dicte domui totam terram de Zeurino cum alpibus ad ipsam pertinentibus et aliis attinentibus omnibus, pariter cum Kenezatibus Ioannis et Farcasii usque ad fluvium Olth, excepta terra Kenezatus Lynyoii Woiavode quam Olatis relinquimus prout iisdem hactenus tenuerunt ita tamen quod medietatem omnium utilitatum et redditum ac servitiorum de tota terra Zeurini memorata, et Kenezatibus supra nomi-natis provenientium nobis et successoribus nostris reservamus, medietate alia ad usum domus supradicte cedente....“

3) Ibid., p. 48.

afectăm pentru folosul exclusiv al fraților, afară de pescările Dunărei și de iazurile dela Cheley ce le rezervăm pentru folosința noastră și a lor în comun¹⁾.

Reesă de aici că regele mai hărăzește Ioaniților :

1. Dreptul exclusiv de a avea moară în toată țara Severinului, în care se cuprind și cnezatele lui Ion și Farcaș. Precum am văzut, voevodatul lui Lynioy (probabil terra Lytua, despre care este vorba în act) nu era cuprins în donațiunea făcută de rege Ioaniților.

2. Folosința tuturor iazurilor din aceiași regiune.

Iată deci că autorul *Incercării de mistificare* n'a avut nicio cu cele trei cnezate citate de el spre a stabili drepturile ce el le atribue cnejilor din întâia lui categorie, căci de departe de a fi „stăpin absolut, întocmai ca și un proprietar, pe domeniul său, a căruia venituri din toate: din pămînt, din păduri, din ape, etc., îi revineau lui“, vedem în ce privește pe cei trei cneji cități mai sus că :

1. Pămîntul era al Românilor care locuiau pe el, și

2. Venitul din ape se hărăzia de rege, pe lingă altele, Ioaniților.

Dar broșura mai citează și alte documente, spre a dovedi că cnejii din întâia lui categorie erau niște cvasi proprietari.

Întâiul ar fi actul din 1361, prin care Ludovic cel Mare „cedea fiilor lui Locolloy cnezatul jumătății de moșii locuite de Valahi, numită Ozon în Maramureș“, pentru a le răsplăti serviciile credincioase. Apoi autorul se întreabă : „In ce condiții regele face această danie ? Iată“ :

eisdem filiis Locolloy, eorumque filiis et posteritatibus universis, sub eiusdem libertatibus, utilitatibus, servitius et conditionibus, sub quibus dictus Stan eundem conservasse, et tenuisse censemur deditimus, donavimus et contulimus jure perpetuo et irrevocabiliter tenendum, possidendum, pariter et habendum salvo jure alieno²⁾.

Apoi urmează :

Și în acest document vedem că cneazul se bucură de *drepturile, fo-*

1) „exceptis ecclesiis constructis et construendis in omnibus terris supradictis, de quorum redditibus nihil nobis reservamus; salvis tamen reverentiis et iuribus archiepiscoporum et episcoporum, que hahere dignoscuntur; exceptis etiam molendinis omnibus infra terminos prenominatarum terrarum ubicumque factis vel faciendis, preter quam in terra Lytua, nec non edificiis et agriculturis omnibus sumptibus fratrum dictae domus factis, fenetis quoque seu animalium et pecorum suorum pascuis, piscinis etiam, que nunc sunt vel fient per ipsos, que omnia ad ipsorum fratrum usum integraliter volumus retineri, preter piscationes Danubii ac piscine de Cheley, quos nobis et ipsis comunes reservamus.“

2) Ceia ce pe românește înseamnă : „Acelorași fi și lui Locolloy și filior lor și întregii lor posteritați, sub aceleși libertăți, foloase, servicii și condiții sub care zisul Stan o păstrase și o ținuse, am dat-o, hărăzit-o și conferit-o cu drept veșnic ca s'o ție, s'o poseadă și asemenea s'o aibă, sub rezerva respectării drepturilor străine.“

loasele și serviciile întregii moșii, în condițiile (sub eisdem conditionibus) sub care se folosise de această moșie și predecesorul său Stan. Regele nu spune acele condiții, fiindcă, cînd face actul, ele erau cunoscute. Dar din diploma lui Bela al IV-lea, de care am vorbit mai sus, știm ce dădeau în schimb regelui cnejii pentru asemenea cnezate, anume: un număr de foloase, de venituri și de servicii¹⁾.

Precum reesă din textul reprobus mai sus, nu se găsește în ele nici măcar un cuvînt care să ne autorize a încheia că urmășii lui Locolloy se bucurau de întregul venit din pămînt, din păduri, din ape etc, iar în cît privește documentul citat mai sus al lui Bela al IV-lea, am văzut că din el rezultă că pămîntul era al Rominilor care locuiau pe el, și că nici venitul din ape nu era al cnejilor Ion și Farcaș, deoarece regele hărăzia cavalerilor venitul morilor și acel al iazurilor, atât în ființă, cît și al celor ce s'ar putea înființa.

Autorul broșurii mai citează pe urmă²⁾ actul din 1387, prin care Ștefan, banul Severinului, dăruiește lui Halmag, lui Cristea și lui Mihail, fiili cneazului Petru, „ca cnezat o moșie numită Castrul Mihald cu **toate foloasele și cele astîrnătoare, lor și rezilor lor**“, sub condițiunile ce le arată mai jos, adică (citez broșura) :

ca în fiecare an, în ziua Sfintilor Arhangeli, să plătească de fiecare ședintă de judecată cîte trei groși, iar în ziua de Sfîntul Gheorghe darea de a 50-a parte castelanilor moșiei Mihald, după cum se obișnuiește aceasta și plătesc și alte sate a acelorași cneji.

Reproduce apoi textul latinesc al celui de pe urmă pasaj, care sună astfel :

Videlicet quod in festo beati Michaelis archangeli singulis annis, de qualibet sessione singulos tres grossos et in festo beati Georgy martiris, quinquagesimam castellanis prescripti castri Mihald pro tempore.

Voiu observa mai întâi că din textul acestui document, astfel cum este publicat în Hurmuzachi, I, 2³⁾), reesă că banul Ștefan a dat zișilor fi ai lui Petru, șul lui Dees, cneazul ținutului Castrul Mihald (Mehadia), *nu o moșie, ci un sat regal* (villam regalem) numit Patac (Valea). Mai departe, tot în acest document, autorul nostru traduce corect : *aliis villis prin: alte sate*.

Apoi cei trei groși ce fiili cneazului Petru trebuiau să-i plătească în ziua Sfintilor Arhangheli, nu erau plătiți de fiecare ședintă de judecată, ci de fiecare sesiune de pămînt (*mansus, Hufe, jireabie*) cuprinsă în hotarul zisului sat. Cea dintâi

1) Ibid., ibid..

2) Ibid., ibid..

3) După Pesty: *A Szörény vármegye hajdani oláh kerületek*, p. 51. Féjer X, 1, 247, și *Transilvania*, 1872, p. 115.

distincțiune are, precum voiu arăta mai jos, însemnatatea ei, a doua, precum iarăși voiu dovedi în curind, are o însemnatate neasemnat mai mare. Greșala făcută de autorul broșurii cînd traduce cuvintul *sessio* din act prin *sesiune de judecată*¹⁾ este însă de natură a ne inspira oarecicare bănueli în privința temeinicieie cunoștinților zisului autor despre relațiunile dintre stăpini și săteni în Ungaria, relațiuni în care este necontenit vorba de *sesiunea* săteanului, baza și punctul de plecare al acelor relațiuni.

Voiu trece acum la cele ce zice broșura despre *a două categorie de cneji*, pe care o definește în chipul următor :

Cnejii trăind în grupe, în sate și comune, pe proprietăile regelui, a nobililor și a *capitulurilor* bisericești. Aceștia sunt simpli țărani, trăind ca toți ceilalți iobagi, pe moșiile altora, și supuși prin urmare la toate corvezile, sarcinile, redevențele, la care toți ceilalți țărani unguri și săcui erau supuși...²⁾

Acum e întrebarea : ce organizație aveau ei în satele lor ?

Evident că în sate era un cneaz în care se întrupă autoritatea comunală, prin urmare fiind mai mare decât ceilalți, se bucura de foloase deosebite. Acest lucru este aşa de natural, de vreme ce-l întâlnim în toate părțile, încit n'ar fi nevoie de dovedit³⁾.

Despre această categorie de cneji, până la cetirea *Incercației de mistificare*, n'am avut nici o cunoștință, n'am găsit-o menționată în nici unul din documentele mie cunoscute ; m'am grăbit deci să cercez cu cea mai mare băgare de samă dovezile pe care autorul se intemeiază pentru a susține ființa ei, dovezi care consistă în două acte.

Cel dintăiu este un ordin dat, în anul 1377, lui Ladislau voievodul Transilvaniei de cără regele Ludovic cel Mare, ordin rezumat de N. Densușianu, în Hurmuzaki, I, 2, p. 241, în chipul următor :

Ludovic regele Ungariei invită pe voievodul din Transilvania să conștrîngă pe chinezii români din Transilvania ca să recunoască autoritatea domnilor săi pămîntești și să facă servicii militare după cum a fost vechea lor consuetudine.

După cum se vede din rezumatul lui Densușianu, dacă se vorbește de *chinezi sau cneji* români, nu reesă de loc că acești cneji ar fi fost „trăind în grupe, în sate de cneji“ cum zice autorul nostru, și că această vorbire a lui Densușianu s'ar putea aplica tot cu atit temeiul la cnejii ocircumitorii de sate, în care trăiau țărani români de rind, n.e.c.n.e.j.i.

Spre a pune pe cetitor în stare să constate însuși dacă Densușianu a făcut sau nu un rezumat greșit, voiu reproduce

1) Această greșală a fost relevată de d. Nădejde încă de astă vară. V. seria de articole ale d-lui Nădejde în *Voința Națională* din vara anului 1910.

2) Panu, op. cit., p. 51.

3) Ibid., p. 52.

traducerea românească a întregului document în chestdiune, iar textul latinesc se va găsi în notă :

„Ludovic cu mila lui Dumnezeu, rege al Ungariei, al Poloniei etc. Cre-dinciosului nostru Ladislau, voevodul părților transilvănene ale regatului nostru, salutare și milă. La urechile serenității noastre a sosit mare jalbă a părintelui nostru în Hristos, domnia sa episcopul Gublin al Transilvaniei și a capitolului bisericii sale, cum că mai mulți cneji ai satelor și ai posesi-unilor Românilor [supuși] bisericii sale episcopale și zisului său capitol, unii vînd cu dela sine putere altora, sau transmit fiilor sau erezilor lor, cu mare și manifestă pagubă și micșorare a dreptului de stăpînire teritorială [a episcopiei], pămînturile de arătură, pășunele și pădurile ce, cu titlu de cnezat, le tin pe timp mărginit și că păgubesc și asupruse pe ceilalți supuși români cu exacțiuni nouă și nepomenite, iar alții în îndrăzneala lor încercă să se sustragă dela îndatorirea subiecțiunii teritoriale în chip fraudulos și chiar prin amenințări. Deoarece asemenea abuzuri ale zișilor eneji nu se pot îngădui cîtuși de puțin, deoarece de sarcina subiecțiunii teritoriale n'au fost scuți vreodata nici acei pe care, în alte ținuturi românești, și asemenea în pertinențele castelurilor noastre regale, i-am menținut în cnezatele lor de mai nainte, întărand [în posesiunea acelor cnezate] și pe fiii fiilor lor. Din această cauză facem ștîut și poroncim eu tot îndînsul credinții voastre, ca, îndată ce veți primi știința de față, să constrîngeți și să siliți prin toate mijloacele, întrebuiînd la nevoie măsuri mai aspre, pe toti cnejii, atât pe acei ai domnului episcop și ai capitolului său, cât și pe acei ai celorlalte sate și posesiuni oarecicare, ca să se abțină dela abuzurile sus-pomenite, să păstreze cu credință supunerea teritorială și ascultarea [datorită] domnilor lor, îndeplinind slujbele și sarcinile obișnuite altădată pentruca pilda rea a nesupunerii lor să nu tragă după sine pagube și inconveniente mult mai mari. Dealtfel pentru reprimarea acestor răle, vă dăm prin cele de față deplină putere să procedați cu toată aspirme autorității noastre. Si să nu faceți cîtuși de puțin altfel. Dat la Diosgewr, a treia zi a sărbătorii corporului lui Hris-tos, în anul 1377^{a 1)}.

Nu există în acest text nici un cuvînt care să ne autorize a încheia că este vorba de sate de cneji trăind sub ascultarea

1) „Ludovicus Dei gratia rex Hungarie, Polonie etc. Fideli nostro Ladislav Wayvode partium regni nostri transylvanorum. Salutem, et gratiam. Gravis super eo aud aures nostre serenitatis pervenit venerabilis in X po patris, domini Gublini episcopi transsilvani, et capituli ecclesie sue, querela quod plerique villarum, et possessionum Olachorum ecclesie sue episcopalis et dicti capitule sui Kenezii terras, prata, et silva Keneziatus ipsorum titulo, ex concessione ejusdem episcopi, et capituli temporaliter tentas, et possessa, aliis pro lubitu vendere et in filios heredesque suos cum gravi, et manifesto juris terrestralis damno, et decurtatione, perhennaliter transfundere, ceteros subditos Olachos novis, inauditisque exactionibus vexare, ac dampnificare, et his, aliisque ausibus suis temerariis, minas quoque interjicioendo, semet ab onore debite terrestralis subjectionis fraudulententer, exquisitisque coloribus subducere conentur. Quum autem tales dictorum Keneziorum excessus tollerari minime debeant, cumque ab onore terrestralis subjectionis nec ii quidem unquam exempti fuerint, quos in aliis districtis Olahalibus, tanquam pertinentiis castrorum nostrorum regalium in prehabitus eorum Keneziatus relinquare, et in filios filiorum confirmare consuevimus. Hinc fidelitati vestrae horum serie mandamus, et committimus serio, ut habita praesentium notitia, universos Kenezios tam dicti domini episcopi, et capituli sui, quam et reliquarum villarum et possessionum quorumlibet ad praemissa vitanda, servandamque dominis suis fideliter terrestralem subjectionem, et obedientiam, praestandaque onera, et servitia ab olim consueta, modis omnibus, adhibitis etiam, si necessum foret, arctioribus remediis, compellatis, et cogatis, ne prava eorum

unui cneaz mai mare. Este vederat că regele vorbește de abuzurile cnejilor care ocîrmuiau satele rominești de sub dependența episcopiei transilvănenă. Și aceasta cu atit mai mult, cu cit se zice lămurit că „ei asupresc pe ceilalți supuși romini ai episcopiei cu exacțiuni nouă, nepomenite până atunci“.

Apoi să se observe că, în partea finală a actului, se ordonă voevodului să constringă pe *toți cnejii, atit pe acei ai episcopiei, cit și pe acei ai celorlalte sate și posesioni oareșicare*, să reentre în supunerea datorită domnilor lor. Actul nu face deci nici o distincție între cnejii episcopiei și acei ai celorlalte sate și posesioni oareșicăre.

Este însă în acest document un lucru de o însemnatate capitală pentru chestiunea care ne ocupă, lucru pe care autorul *Incercării de mistificare* nu pare să-l fi văzut, și anume:

Regele vorbește aici de: „**plerique Kenezii villarum et possessionum Olacharum ecclesie sue episcopalis**“, ceia ce vra să zică „mai mulți cneji ai satelor și ai posesiunilor Românilor bisericii sale episcopale“.

Iată deci că în Transilvania, întocmai ca și în țara Severinului, un rege al Ungariei vorbește de: **satele și posesiunile Românilor**. Să se noteze că regele nu zice: *Kenezii villarum et possessionum olachalibus*, adică *cnejii satelor și posesiunilor rominești* (înființate după dreptul rominesc) ale bisericii episcopale, ci de *cnejii satelor și posesiunilor Românilor*.

Vom găsi îndată și altă mențiune de acest fel și mai lămurită.

Tot pentru a dovedi ființa celei a doua categorii de cneji enunțată de el, autorul broșurii mai citează un document¹), pe care N. Densușianu îl reproduce în chipul următor:

1301. *Chinezatul și libertățile Românilor din comuna numită Satul Mare Românesc de lîngă Odorheiu în Transilvania.*

Noi Ladislau cu mila lui Dumnezeu rege al Ungariei etc. Voim să fie știut tuturor și fiecărui în parte la care vor nemeri cele de față. Cum că Ursul cneazul și Dominic magistrul ușerilor, în numele și ca reprezentanți ai tuturor celor ce locuiesc și săd în satul nostru românesc, în mijlocul Săcuiilor nostri dela Odorheiu, venind cu mare plîngere în prezența noastră, ne-au expus și ne-au arătat că numijii locuitorii, din cauza necontentitelor năvăliri și cotropiri ale teritorului lor de cătră Săcuii din acele părți, se văd reduși la o atit de mare lipsă de locuri și de case, că cu greu mai pot duce lemnele și cărăamidele trebuitoare pentru întreținerea și întărirea castelului nostru Odorheiu și totuși săt până astăzi zilnic indemnăți și siliți [la aceasta] de cătră castelanii zisului nostru castel. Totuși ei, aducindu-și aminte de credința și de serviciile supuse pentru care, de cătră predecesorii noștri, regi ai Ungariei, li s'a lăsat și donat pămîntul, vor și de acum înainte să servească regatului nostru în pace și în liniște. De aceia, pentruca locuitorii zisului nostru sat, astfel și dela început servind la castelul nostru sus-zis Odorheiu și obișnuii să ducă lemne și cărămizi și să facă servicii pe jos, spre paguba

renitentie exempla, alia multaque majora post se trahunt dampna, et incommoda. Alioquin super reprimendis his, plenum vobis presentium rigore impertimus auctoritatis nostre rigorem. Secus igitur minime feceritis. Datum in Diosg erw, tertii die festae corporis Xpi, anno ejusdem millesimo trecentesimo septuagesimo septimo“.

1) Ibid., ibid., p. 52 sq.

noastră și a lor se contrîng a lucra peste obiceiul lor, de aceia ordonăm cu tot inadinsul ca nimeni, afară de castelanii noștri dela zisul [castel] Odorheiu, să nu cuteze a-i judeca sau a-i sili să facă servicii oareșicare, excepțindu-se însă Săcui ținind în acel sat case dobîndite prin cumpărare sau prin alt titlu de drept, pe care scoțindu-i de sub jurisdicțiunea cneazului, dorm ca în timp de oștire, după obiceiul celorlalți Săcui liberi, să se numere și să ștească sub steagul comitelui lor, rezervîndu-se însă în chip hotărît ca aceiași Săcui să fie ținuți a face în fiecare an, de căte ori va fi nevoie, cărăturile urgente cerute la Odorheiu, pentruca ceilalți locuitori ai zisului sat să nu fie împovorați peste dreptate și încărcați cu slujbe. Mai voim, eu consimțîmîntul prelaților și baronilor aici de față cu noi, ca zișii locuitori ai satului nostru românesc să nu fie ținuți a da vre-o dijmă oareșicare alta decit obișnuitale dări bisericiei de Odorheiu și să fie scutiti de orice dare după obiceiul Săcuilor între care trăesc, însă sint ținuți să presteze cele ce au de prestat cneazului lor. Si să nu se uite că sint scutiti de birul boilor. Dat în Buda, în casa domnului Rege. A. D. Mo CCCo primo¹⁾.

Iată și textul latinesc :

Nos Ladislau Dei gratia Hungarie etc. Universis et singulis ad quod presentes devenient, notum esse volumus. Quod Ursus Knezius et Dominicus Magister Janitorum nomine et in persona universorum incolarum et inhabitatorum *ville nostre Olachalis* in medio Siculorum nostrorum de Uduordhel commorancium gravi cum querela in nostri accedentes praesenciam exposuerunt et exponendo significarunt, quod dicti incole ob continuos Siculorum parcium illarum inuasiones et territoriorum dictae ville nostre occupaciones ad tantum redacti sunt inhabitatorum et mansiōnum paucitatem, ut ligna et tigna ad castrum nostrum Uduord pro eius conservacione et munitione necessaria vix iam subministrare possint, et tamen per castellanos dicti castri nostri eatenus quotidie adurgeantur et cogantur, ipsi tamen memores fidelitatis et obsequiorum seruiciorum, sub quibus a predecessoribus nostris Hungarie regibus terra relieti et donati fuere, cuperent porro quoque hinc ne inhabitatores dictae villa nostre *secus et ab exordio* ad castrum nostrum prefatum Uduord seruientes, et lignis et timentis, pedestribusque seruitiis castrense soliti, cum manifesto nostro et ipsorum damno penitus libertate sua *excidere contingat*, harum serie firmiter mandamus, ut nemo ipsos universos preter castellanos nostros de dicta Uduord judicare et ad seruicia qualiacumque cogere presumat, exceptis tamen Siculis in dicta villa mansiones tenentibus, et emione aut alio iuris titulo subsistibili aquirentibus, quos a iurisdictione Knesij eximentes tempore exercituacionis more aliorum liberorum Siculorum sub vexillo comitum ipsorum connumerari et exercituare volumus, hoc tamen per expressum reservato, ut ijdem Siculi quotannis requisitas trahes ad Uduord, si quando necessitas magnopere urserit, prestare teneantur sintque astrikti, ne secus reliqui inhabitatores dictae ville preter iusticiam aggrauentur, serviceisque opprimantur. Volumus insuper ex consensu Prelatorum et Baronum hic nobiscum presencium, ut dicti inhabitatores ville nostre Olachalis nulli omnino decimas preter solitas capiecas Eccelesie et Uduord prestare teneantur, sintque ab omni dicacione more Siculorum, inter quos vivunt, in perpetuum exempti, prestant tamen Knesio ipsorum prestanda. Non omisso et eo, quod a signatura boum exempti sint. Datum Bude in domo domini Regis presentibus venerabili patre Nicolao Episcopo Bosnensi, Dominico magistro Ianitorum, Magistro Dumetrio nostris fidelibus et alijs quampluribus fide dignis, quorum consilio hanc fecimus chartam et donationem Anno Domini Mo CCCo primo Septimo Calendas Octobris. In cuius rei testimonium et perpetuam firmitatem presentes fecimus sigilli nostri minimine rotabori, secretum annulum nostrum eisdem apprimentes per manus prefati Episcopi Bosnensis, Regni nostri Hungarici anno primo.

1) Hurmuzaki, I, 1, p. 553.

Trebue se observ că data, nu autenticitatea acestui document, a fost pusă la indoială de Daniel Fáncsali în *Nemzeti Tar-salkodo* pe 1838, II, p. 57—60; însă obiecțiunile lui Fáncsali au fost dovedite ca neintemeiate¹⁾.

Oricit de mult și de conștiincios ai studia textele reproduse mai sus, atât pe acel rominesc, cit și pe acel latinesc, oricât le-ai confrunta, atât între ele spre a te încredea dacă tâlmăcirea rominească este exactă, cit și cu textul publicat de Deșu Sușianu, și tot dacă ești de bună credință îți va fi cu neputință să scoți din ele măcar o presupunere că Români care trăiau în satul vorbit de lingă Odorheiu ar fi fost, nu săteni români de rînd, aşazați pe pămînt supus unui castru regal și având în capul lor un cneaz ca toți cnejii din asemenea sate, ci „cnejii trăind în grup și avind peste ei un cneaz mai mare”.

Dacă locuitorii *Satului Mare romînesc* de lingă Odorheiu ar fi fost, nu săteni români de rînd, ci cneji, adică privilegiați, nu poate începea umbră de indoială că această calificare nu le-ar fi lipsit într-un act regal anume făcut spre a-i menține în întregimea drepturilor lor. Si totuși vedem că sătenilor nu li se dă în act altă denumire decât *incolae* sau *inhabitatores*, adică *locuitori*, fără alt calificativ, acel de cneaz fiind rezervat singurului Ursul, care-i reprezintă.

Cele două documente de mai sus fiind singurele pe care se intemeiază autorul broșurii pentru a dovedi ființa unei categorii de cneji deosebite, care „traiau în grupe, în sate sau comuni și avind peste ei un cneaz mai mare”, am tot dreptul să declar această afirmație a adversarului meu cu desăvîrșire nedovedită și neintemeiată.

Nu mă pot împiedeca să semnalez aici disprețul desăvîrșit cu care autorul broșurii tratează pe cetitorii lui. Drept dovedă a unei afirmații importante, li servește cite un fragment de act în traducere română proastă și greșită²⁾, în care nici nu se vorbește de cele afirmate de el. El își închipue publicul cetitor destul de credul și de ușor pentru a se lăsa convins prin asemenea argumente!

Dar dacă autorul broșurii a văzut în actul regal dela 1301 lucruri ce, cu toată bunăvoie, altul decât el nu le mai găsește, el a trecut cu vedere și aici niște cuvinte ale regelui Ungariei care repetă, în chip și mai lămurit decât actele dela 1247 și 1377,

1) Szábo, *Szekely Okléveltar*, I, p. 31—32.

2) Rezumatul celui de al doilea act mai cu seamă este absolut fals. Satul în chestiune nu s'a numit niciodată Idord: această denumire n'a existat decât în închipuirea autorului broșurii care l-a confundat cu orașul Odorheiu. Apoi, nu Români, ci Săcuii sunt ținuți să face serviciul militar sub steagul comitelui Săcuilor. Nu se zice în act că „Săcuii să nu poată supune [pe Români] la rechizitia de cărat butuci și c. c., ci că „Săcuii se fie ținuți să face în fiecare an cărăturile urgente cerute la Odorheiu“, și cîte altele. Traducerea este vederat făcută de un om care n'a știut niciodată, sau care a uitat limba latină.

faptul că pămîntul pe care erau aşăzaţi sătenii români era privit ca posesiune *a lor* și nu a cneazului.

Vedem înainte de toate pe rege arătind că cneazul Ursul i-a vorbit *în numele tuturor locuitorilor din Satul Mare rominesc și ca reprezentant al lor*. Apoi pe lîngă că actul vorbește de *teritoriul acelor locuitori*, nu de teritoriul cneazului, regele zice că : „pentru credința și serviciile lor supuse li s'a lăsat și dohotit pămîntul.“ Iată o declarație pe care autorul broșurii n'a văzut-o sau n'a voit s'o vadă, eliminînd-o ca netrebnică din rezumatul făcut de el.

Și totuși ea, zău, nu este de disprețuit, căci ne dă o dovdă directă, scrisă, clară și lămurită, că regii Ungariei lăsase și dăduse hotarul satului în cheștiune Românilor care îl locuiau. Adică că Români din Satul Mare rominesc fusese găsiți de un rege al Ungariei în stăpinirea acelor pămînturi; că acel rege îi lăsase pe Români în stăpinirea lor și le confirmase acea stăpinire în schimbul unor slujbe cătră cetatea Odorhei, la care acei Români erau ținuți. Oricit ar suci și ar întoarce cineva acest text, alt înțeles nu-i poate da. El alcătuiește o dovdă directă scrisă și precisă, întâia până astăzi cunoscută, arătind că obștile țăraniilor români erau stăpine pe hotarul lor înainte de cucerirea ungări și că, cel puțin în cuprinsul ținuturilor atîrnind de castele regale, ele au fost menținute de regii unguri în stăpinirea acelor hotare.

Și mai frumos încă stă cu a treia categorie de cneji, acei care după broșură se găsiau :

„mai cu samă în Banat, cneji proprietari pe pămînturile lor proprii, sau mai bine țărani proprietari, un fel de moșneni. În documentele din veacul al 13-lea și al 14-lea, găsim multe acte de hotărnicia moșilor și în acele hotărnicii întîlnim adesea ori moșile nobililor învecinându-se cu acele a cnejilor țărani“.

Desigur că existența acestei categorie de cneji *mici proprietari, mai cu samă în Banat, în veacurile al 13-lea și al 14-lea*, este cît se poate de interesantă și că dovedirea ei prin acte din partea unui autor atât de dănic cu citațiuni lungi, chiar în text, se impunea. Din nenorocire însă, tot materialul doveditor se reduce la următoarea notă sărăcăcioasă : „3) Ibidem, același volum.“

Volumul în cheștiune, este partea a doua din I-iul volum al colecției Hurmuzaki. Într'însul nu se află nici un act relativ la veacul al XIII-lea, dar numai documente din acel următor. Trei din aceste sint, mai mult sau mai puțin, referitoare la hotărnicii în Banat : în nici unul din ele nu se vorbește de cneji care măcar de departe ar sămăna cu acei din a treia categorie a autorului nostru. Am cercetat cu cea mai mare atenție toate documentele din acel volum, dar n'am găsit nici o mențiune despre poemul fel de cneji. Am mai studiat cu aceiași băgare de samă documentele din volumul precedent din Hurmuzaki, acel cuprin-

zind acte din veacul al XIII-lea și nici aici n' am găsit urmă de a treia categorie de cneji a unei încercări de mistificare. Mă văd deci iarăși silit să conchid că această atreia categorie, ca și adoua, n'a existat niciodată, că este datorită și ea închipuirii autorului nostru.

Broșura mai face o categorie deosebită din cnejii colonizaitori. Iată cum îi definește :

Cneazul antreprenor se bucura întăiu de veniturile pădurilor și a cîmpilor moșiei (cum suis utilitatibus, cum meta et silvis, cum pratis). Al doilea se folosia de oarecare privilegii, cîteodată de dreptul de judecată pe acea moșie, prin gloabele pe care după obiceul timpului le căpăta dela împriinătă.

Să se noteze că în toate actele pe care le voiu cita, nu se mărginește dreptul cneazului a uza numai de o anume întindere fixă din pămîntul moșiei, cum vom vedea în Galitia. *Din contra, el are facultatea de a cultiva cîmpînț are nevoie, de vreme ce proprietarul îi pune la dispoziție atît cîmpurile cît și pădurile*¹⁾.

În sprijinul acestei caracterizări ni se citează cele patru acte următoare :

1) Actul din 1370, prin care, după broșură :

regele Ludovic confirmă la doi cneji români, fiii lui Struza, două posesiuni regale, ca recompensă fiindcă tatăl lor le-a transformat în moșii locuite și populate²⁾.

Adversarul meu este convins că aceste două posesiuni în ținutul Caransebeșului, pe care regele le hărăzește filior lui Struza și care innainte de donațiune erau cnezate, tot cnezate au rămas și după donațiune. Se înșală însă cu desăvîrșire : prin actul în chestiune cnezatul hărăzit lui Struza se transformă de rege în proprietate nobiliară.

Aceasta rezultă cit se poate de lămurit pentru orice om care s'a ocupat cu studiul documentelor ungare, din cuvintele :

Possessiones nostras regales... in districtu Karansebus existencium sitas et per predictum Struza Pater ipsorum ibidem situatas, populatas et locatas, omni eo Jure et Titulo, quo eedem ad nostram collacionem pertinere dinoscuntun, eisdem Romano et Ladislao filys Struza neonon etc... Cum omnibus ipsarum utilitatibus, Juribus, fructuositatibus et pertinenciis universis, sub eisdemque metis et distincionibus metarum, quibus ab olim per prefatum Patrem eorum, et per consequens ipsos hactenus habite extiterunt et possesse, Noue Donacionis nostre Titulo deditus, donavimus et contulimus, Jure perpetuo et habendas, Salvo Jure alieno³⁾.

1) Panu, op. cit., p. 54 și urm..

2) Aceeași greșală o face și Densușianu cînd rezumă actul. V. Hurmu-zaki, I, 2, p. 167 sq..

3) ....posesiunile noastre regale... aflătoare în ținutul Caransebeșului și descălecate, împopulate și aşzăzate de sus-zisul Struza, părintele lor, le dăm cu toate drepturile și titlurile cu care sunt cunoscute ca apartinînd colatiunii noastre, acelorași Roman și Ladislav, fiii lui Struza, precum și verilor

Cuvintele : *omni jure et titulo* nu lasă absolut nici o indoială : ele sint întrebuințate numai pentru hărăziri de proprietăți nobiliare. Prezența lor in act ar ajunge spre a risipi orice indoială, dar faptul că nu este aici vorba de cnezat mai reesă și din acel că regele hărăzește satele pomenite fără a impune donatarilor vre-o plată anuală de cens sau prestare de serviciu, cum este totdeauna cazul cind actul este privitor la un cnezat. Adaog că lipsesc aici și cuvintele : *sub aceleasi condițiuni sub care le-a ținut până astăzi*, sau *sub care țin alii cneji*, care se găsesc în actele privitoare la cnezate de cîte ori nu sint impuse unei plați sau obligațiuni speciale.

Întâiul document citat aici de broșură trebuie deci cu desăvîrsire înlăturat ca nefiind privitor la o concesiune de cnezat.

Al doilea act citat, acel dela 1409, este fără indoială privitor la un cnezat.

Lațcu de Szánto și Ioan Herman dela Tamași, voevozi și comiți de Zonuk, dorind ca patru cneji din țara Hațegului (pe care ii numește) să înmulțumească populațiunea satului Zeicanî (Achynus Polyana) dela Poarta de Fier (Vaskapu), astfel ca ea să poată apăra drumul mare de prădăciunile tălaharilor și răufăcătorilor de tot felul care se adăpostesc în pădurile de prin imprejurul Porții de Fier, scutește atât pe cnejii sus-pomeniți și pe moștenitorii lor, cît și pe locuitorii din acel sat, *pe timpul cîl vor găsi voevozii cu cale* (*Nostro scilicet durante bene placito*), de orice cens, dare, contribuție, plată, serviciu sau lucrare. Însă atât cnejii sus-numiți cît și urmașii lor sint îndatorîți să plătească pe fiecare an, în semn de supușenie, în ziua de Sfîntul Gheorghe, cîte 200 dinari și nimic alta nici lor, nici castelanilor de Hațeg¹⁾.

Al treilea act este din 1352; *O încercare de mistificare* îl rezumează în chipul următor : (Actul emană dela magistrul Possa, comitele Carasului) :

Fiindcă a venit înaintea noastră Iuga și Bogdan, fiii lui Stefan de Mutnue, cerind eu umilință ca să le dau un pămînt pustiu numit Mutnucatac²⁾ în condițiile de libertate în care și alii cneji au asemenea locuri libere și pustii, în provincia Sebeș, în scop ca ei să stăpînească acea pustietate și să o înmulțească cu oameni. Noi, în vederea serviciilor credincioase ale acestora, le concedăm numitul loc desert, ca ei să poată trage din el toate veniturile din păduri și din cîmpii cu hotare cunoscute și această concesiune le-o facem pe vecie, lor și urmașilor lor. *Ca privilegiu pentru osteneala lor*, hotărîm ca nici un judecător să se amestice acolo, ci ei singuri să judece pe cei care se vor aduna în acel sat, afară de trei cazuri, anume: de tălhărie, de furt și de dare de foc, care cazuri vor fi de competență judecătorilor dela Sebeș³⁾)

lor)... să fie stăpînite și ținute de ei cu toate veniturile, drepturile, folosințile și dependențele lor, în cuprinsul acestora și hotare și semne de hotar în care le-au avut tatăl lor și prin urmare și ei până astăzi, prințăr'vn nou titlu al nostru de donațiune, pentru vecie și în chip irevocabil, însă fără prejudecății drepturilor altora".

1) Ibid., p. 56.

2) Valea Mutnucului.

3) Ibid., p. 57.

Am subliniat în rezumatul de mai sus, întâiu, pasajul : *în condițiile de libertate în care și alți cneji au asemenea locuri libere și pustii*, pentru că această traducere denaturează cu desăvirsire cuvintele respective din textul latinesc, și, al doilea, cuvintele : *Ca privilegiu pentru osteneala lor*, fiindcă ele alcătuesc o adăugire a adversarului meu, adăugire care denaturează înțelesul intregului act.

In textul latin, pentru întâiul pasaj, găsim subliniate de Den-sușianu cuvintele : *in tali libertate, in qua libertate habent liberas villas quenesi in provincia Sebus*; ceea ce insamnă pe rominește : *în condițiile (în aceeași libertate) în care (condiții de libertate) au cnejii satele libere în provincia Sebeș*. *Villa* însemnă în documentele medievale ungare și polone totdeauna sat, și prin urmare *villas liberas* nu poate însemna decit *sate libere* și nicidcum *locuri libere și pustii*.

Deosebirea între sensul adevărat și sensul arătat de broșură este foarte insămnată. Din rezumatul din broșură ar rezulta că fiii lui Ștefan de Mutnuc ar fi cerut și obținut dela comitele de Caras cnezatul unui loc pustiu în condițiunile în care și alți cneji aveau asemenea *locuri libere și pustii*. În realitate însă ei cereau și obținuse acel loc în aceeași condițiuni în care ceilalți cneji din comitat țineau *satele libere*, adică satele care nu fusese hărăzite vre-unui nobil sau clerului și atîrnau numai de castrul regal.

Din interpretarea dată de broșură ar rezulta un regim deosebit, special cnezatelor conferite asupra locurilor pustii ce au a fi colonizate. După interpretarea adevărată rezultă dimpotrivă că fiii lui Ștefan de Mutnuc au cerut și obținut dela comitele Carasului cnezatul unui loc pustiu, *in exact aceleași condițiuni în care cnejii satelor libere regale țineau cnezatele lor*.

Și lucru straniu, același autor care traduce aici, la pagina 37, cuvintele *villas liberas* prin *locuri libere și pustii*, ocupindu-se la pagina 49 de actul din 1387, act prin care Ștefan banul Severinului conferă lui Petru, fiul cneazului Dees, și fraților săi cnezatul satului Valea (Patak), în aceeași condițiuni în care țin aceeași cneji și alte sate (același document în care autorul broșurii confundă *sessio*, adică *jireabie, mansus, Hube* prin *sesiune de judecată*), el traduce foarte corect cuvintul latinesc *villa* prin acel romînesc de *sat*.

Cum se face că *villa* însamnă pe pagina 49 *sat*, iar pe pagina 57 *loc pustiu*, adică tocmai contrarul ?

Să fie oare această confuziune involuntară ? Este oare admisibil ca autorul *Incercării de mistificare* să fi crezut un moment că cuvintele *villas liberas* însamnă *locuri libere și pustii* ? Ce cauță aici mai ales acest de pe urmă cuvint ? Iată niște întrebări la care las cetitorului grija să răspundă.

Chestiunea se mai complica cu adăugirea făcută de autorul nostru în același document, cîteva rînduri mai jos.

Ca privilegiu pentru osteneala lor, hotărîm ca nici un judecător să se amesteece acolo, ei ei singuri să judece pe ceice se vor aduna în acel sat..

In textul latinesc lipsește cu desăvîrsire echivalentul cuvintelor subliniate de mine la începutul acestui citat. Iată parte din acest text latinesc, care urmează îndată după descrierea hotarelor :

....concessimus et dedimus et contulimus Jure perpetuo et irrevocabili possidendum et habendum, in filios filiorum et suorum heredum successoribus, et quod ratum et firmum sit dedimus litteras nostras mediante fide nostra, ita tamen quod nullus Judex habeat iudicare ipsi autem poterunt iudicare preter tres causas, scilicet latrocinium furtivum et incendiarium, et si contingit esse tunc ad sedem Judicis ad Sebus admittere debeatis. Datum in Elyed, etc...

Ceia ce insamnă :

.... am concedat și am dat și am conferit ca s'o poseadă și s'o aibă cu drept veșnic [ei și] fiili fililor și urmașii moștenitorilor lor, și spre incredințare și întărire am dat cărțile noastre cu credința noastră, și asemenea ca unei un judecător să aibă a judeca, iar ei să poată judeca afară de trei principii, adică tâlhăria, furtul și darea de foc, și dacă se va întimpla atunci trebuie s'o trimiți lá scaunul judecătorului, la Sebuș. Dat în Elyed etc.

Precum se poate încredința oricine, nu este în acest text nici urmă de mențiunea : *Ca privilegiu pentru osteneala lor*. Ne găsim fără indoială în fața unei adăugiri făcută de autorul *Încercării de mistificare*. Si întreb din nou : să fie oare această adăugire rezultatul întimplării ?

Dacă se poate la rigoare admite ca un autor ușuratec să sară prin inatențiu peste cîteva cuvinte dintr'un text, este cu greu admisibil ca el, tot din întimplare sau din neglijență, să adauge la unul din textele pe care își bazează argumentarea un membru de frază avînd un înțeles al său propriu și complect.

Căci ființa sau neființa în acest loc a mențiunii în chestiune are importanță ei. Fără de mențiune, dreptul de judecată hărăzit fililor lui Ștefan de Mutnuc este un drept care face parte din drepturile tuturor cnejilor satelor libere (regale) ale ținutului Caransebeșului. Comitele Carasului dă lui luga și lui Bogdan ceia ce ei îi ceruse : cnezatul satului Valea Mutnucului, cu toate drepturile de care se bucurau și ceilalți cneji din ținut. Este greu să admită că comitele le-a dat mai mult decât ei însăși au cerut. Dar, dacă adaogi mențiunea în chestiune, lucrurile se schimbă, se poate susține că comitele le-a dat ceia ce au cerut, adică aceleași drepturi de care se bucurau ceilalți cneji din ținut, drepturi care n'ar fi cuprins și acel de judecată. Însă acest drept li se dă pe deasupra, ca un privilegiu special lor, pentru osteneala ce și-au dat-o.

Autorul nu voește cu nici un preț să admită că dreptul de a judeca, pentru pricinile mici (*basse justice*), pe oamenii din

satul său era una din atribuțiunile de căpetenie și firești ale fiecărui cneaz; el avea deci interes să infățoșeze actele în care se conferă în mod lămurit acest drept, ca niște excepțuni la regula generală, ca niște favoruri speciale. Iată pentruce găsim rezumatul actului dela 1352 a magistrului Possa împodobit cu o mențiune, prețioasă fără indoială, dar care are păcatul de a nu fi figurat niciodată în textul original.

Intr'adevăr, îndată după citațiune urmează în broșură și concluziunea :

De aici urmează că dreptul de judecată era un privilegiu deosebit care nu se da decât ad-hoc și în vederea unor necesități de un ordin public, de exemplu nevoia de a se popule locurile deserte, deci îndemnul pentru oamenii ambulanți ca să vie să se stabilească în noua plantație.

Voiu dovedi mai departe că dreptul de judecată era nedesprătit de calitatea de cneaz, dar până atunci mă închin înaintea bunei credință a procedeului expus în rindurile de mai sus și trec la ultima citație reprodusă de autor pentru a defini drepturile cneazului aşa zis colonizator.

Iată ce zice *O încercare de mistificare*:

In sfîrșit se mai acorda cnejilor sau conducătorilor lor privilegii speciale de natura celor ce am văzut sau în parte cum am arătat deja, ca o încurajare ca să atragă populația străină pe proprietatea regală, sau ca o răsplătă pentru servicii ce acel sat aducea, fiind pe frunțarie și însărcinat fiind cu paza ei.

Iată un caz. Există la marginea țării Săcuilor, înspre frontieră despre Moldova, un sat românesc, care aducea servicii regelui fiindcă păzia frontieră; iar pe de altă parte României de acolo făgăduiesc că vor popula partea desărtă. Regele pentru aceste motive le acordă privilegiul ca să fie securiți de dreptul de judecată a funcționarilor regești sau chiar a castelanului¹⁾.

Apoi se reproduc în text cîteva rinduri din textul latinesc²⁾ al actului din 1426, prin care Sigismund, împăratul Germaniei și regele Ungariei, stabilește privilegiile satului Brețcu.

Iată traducerea pasajului citat:

1) Ibid., p. 58.

2) Iată aceste rinduri:

„Quod nullus omnino Judicium Regalium vel Terrestrium ipsos judicare, seu ipsorum judicio adstare compellere, aut compelli facere debeat, vel praesummat, nisi ipsimet Kenesius, cum prefate ville Villanis, preassumptis sibi Siculis potioribus, quos maluerint, cunctis hominibus querulantibus Judicium, et Justitiam valeant administrare, atque possint, concedimus etiam gratiose, quod universi, et singuli homines cujuscunque Status, et conditionis existant, de Moldavie, et Transalpine partibus, ad dictam Nostram Villam Bereczkfalva liberam, et securam habeant facultatem veniendi, ibidem standi et commorandi, quos quidem homines pro quibuscumque factis, nec Judex Regalis nec Terrestris possit detinere, seu in persona captivare, sed ipse Kenesius predictus pro tempore constitutus, cum Villanis dicte Ville et aliis proximodam impendere satisfactionem...“

(Cuvintele subliniate sunt acele care, în text, urmează citației; le-am adăugit spre a completa sensul).

Ca nici unul din judecătorii regali sau pământeni să-i judice sau să-i constringă să stea înaintea judecății lor, sau să-i facă a fi siliți [la aceasta] sau să îndrăznească sau să fie volnic a face dreptate tuturor acelor care ar cere dreptate, afară de însuși cneazul, împreună cu sătenii sus-zisului sat și în unire cu fruntașii Săcuilor ce-i vor alege (preferă). Concedăm din mila noastră ca orice oameni, de orice stare sau condiție ce există, din părțile Moldovei și Țării Românești, să aibă facultatea a veni liberi și în siguranță și a sta în zisul nostru sat Brețcu, și că pe acei oameni, pentru orice faptă a lor, să nu-i poată detine sau aresta vre-un judecător regal sau pământean, dar însuși cneazul sus zis, în funcție pe acea vreme, împreună cu sătenii zisului sat, la care s'ar adăoga și alți oameni buni Săcu, să fie ținuți a face dreptate și orice fel de satisfacție acelor care ar cere dreptate.

Pasajul reprodus este prea scurt pentru a pune pe ceteriorul care nu cunoaște actul în stare să judece despre ce este vorba. Satul românesc Brețcu exista de mult și avea ca indatorire să păzească fruntașia despre Moldova; din deosebite împrejurări satul era, la 1426, în parte pustiu. Atunci folosindu-se de prezența lui Sigismund în Brașov, cneazul satului, Ion, poreclit Ungurul, și Radu, fiul lui Ciacu dela Brețcu, împreună cu doi săcu: Petru dela Nuyitod și Matei dela Lemhény¹⁾ se prezintă regelui și-i cer oarecicare privilegii pentru a stabili satul să se umple de oameni. Iar regele, luind și avizul contelui Săcuilor, le hărăzește privilegiile cerute, care se astă expuse în pasajul reprodus și care consistă:

1. În faptul că nu numai sătenii români, dar și Săcuii stabiliți sau care aveau să se stabilească în Brețcu, urmau să fie judecați de cneaz în unire cu sătenii și fruntașii săcu din sat. Săcuii stabiliți în Brețcu erau astfel scoși atât de sub jurisdicția scaunului săcuesc din Kezdi, cit și de sub acea a comitelui Săcuilor, și supuși acelei a cneazului de Brețcu cu asesori săteni, cătră care se alăturau și conaționalii lor fruntași aşăzați în sat.

2. Cneazul de Brețcu, cu tribunalul sătesc alcătuit din Români și Săcu, judeca pentru toate cauzele, de orice natură, chiar și pentru cele trei rezervate justiției regale: adică pentru tălhărie, omor și dare de foc (*quos quidem homines pro quibuscumque factis*).

Deci dacă Sigismund a hărăzit, la 1426, satului românesc Brețcu, un privilegiu de jurisdicție special, acest privilegiu n'a consistat în faptul că se dădea cneazului dreptul de judecată a supra locuitorilor români din sat: acest drept, fără îndoială, il avea și mai înainte. Ci privilegiul a consistat în dreptul hărăzit cneazului (împreună cu un tribunal sătesc, alcătuit din Români și din fruntași săcu) să judece și pe Săcuii aşăzați în sat, și, mai ales, în acel de înaltă justiție hărăzit aceluiași cneaz și aceluiași tribunal. Apoi să nu se uite că privilegiul în chestiune a fost solicitat, nu numai de cneazul și de sătenii români din Brețcu, ci și de niște Săcu din satele săcuesti învecinate, care, după toate probabilitățile, doriau să se mute în Brețcu. Drepturile conferite prin actul dela 1426 nu trebuie deci privite

1) Aceste două sate, exclusiv săcuesti, ca și Brețcu mai există și astăzi.

ca orice privilegiu hărăzit cneazului, ci ca o favoare specială menită a aduce în Brețcu coloni săcui, atrași prin perspectiva de a schimba jurisdicțiunea scaunelor și a comitelui lor pentru acea, mai blajină și mai puțin costisitoare, a cneazului judecind împreună cu un tribunal sătesc în care se-alegeau și fruntașii lor.

De aici însă nu rezultă nici că dreptul de judecată să fi fost un monopol al citorva *cnejii colonizatori*, nici că cneazul de Brețcu în anul 1426 era un *cneaz colonizator*.

In rezumat, din cele patru documente reproduse de autorul unei *încercări de mistificare* pentru a caracteriza ființa *cnejilor colonizatori*, am constatat că cel dintâi și cel din urmă nu sunt privitoare la *cnejii colonizatori*, și că numai celelalte două intră devăr se referă la cnejii intemeietorii de sate.

Actul dela 1409 stabilește, *pentru un period care avea să atirne numai dela bunăvoița voievodului donator*, că cnejii intemeietorii ai satului Zeicanî să plătească pentru cnezatul lor, în minile castelanului de Hațeg, a dare de favoare redusă, de 200 dinari.

Iar din acel dela 1352 reescă în chip foarte lămurit că drepturile și îndatoririle unui cneaz care obținea cnezatul unui loc pustiu, în acel an, în ținutul Caransebeșului, erau aceleași de cari se bucurau și la cari erau îndatoriți toți cnejii de sate regale din același ținut.

Mi se pare deci că prin nimic nu ni s'a dovedit că *cnejii colonizatori* alcătuiau o categorie deosebită de cnejii, cu alte drepturi și alte îndatoriri decit cnejii din aşa zisa *întâia categorie*.

Am văzut că, în ce privește a doua și a treia categorie, autorul nostru n'a fost în stare să dovedească prin nimic ființa lor, și că, prin urmare, cele patru categorii de cnejii anunțate de el la pagina 47 a broșurii sale pe baza „cercetării numeroaselor documente din colecția Hurmuzaki, vol. I, partea I și II”, să ar reduce la una, la cea dintâi enunțată de el: „cnejii nobili, servitori ai regelui, cărora acesta le ceseionează, pentru serviciile lor credincioase și multiple, diferte *cnezate*”, care „erau concesiuni pe viață și ereditare a uzufructului și folosinții unei moșii...”¹⁾

Dar atunci întreb: Ce se face cu cnejii neereditari, pe care ii întâlnim în documente și pe care *O încercare de mistificare* nu-i pomenește nicăierea?

Am văzut doară pe episcopul Gublin jaluindu-se, în anul 1377, regelui Ludovic, că cnejii satelor aparținând Rominilor, care erau supuse episcopiei transilvăneze, cnejii cărora episcopia le concesionase pe timp mărginit pământurile lor (*terras, prata et silvas Keneziatus ipsorum titulo, ex concesiune ejusdem Episcopi, et capituli temporalitater tentas et possessas*), își permit să vindă sau să transmită fiilor și moștenitorilor lor acele pământuri pe

1) Panu, op. cit., pag. 47.

vecie (*ulius pro lubitu vendere, et in filios, heredesque suos... perhennaliter transfundere*).

Am mai văzut că, în actul de la 1426 al regelui Sigismund, stabilind privilegiile satului Brețcu, se zice că locitorii aceluiaș sat vor fi judecați pentru orice faptă de un tribunal sătesc având în capul lui pe cneazul *constituit* în acel timp (*sed ipse Kenesius predictus pro tempore constitutus*).

Este într'adevăr straniu că un autor care ne-a lăgăduit să lămurească întreaga chestiune a cnejilor din Transilvania, de care nime nu s'a ocupat decit în chip greșit și artificial, un autor care vede adesea în documente lucruri care nu sint cuprinse în ele, să nu fi văzut altele atât de bătătoare la ochi și atât de interesante pentru chestiune.

Faptul că, în evul mediu, se aflau în Ungaria două categorii de cneji, se mai dovedește cu prisosință și prin actul dela 1366 al regelui Ludovic, prin care se stabilește numărul de martori trebujitor pentru a dovedi culpabilitatea unei persoane acuzate de vre-o vină, dar neprinsă asupra faptului, și stabilind valoarea respectivă a mărturiei nobilului, acea a cneazului întărit de rege prin cărți regale, și acea a cneazului neîntărit sau de rind și a Rominului de rind. Mărturia cneazului confirmat are aceiași valoare ca acea a unui nobil, iar mărturia unui cneaz de rind cu acea a unui îngrijitor sau intendent de sat, valorind un sfert de mărturie (*pro villico fidei unius fertonis*). Documentele din care rezultă că cneazul de rind, neîntărit prin cărți regale, era cu totul asimilat unui indendent (*villicus*) și era numit servitorul (*iobagio*) stăpinului aceluia sat, sint nenumărate.¹⁾

Și faptul că în Ungaria din evul mediu existau două feluri de cneji: unii ereditari și alții neereditari, unii întăriți de rege și alții nu, unii în capul satelor atâtind de cetățile regale, alții în capul satelor particulare, a fost constatat și semnalat nu numai de d. Bogdan și de mine, dar și de toți scriitorii care s-au ocupat de alcătuirea politică a Rominilor din Ungaria: Kémeny, Pič, Hunfalvy etc.; singur autorul *Incercarrii de mistificare*, dacă a constatat ființa a patru categorii de cneji, din care trei ființătate de închiruirea lui, n'a găsit nici una care să nu fi fost ereditară.

Vedem dar că cercetarea numeroaselor documente din colecția Hurmuzaki, vol. I, partea 1 și 2, chiar cu traducerea sau interpretarea uneorii... riscată a acestor documente, departe de a lumina chestiunea cnejilor români din Ungaria, o incurcă mai rău.

Căci definițunea cneazului cum o dă adversarul meu este cu desăvîrsire falșă: a poseda un cnezat nu insamnă de loc „a fi stăpin absolut întocmai ca un proprietar peste tot domeniul său²⁾“, indată ce obligațiile la care era îndatorit cneazul erau indeplinite, este cu desăvîrsire greșită.

1) Vezi mai cu seamă acele reproduse de contele Kémeny, în cunoșcuta lui lucrare: *Knesen und Knesate in Siebenbürgen*, în Kurz, Magazin, etc. II.

2) Panu op. cit., pag. 48.

Am văzut că trei acte emanind fiecare de la un rege al Ungariei, și anume :

1) donațunea lui Bela al IV-lea către Ioaniți, din anul 1247,
2) diploma din 1301, prin care Ladislau al II-lea statuează asupra drepturilor Românilor din Satul Mare rominesc de lingă Odorhei,

3) decretul din 1377, prin care Ludovic cel Mare ordonă voievodului Transilvaniei să constringă pe cnejii din satele Românilor supuse episcopiei din Alba Iulia să recunoască autoritatea episcopală.

conglăsuesc pentru a ne arăta pămîntul în stăpinirea sătenilor Români aşăzați pe el, fapt care contrazice cu desăvîrșire definitiunea cnezatului făcută de *O încercare de mistificare*.

Autorul zisei broșuri mai zice într'un loc că :

Să se noteze că în toate actele pe care la voiu cîta nu se mărginește dreptul cnezatului a uza numai de o anume intindere fixă din pămîntul moșiei, cum vom vedea că vom găsi în Galicia. Din contra, el are facultatea de a cultiva cît pămînt are nevoie, de vreme ce proprietarul îl pune la dispoziție atât cimpurile, cît și pădurile.¹⁾

Și mai departe :

Acordîndu-le acest cnezat, le dă regele anume avantaje speciale, precum dreptul de a ține crîșmă, de a avea moară, dreptul de judecată, sau trei zile de clacă din partea locuitorilor, etc., cum se pretinde? De loc. Se acordă uzufructul întregilor moșii.

Această afirmare, chiar dacă facem abstracție de încheerile îndreptățite de cuprinsul documentelor regale dela 1247, 1301 și 1307, care ne arată pe țărani români în folosința hotarelor sălașuite de ei, această afirmare, zic, dovedește că autorul ei habar nu avea de modul în care era ținut pămîntul în Ungaria, nu numai în satele române, dar în toate aşăzările aceluia regat.

Diferitele teritorii erau împărțite în sesiuni, cuprinzind fiecare loc în vatra satului, în cîmpul de arătură, în finăț în pășuni și în pădure și de care se folosiau țărani aşăzării respective. Iată cîteva exemple :

Regele Andrei III al Ungariei întărește, la 1493, scutirea de *quinquagesima* oilor de dijmă (cătră episcopie) și de toate dările în deobște, de care se bucurau în virtutea privilegiului dat de regele Ladislau al IV-lea, cele 60 sesiuni ale Românilor aşăzați pe moșile Filești și Feleiu ale episcopiei Albei, sesiuni care fusese deosebită și despărțite de celelalte moșii ale capitolului (...*in quibusdam terris ipsius capituli Fylesd, et Enud vocatis a terris episcopatibus distinctis, et separatis sexaginta mansiones Olacorum*²⁾).

1) Panu, op. cit., p. 55.

2) Hurmuzaki, I, 1, p. 522.

In actul de impărțală din 1389 a bunurilor din Banat a fraților Paul și Petru de Egerzegh, între Vasile și Margareta, copiii lui Neculai de Egerzegh de o parte și vărul lor, Ștefan fiul lui Petru de Egerzegh de alta, găsim amănunte prețioase asupra modelui de aşzare pe acele bunuri. Iată traducerea părții din act care prezintă mai mult interes pentru noi.¹⁾

... numită Egerzegh douăzeci iobagi și o curie (casă) deșartă și trei mori în apa numită în deobște Paganch (...) iobagi, zece iobagi pe marginea celei porțiuni de posesiune care începe dela malul despre miazăzi [și merge] până la casa intendentului (*villici*) Toma, cuprinsind-o și pe aceia, lui Ștefan fiului lui Petru, și, începând de acolo, opt iobagi adică.... Nazac și o curie deșartă în aceeași ordine, asemenea, în ordinea opusă aceleia, începând din marginea malului despre apus, Marcu, Ștefan, fiul acestuia, Dragoș și Marcu cel mic.... începând dela Marcu cel mic până la partea de posesiune a suszisului Vasile și a fraților săi zece iobagi și una casă deșartă, iar sase altele alăturate au fost cedate lui Vasile și fraților săi. Asemenea în posesiunea numită Izgara.... găsindu-se locurile a săsesprezece iobagi și patru curii deșarte din care patru iobagi și un loc pustiu, despre partea zisului sat Egerzegh [s'au atribuit] fetei [Margareta]. Asemenea alte patru locuri până la riu, numite Radu, cneazul, Brat și Dracsă și o casă pustie [s'au atribuit] lui Vasile fiul lui Neculai. Asemenea Gheorghe, Dionisie, Musa, Milița, Bogdan, Rădu și văduva lui Stoian [s'au atribuit] lui Ștefan, fiul lui Petru. Asemenea, în dreptul pîrăului Wermespatak, s'au găsit patru cnezate cu douăzeci și sase iobagi și trei locuri pustii, din care cinci iobagi și un loc deșert sub cnezatul cneazului Neacșu, care se află din partea satului lui Precu [s'au atribuit Margaretei]. Asemenea Proda cneazul cu patru iobagi și Stanciu cneazul cu sase iobagi ai săi [s'au atribuit] lui Ștefan fiul lui Petru. Asemenea Dobrușca cneazul care săde lîngă același pîrău Wermespatak cu nouă iobagi ai săi.... [sau dat] lui Vasile, fiul lui Neculai. Asemenea, în satul Borzlyuk, s'au găsit douăzeci și unul de iobagi, din care șepte, adică Woszel, Salasla, Duxa, Magas, Ilie, Călin și un loc pustiu, care [toate] se află în același [sat] Borzlyuk se atrivesc lui Vasile, fiul lui Neculai. Asemenea posesiunea numită Zacho, tînind tot de Borzlyuk și conținind treisprezece iobagi [se atribue] zisei fete. Asemenea posesiunea numită satul lui Supa, conținind întrînsa sase iobagi, spre egalizarea acelor posesiuni Borzlyuk și Zacho [se dau] sus numitul Ștefan, fiul lui Petru. Asemenea posesiunile numite satul lui Drusa conținind nouă iobagi și satul cneazului Stanislav conținind opt iobagi și casa cneazului Halmag conținind doi iobagi au fost atribuite lui Vasile. Asemenea posesiunea numită satul cneazului Ion, cuprinsind în sine optsprezece iobagi și o parte de posesiune în satul lui Supa unde săde cneazul Ion și alt iobag [se atribuesc] lui Ștefan, fiul lui Petru. Asemenea posesiunile numite satul lui Neculai și satul lui Farkaș, avînd în trînsele cincisprezece iobagi, se atrivesc fetei sus zise. Asemenea posesiunile de mai jos se țin de posesiunea numită Remete. Asemenea posesiunea satul lui Rașcu cuprinsind patrusprezece și satul lui Dracsan cuprinsind trei iobagi [se dau] lui Ștefan, fiul lui Petru. Asemenea satul numit satul cneazului Fileș, cuprinsind în sine cincisprezece iobagi [se atribue] lui Vasile, fiul lui Neculai. Asemenea posesiunea numită satul lui Gyur, cuprinsind în sine unsprezece iobagi [se atribue], zisei fete. Asemenea în posesiunea numită satul lui Kechă, se dau lui Ștefan, fiul lui Petru, iobagii numiți cneazul Kechă, Saden, Bogdan, Ducea, Anca, Neculai, Mihu, Bogdan, Gheorghe, Dragomir, Gheorghe, Balea, Barliak, Ion, Oprișan și Buha; lui

1) Punctele reprezintă locurile în care actul este rupt sau ilizibil.

Vasile, fiul lui Neculai, i se atribue pe Ruja, alt Ruja, Ladul, Gheorghe, Fișeș, Stefan, Dracsan, Bogdan, Nosa, Danciu, Ion, Pousa, Stan, Ianuș, Dobrușa, Dragomir, Filip și Ion săzind lingă ei. Asemenea Neculai, Ion, Buda, Dimitrie, Gheorghe, Radu, Oprüșa, Roman, Stoian, Mrisauch (Mircea) și Lașa [se atribue] fetei sus-zise. Asemenea posesiunea numită satul lui Radu, cuprindând în sine cincisprezece iobagi [se atribue] fetei sus-zise. Asemenea posesiunea satul lui Mocan cu moara dintr'insul, pe rîul Borza și posesiunea lui Neculai cneazul cu douăzeci și patru iobagi săzind într'insa se atribuiesc lui Stefan, fiul lui Petru. Asemenea de pe altă parte posesiunea numită satul lui Neculai Prebișa, cu douăzeci și patru de iobagi care săd într'insa și moară pe sus-zisul rîu Borza, se atribue sus-zisului Vasile. Asemenea, în porțiunea de posesiune din posesiunea numită Ermeu, a lui Neculai fiul lui Pavăl, găsindu-se șapte iobagi și trei locuri pustii, din care patru iobagi Iuco, Hinaci și Neculai și un loc pustiu și Druga (Dragu) săzind ei, [care săd] despre orașul Mezenzomlyo (Poiana Șoimului) [se dau] lui Vasile, fiul lui Neculai. Asemenea [iobagii] Pavăl, Slav, un loc pustiu, Negoiu și alt loc pustiu [se atribuiesc] lui Stefan, fiul lui Petru. Asemenea posesiunea numită satul lui Ghergher și șapte iobagi săzind acolo [se dau] fetei sus-zise. Asemenea posesiunea satul lui Archieun, cuprindând în sine un iobag [se atribue] lui Stefan și lui Vasile în comun. Asemenea posesiunea Kysermen lui Stefan, fiul lui Petru. Asemenea posesiunea Azonlaka lui Vasile fiul lui Neculai sus-zis. Asemenea jumătate din posesiunea Filestov, adică [iobagii] Gheorghe și Hegen lui Vasile, fiul lui Neculai, și cealaltă jumătate a acelei posesiuni, adică iobagii Bousa și Dimitrie lui Stefan, fiul lui Petru. Asemenea trei mori aflătoare pe același rîu Poganch se atribuiesc nobilei fete sus-zise. Asemenea ținutul de Cuiesd, lipsit de locuitorii, se atribue lor ca să se folosească în devălmășie și să dispună după dreptul ce-l au, pe vecie, cu toată opunerea lui Stefan, fiul lui Petru, și a altora.....¹⁾

Am reprobus in extenso partea din act privitoare la împărțirea propriu zisă din cauza luminii ce amănuntele cuprinse într'acest fragment o aruncă asupra legăturilor dintre stăpini,

1) Iată și textul latinesc corespunzind traducerii de mai sus:

(...) Egerzegh vocata vi (ginti...) Iobagiones et un (am) desertam curiam ac tria Molendina in fluvio vulgo Paganch dumcupato (...) Iobagionibus decem Iobagiones in fine eiusdem porcionis possessionarie a plaga meridiei posita incipiendo usque domum Thome villici eadem inclusa Stephano filio Petri et ab inde incipiens octo Iobagiones videlicet (...) tur Nazk ac deserta Curia in eodem ordine, item in opposito ordine eiusdem a fine a plaga occidentis incipiendo Markus Stephanus filius eiusdem Dragucha et Markus paruus prelibate (...) Marci parui incipiendo usque porcionem possessionariam pretacti Basily et fratrum suorum decem Iobagiones et vna deserta penes sese adiacentes Basilio et suis fratribus cessisset possidendi. Item in possessione Izgara vocata pe (...) locis sedecim Iobagiones et quatuor desertas Curias reperissent exquisib[us] quatuor Iobagiones et vnum desertum locum, a parte dictae ville Egerzegh existentes, ipsi puelle, Item in alys quatuor locis penes eundem Riulum habitis (...) Rados Kenezium Brathes et draga vocatos et vnam desertam Curiam Basilio filio Nicolai, Item Georgium dyonisium Musa, Milita, Bogdan, Radul et reliqtam Stoyani Stephano filio petri, Item iuxta Riulum Wermespatak (viginti?) quatuor Keneziatibus et totidem locis viginti sex Iobagiones et tria loca deserta invenissent, ex quibus quinque Iobagiones et vnum locum desertum sub Keneziatu Nexa Kenezy, a parte ville Prekolfalva existente (...) Item Proda kenezium cum quatuor et Stank kenezium cum sex Iobagionibus suis Stephano filio Petri, Item dobrucha kenezium penes ipsum Riulum Wermespatak residentem cum nonum Iobagionibus suis (...) Basilio filio Nicolai cessissent, Item in villa Borzlyuk viginti vnum Iobagiones invenissent, exquisib[us] septem, videlicet Woszeel Salazla duxa Magas Iliam Kalyn et locum desertum in eadem Borzlyuk

cneji, săteni și pămint în părțile Ungariei locuite de Români.

Și această împărțire în sesiune a hotarelor satelor există în Ungaria intreagă¹⁾.

Din textul conglăsitor al actelor de mai sus, dar mai cu seamă al acelui de împărțeală, constatăm :

1) că, în aşăzările române din Ungaria, hotarul aşăzării era

existentes Basilio filio Nicolai, Item possessionem Zacho vocatam ad eandem Borzlyuk pertinentem tredecim Iobagiones in se continentem puelle supradicte, Item possessionem Supafalva vocatam, sex Iobagiones in se continentem, ad equacionem dictarum possessionum Borzlyuk et Zacho, Stephano filie petri prenominato, Item possessioes drusanfalva nouem et Zanyslo Kenezfalua octo, ac Halmagkenezhaza vocate duos Iobagiones in se continentes, Basilio fuissent statute, Item possessio Ianuskenezfalwa vocata, decem et octo Iobagiones in se continens, in saturus existens neenon quedam porcio possessionaria in Supafalua habita, in qua idem Iohannes Kenezius et alter Iobagio residerent, Stephano filio petri, Item possessioes Miklosfalua et farkasfalua vocate quindecim Iobagiones in se habentes puelle supradicte, Item possessioes infrascripte pertinerent ad possessionem Remethe vocatam, Item possessioes Rachkfalua quatuordecim et drasanfalua tres Iobagiones in se continentes Stephano filio petri, Item villa phileskenezfalua vocata, continent in se quindecim Iobagiones, Basilio filio Nicolai, Item possessio gyurfa- lula vocata, vndecim Iobagiones in se continens, puelle supradicte, Item in possessioe Kechafalua vocata Stephano filio petri cessissent Iobagiones videlicet Kechakenez Ladem Bagdan duya Anka Nicolaus Myhe Bogdan, Georgius Dragomer, Georgius Balya Barlyak Iohannes opprissa et Bucha nominati, Basilio filio Nicolai, Iby cessissent videlicet Ruza alter Ruza, Ladula, Georgius fyles Stephanus, Drasan Bogdan Nosa Dank Iwan Pousa Stanol Ianus Dobrucha Dragomer fylepes et Iohannes penes sese sedentes, Item Nicolaus Iwan Buda Demetrius Georgius Rades Opprissa Roman Stoyan Mri- sauch et Lacha puelle supradicte, Item possessio Radafalua vocata, cum quindecim Iobagionibus in se continentibus puelle supradicte, Item possessio Malyanfalua cum Molendino in eadem habito, in superficie fluui Borzua decurrente neenon possessio Nicolai Kenezy cum viginti quatuor Iobagionibus in eisdem residentibus, Stephano filio Petri, Item econtra possessio Pribifyamy- closfalua vocata cum viginti quatuor Iobagionibus in eadem residentibus et Molendino in eadem habito super dicto fluui Borzua decurrente Basilio prenotato, Item in porcio possessionaria, pretacti Nicolai filii pauli in posses- sione Ermene vocata habita septem Iobagiones et tria loca deserta reperis- sent, quorum quatuor Iobagiones Iuko et Hynach ac Nicolaus et locum de- sertum ac drugam penes sese, a parte Civitatis Mezeusomlyo existentes, Basilio filio Nicolai, Item paulum Slaw desertam, Negwya et alia desertam Ste- phano filio petri, Item possessionem Gergerfalua vacatam et septem Iobagi- ones, ibidem residentes, puelle supradicte, Item possessionem Arkykunfalua vocatam dum Iobagiones in se continentem prefatis Stephano et Basilio comuniter, Item possessio Kysermen vocata Stephano filio petri, Item posses- sio Azonlaka Basilio filio Nicolai prenotato, Idem medietatem possessio- nis fylestow videlicet Georgium et Hegen Basilio filio Nicolai, et alteram eis- dem mediet tem, utputa Bousa et Demetrium Iobagiones; Stephano filio petri, Item tria Molendina in predicto fluvio paganch decurrence nobili puelle prenotate commisissent, Item districtum de Kwesd habitatoribus destitutum communiter vti commisissent, et statuisserent Jure eisdem p (artibus) attinenti in eternum possidere, contradicione ipsius Stephani filii petri et aliorum quo- rumlibet non obstante.

1) In *Diplome maramureșene*, prețioasa colecțione a lui Mihalyi, găsim mai multe acte privitoare la sesiuni iobagionale române; vezi piesele No. 162, 183, 205, 246, 324, 336, 338, 339, 346, 347, 350, 358, toate din veacul XV.

împărțit în fășii deopotrivă, corespunzind numărului caselor din sat¹⁾ ;

2) că cneazul este numit în capul sătenilor ;

3) că sătenii erau în afirmare de cneaz, de oarece în mai multe locuri din documentul dela urmă se vorbește de ei ca de : *iobagii săi*, v. s. z. ai cneazului ;

4) sesiunile iobagilor cuprindeau tot hotarul aşzării, de de vreme ce, cu toate că în cel de pe urmă act se împart o sumedenie de sate, nici într'un caz nu vedem împărțin- du-se altceva decit iobagi și case deserte, nicătre nu este vorba de păduri, pășuni, finațe etc.. Singura excepție la această regulă o alcătuesc morile, cari le vedem pretutindeni specificate anume.

Vederat că această împărțire a hotarului în *sesiuni* este absolut același lucru ca împărțirea în *jireabii* din Moldova des- pre care am vorbit mai pe larg în *Pământul, Sătenii și Stăpânii*. Am arătat acolo cum hotarul sătelor vechi din Moldova era împărțit în fășii ideale deopotrivă, mergind în deobște dintr'un capăt al hotarului până în celalalt și cuprinzind întregimea aceluui hotar : siliște, arătură, finaț, pășuni și codru.

Textul documentelor de mai sus, distrugă cu desăvîrșire afirmația autorului *Incercării de mistificare* cum că cneazul :

are facultatea de a cultiva cît pămînt are nevoie, de vreme ce proprietarul îi pune la dispoziție atît cîmpurile cît și pădurile... Se acordă uzu- fructul întregii moșii.

Actul de împărțeală dela 1389 ne arată pe moștenitorii lui Paul și Petru de Egerzegh nefăcind nici o deosebire între cneji, iobagii lor și locurile pustii ; ar reesi de aici că sesiunile cnejilor erau de aceeași mărime ca acele ale iobagilor. Precum voiu arăta mai departe, în obștiile agrare din Ungaria propriu zisă, nobilul (care era socotit mai sus decit orice cneaz) avea drept la o porțiune de pămînt indoit mai mare decit acea a să- teanului²⁾.

Concesiunea unui cnezat era deci departe de a însemna cvasi proprietatea hotarului pe care era aşzat satul al cărui cnezat se hărăzia, cum pretinde adversarul meu.

Faptul că, în Ungaria, cnezatul era mai ales o deregătorie, reesă în chip vederat pentru oricare cercetător cu bună credință a documentelor și poate fi pus la indoială numai de oameni care, ca adversarul meu, sănătuți hotărîți să caute ceia ce Români numește : nod în papură. Cât colo se vede că cneazul, fie el confirmat sau nu de regi, fie el ereditar, ales sau numit, este

1) De altmintrelea, tot astfel era și în aşzăările alcătuite de celealte na- tionalități supuse coroanei ungare: Nemți, Unguri, Slovaci, Croați, Ruteni. În această privință vezi mai departe.

2). Karl Taganyi, *Geschichte der Feldgemeinschaft in Ungarn*, în *Ungarische Revue* pe 1895.

mai nainte de toate și mai cu samă un ocîrmuitor de sat. Din fericire dispunem, pentru a dovedi acest fapt, de un arsenal întreg.

Mai întâi avem un document din 1357 care specifică lămu-rit că cneazatul este o der e gătorie: *officiorum*:

Sigismund... oareșcare posesiune a noastră ținută până acum sub ene-zatul sau diregătoria lui...¹⁾

Urmașii cnejilor din Tara Făgărașului primesc, în urma domniei Băsărabilor acolo, denumirea de *boeri* (*boerones*), iar documentele ungare ni-i arată indeplinind: *officium boeronatus* (diregătoria sau slujba boeriei), adică supuși drepturilor și îndatoririlor cnejilor din vechime.

Apoi avem un sir de acte în cari se asimilează pe deplin cneazul cind unui judecător, cind unui ingrijitor de sat (*villicus*)²⁾, din cari voiu cita numai cîteva:

1390. Sigismund, regele Ungariei, confirmă din nou pe Petru cneazul, nobil din Timișel și pe frații lui, cari pierduse actele lor cind Dan, voevodul Tării Rominești, năvălise în ținutul Mehadiie cu o oaste puternică, în posesiunile Valea Crivei și Valea cu toate drepturile și juridiciunile lor (*cum omnibus ipsorum iuribus et jurisdictionibus*)³⁾.

1447. Delegații voievodului Transilvaniei, împreună cu nobili de acolo, hotăresc că pentru a putea aduce înapoi, în satele lor, pe iobagii cari ar fi fugit pe ascuns din acele sate, domnii și nobili să fie datori ca însiși sau prin persoana *vilicilor* sau *cnejilor* lor, să presteze jurămînt că astfel de iobagi au fugit pe ascuns din satele lor (*per se aut eorum vilici seu kenezii, tertio se super eo quod tales iobagiones furtive recessissent, jura-mentum praestare debeant*)⁴⁾.

Intr'un document din anul 1517 găsim pomenit pe Ion Dan, *villicul* sau *cneazul* sătesc al familiilor Apafi și Béthlen (*Joannem Dan villicum seu Kenezium paganum et Michaelm Porta jobbagiones dictorum Dominum*)⁵⁾.

Un act din 1536 asimilează pe cnejii romini cu servitorii, juzii, beresii (birăii?) și vilicii. (*Item ut omne genus hominum libertini scilicet ac servidores, judices, beresii, vilici, kenezii valachi*)⁶⁾.

1) Sigismundus... quondam possessionem nostram sub ipsius Kene-ziatu seu officiorum hactenus habitam (Hurmuzaki, I, 2, p. 300).

2) *Villicus* (sagt Du Cange), *proprie ville gubernator est, unde a villa villicus nomen accepit*. (*Villicus* (zice Du Cange) este ocîrmuitorul satului, de unde, dela *villa*, a primit *villicus* numele său) (Kémény, *Über die damaligen Knesen u. Knéesate in Siebenbürgen*, în Kurz, *Magazin*, II, p. 296).

3) Hurmuzaki, I, 2, p. 331.

4) Ibid., pag. 737.

5) Pič, *Über die Abstammung der Rumänen*, p. 164 nota 69.

6) Kémény, op. cit., p. 311

O hotărire a dietei Transilvaniei din 1543 hotărăște că țaranii (colonii) cari au o avere de 3 florini să fie impuși, iar cei cari nu vor avea atita nu se vor impune, ci vor fi scutiți în urma jurământului depus de jude sau cneaz (*sed per judicem vel Kenezium deposito juramento liberentur*)^{1).}

Altă hotărire a aceleiași diete, din 1552, hotărăște că : toți acei (săteni) cari vor avea o avere de șase florini, în afară de vii, sămănături, haine, așternuturi și arme de răsboiu să se impună. Apoi ca fiecare jude sau cneaz să poată scuti prin jurământul său pe oricine ar voi să scutească. (*Porro quoscumque Judex vel Kenezius juramento suo liberare voluerit, secundum antiquam regni consuetudinem habeant potestatem librandi*)^{2).}

Găsim în această privință un act foarte interesant în prețioasa colecțione de *Diplome maramureșene* a lui Ioan Mihalyi.

Regele Ludovic cel Mare, hărăzind la 1352 cnezatul satelor rominești Lipce și Zelezmezeu (Herince), scrie sătenilor de acolo :

... și Românilor adunați în zisele noastre sate și cari se vor aduna pe viitor acolo, le poroncim cu tot dinadinsul printreacel nostru edict ca pe sus-zișii Saracin, Neculai, Valentin și Lue, fiți lui Crăciun, să-i primiți în mijlocul vostru ca pe enejii și seniorii voștri și să-i conservați pașnic în mijlocul vostru, atât pe ei, cît și pe urmașii lor și ca să le dați ascultare la toate, lor și urmașilor lor, precum ați dat ascultare altor cneji ^{3).}

Caracterul de diregător sătesc al cneazului reiesă deci pe deplin și din actul de mai sus. Dacă apropiem textul acestui act de acel ale cărților domnești moldovene ale lui Vasile Lupu din 18 Maiu 1651 și Gheorghe Ștefan din 9 Decembrie 1653, rezumate de mine în *Pămânlul, Sătenii și Stăpânii* ⁴⁾, constatăm că există între ele o uimitoare asămănare.

1) Ibid., ibid., p. 312.

2) Ibid., ibid., ibid.

3) ...et Olachys ad dictas villas nostras congregatis et in futurum ad easdem congregandis primo primius edicto Regio precipentes mandamus, quatenus, praedictos Serechinum, Nicolaum, Valentimum et Lukachium, filios Karachun, tanquam Kenesios et seniores vestros in medium vestri acceptando ipsos et eorum successores inter vos pacifice conservare debeatis et ipsis ac eorum posteris tanquam alys Kenesys predecessoribus ipsorum obedivitis, in omnibus obtemperare debeatis.... I. Mihalyi. *Diplome maramureșene*, p. 29.

4) 1651, Maiu 18. Vasile Vv. scrie la vatamanul și „la toți mișcii nostri, din sat din Brătișani“ că *i-au dat călugărilor dela mănăstirea din Cetatea Neamțului, deci ei dacă vor vedea cartea domnească să aibă a asculta de călugării acelei mănăstiri de tot ce le vor hi trebele si ce vor da învățătură*. (Acad. Rom., XLIII, 146).

1653 Decembrie 9. Gheorghe Ștefan Vv. scrie vatamanului și la toți sătenii din sat, din Pașcani (Vasluiu), că *i-a dat să fie sub ascultarea lui Racoviță Cehan și ei să aibă a asculta de acel boer și de omul care-l va punе ispravnie intru tot, iar care nu va asculta, să aibă a-l certa „după deala lui“, iar Racoviță să aibă „a-i folosi și a-i sprijini la toate trebile și greutăatile lor“*. (Acad. Rom., XLIV, 8)

Alt act din colecția lui Mihalyi ni arată pe regele Sigismund al Ungariei hărăzind Romnului Valentin, fiului lui Tudor din Ieud, precum și fraților și fiilor lui, cneazul Romanilor regali din posesiunea Ieud (Kenesiatum Valahorum nostrorum regalium in eadem possessione Iood in comitatu Marromosiensi existente residencium). De aici reesă că regele nu dăruia susnumiților o moșie, ci autoritate și drepturi asupra locitorilor satului.

Faptul că cneazul, în calitatea lui de ocirmuitor sătesc, era ținut să stringă și să plătească dările cătră fisc și cătră stăpinul locului este documental dovedit.

Am văzut că, prin actul dela 1387, banul Severinului îndatorește pe Petru, și pe frații lui, cărora le conferă cneazul satului Valea, să plătească în fiecare an cîte trei groși de fiecare sesiune și quinquagesima oilor, după cum sint obișnuiți să plătească și pentru alte sate cneziale ale lor.

Alt act dela 1454 hotărăște: Ca ei după cum este obiceiul cneazului¹⁾ să nu plătească censul și dările anuale.

Apoi am văzut că cneazul avea puterea să scutească de dare pe acei din săteni pentru care jurau că aceștia nu posedă avere îndestulătoare.

Cred util de a observa aici că una din îndatoririle de căpetenie ale cnejilor confirmați de regii Ungariei era acea a serviciului militar, călare cu sulița:

1390 Sigismund... nobilului cneaz de Temeșel în ținutul Castrului nostru Mehadia... sub condițiuene ca de cîte ori sau urmări noștri regi ai Ungariei vom porni cu ostirea împotriva Turcilor... ei și moștenitorii lor în acelle posesiuni să fie ținuți a merge la acea ostire cu o suliță după obiceiul celor lății nobili eneji din zisul pămînt (Banatul Severinului). (Pesty, op. cit., p. 11).

Din cele ce preced reesă lămurit că cneazul, departe de a fi fost, cum pretinde autorul unei *încercări de mistificare*, un evasi proprietar, nu era altceva decît un diregător insărcinat să ocirmuiască satul, adică: să adune dela oameni dările cătră fisc (quinquagesima) și cătră stăpinul locului (cens), să execute oamenii la corvezile datorite și să-i judece pentru pricinile obișnuite, adică tocmai ceia ce ziceam eu cînd, pe pagina 26 a cărții mele, enumeram insărcinările cneazului român din Ungaria.

Iar amănuntele privitoare la drepturile cneazului le-am luat din actele referitoare la satele cu drept rominesc din Galitia, netrecindu-mi prin minte că alcătuirea acestor sate, intemeiate după obiceiul rominesc, de cătră emigranți români din Ungaria,

1) Quod ipsi Censum et munera annualya ut moris Kenezyatus est, exoluencia, non exoluissent.... (Pesty, Szörényi Bansag es Szörényi Vármegye Története, p. 67.

să se fi putut deosebi în chip simțitor de alcătuirea satelor românești din țările supuse coroanei Sfintului Ștefan.

De altmintrelea insuși cuvintul de *cneaz* ne dovedește că avem a face, nu cu un stăpin de pămînt, ci cu un diregător. Precum am avut grijă să arăt:

Cuvintul *cneaz* vine dela slavonul **князь** sau **князъ**, care la Poloni a devenit *ksiaje*, (prou cșionje) și la Litvani era *kunigas*. Pare a fi venit dela un cuvînt mai vechiu: **кненгъ** (pron. kneng), identic cu paleogermanul *kuning* și cu anglosaxonul *cynig*, care însamnă *regulus, dominus, princeps*, *Δράω* și se mai poate traduce prin *căpetenie*, (chef, *Hauptling*)¹⁾

Pentru ca cneazul din diregător al obștiei să fi devenit proprietar al pămîntului pe care era sălăsluită obștia, ar fi trebuit să se fi produs, sau o revoluție ce nu s'a produs, sau o lungă evoluție care, la Romini, atât la acei dela vestul, cât și la acei dela estul Carpațiilor, nu avuse încă, în veacul XIV, vreme să se indeplinească. Voiu arăta mai departe care a fost obîrșia și rolul căpeteniei la alte popoare.

*

Dreptul românesc nu era alcătuirea sub care trăiau, în Ungaria, numai Români din Maramureș, Transilvania, Banat și părțile răsăritene ale Ungariei propriu zise, și găsim ocirnuiți de dinsul și în coloniile alcătuite de ei în comitatele slovace dela nordul crăiei, sub numire de *jus valachicum* (*Walaske Prawo*). Români care intemeiase în comitatul Arvei coloniile Iablonka cu 18, Vlczek cu 19, Harkabuz cu 6, Bukowina 5, Pooczkle cu 7, Pe-kelnic cu 11, Oravka sub Sarna cu 8, Orowka sub Kulici cu 8 și Ondriovka cu 20 case de Români plătiau cite 14 florini ungurești de sesiune, dări destul de ridicate în natură, printre care vicesima (nu quinquagesima) oilor și mai erau ținuți la slujbă militară²⁾. Fiecare sat era ocirnuit de un *scultet* sau *soltis* care se folosia de două sesiuni, de o moară și altele. El judeca oamenii din sat pentru pricinile obișnuite, cu drept de apel în caz de nemulțämire la castrul regal, unde se judecău și cauzele criminale³⁾.

1) (Schafarik, *Slavische Alterthümer*, II, p. 647).

2) În *Pământul, Sătenii și Stăpânii* am menționat un act din 4 Octombrie 1614, prin care se acordau, de Föișpanul comitatul Arvei, ușurări de dări coloniei române Sucha Horka (Martinus Schwartner, *De scultetiis per ungariam quondam obviis*) p. 167.

3) Pic, *Der nationale Kampf gegen das Ungarische Staatsrecht* p. 205 și nota 81.

„O încercare de mistificare“ și dreptul românesc în Galitia și în Tara Românească

In *Pământul Sătenii și Stăpânii în Moldova* m' am servit, pentru a stabili drepturile și îndatoririle cnejilor români în deobște, mai ales de actele privitoare la cnejii coloniilor române stabilite în Galitia pe baza dreptului românesc (*prawie wołoskie*)¹⁾. Autorul *Încercării de mistificare* se ridică cu hotărire și cu minie împotriva acestui procedeu.

Răsping cu energie orice concluzie care să ar putea face asupra cnejilor din Moldova, cu dovezile și argumentele privitoare la cei din Galitia. Nu poate fi nici un punct de contact între unii și alții și este o îndrăzneață operație de fabricație istorică, cînd te servești de cnejii din Galitia pentru a restabili viața anti-istorică (sic) a cnejilor din Moldova și chiar acea din tim-purile istorice²⁾.

După cît știu, dovedirea stării de lucruri în ființă la un popor, la o anumită epocă, prin cuprinsul unor acte alcătuite cu un veac, două și chiar trei în urmă, care acte arată starea de lucruri în ființă la această epocă posterioară, alcătuește o metodă nu numai uzitată în istorie, dar și foarte adesea incununată cu izbindă, de cîteori se poate stabili că imprejurările care te intereseză au rămas neschimbate și în cursul veacurilor următoare.

Observ mai întâi că nici unul din actele constitutive de cnezate citate de mine nu este din veacul al XVII-lea, cel mai nou fiind privilegiul hărăzit de Sigismund August la 20 Martie 1572, lui Ivanco și Mihai Odrihovski, pentru înființarea satului Polava pe Vistula, în ținutul Sanocului³⁾. Documentele din veacul al XVII-lea, cuprinse în *Arhiva Istorică*, sunt întăriri de acte constitutive, reproduse acolo sau alte documente relative la cnezatele constituite prin acte din veacul al XVI-lea. Autorul *Încercării de mistificare*, cu buna-i credință obișnuită, a mai adaos și veacul al XVII-lea, încrezîntat că massa cetitorilor nu-l va mai controla și că astfel va crea o atmosferă mai nefavorabilă pentru argumentele mele.

Întâiul și principalul argument care „il face să răspingă orice apropiere int.e starea din Moldova și acea din Galitia“ este tocmai faptul că: pentru a dovedi ce erau cnejii din Moldova în veacurile al XIII-lea și al XIV-lea, mă servesc de acte polone din veacurile al XVI-lea și al XVII-lea.

Din fericire este ușor de a dovedi că încheerile trase de mine

1) *Pământul, Sătenii și Stăpânii în Moldova*, p. 52 sq.

2) Panu, op. cit., p. 75.

3) Hasdeu, op. cit., pg. 97. Grușevski, *Materialii do istoriei suspilno politichnih i iconomichnih vidnosin zahidnoi Ukrainsi*, Liov 1906, p. 164.

din asămănarea obiceiurilor ocîrmuind relațiunile dintre sătean, pămînt și stăpin în Galitia și în Moldova sunt cu desăvîrșire intemeete.

In Galitia, la finele veacului al XV-lea, se aflau, pe lîngă mulțimea satelor polone, ocîrmuite de dreptul polon (*jus polonicum*), sate vechi și colonii rutene ocîrmuite de dreptul rutean (*jus ruthenicum*), sate nemîștei ocîrmuite de dreptul nemîșesc (*jus teutonicum, deutsches Recht*) și sate romînești ocîrmuite de dreptul romînesc (*jus valachicum, prawie wołoskie*).

Amânuntele dreptului polon nu sunt codificate nicăiure, ele nu sunt menționate în acte decîtin chip sporadic și necomplet, lîcru de alminitrelea destul de firesc, căci ele alcătuind obiceiul țării, sub care trăia obștia, se presupunea cu drept cuvînt că erau cunoscute de toți. Pe cînd celelalte obiceiuri, fiind strâine și alcătuind niște regimuri exceptionale, de favoare, era firesc ca amânuntele lor să fi fost specificate cu mare ingrijire.

Posedăm foarte multe privilegii de aşăzare de sate în Polonia pe temeiul dreptului nemîșesc, încă dela începutul veacului al XIII-lea; numărul privilegiilor date spre același sfîrșit în cele trei veacuri următoare este și mai mare. Aceste documente nu lasă absolut nimic de dorit în privința specificării amânunțite a tuturor drepturilor și îndatoririlor coloniștilor și a șoltuzilor lor (*Schultheiss*). Cercetarea acestui bogat material ne arată că condițiunile în care se făceau aşezările la începutul perioadei de colonizare erau aceleași în care ele urmau să se facă și la sfîrșitul ei. Autorii care s-au ocupat de chestiune relevă toți că condițiunea juridică a colonilor străini, din pricina neconcenției scăderii a puterii regale în Polonia, și a creșterii puterii aristocrației, care pusea stăpinire pe cea mai mare parte a pămîntului, merseșe și ea, nu spre îmbunătățire ci spre înrăutățire.

Nu este absolut nici un temei care să îndreptească presupunerea că lucrurile să fi stat altfel în ceia ce privește aşezările făcute în Polonia pe temeiul dreptului romînesc: condițiunea colonilor romîni poate să se fi înrăutățit, ea în nici un caz n'a putut să devină mai bună.

Nu știm cînd a început aşăzarea de colonii romîne în Galitia: cel mai vechiu privilegiu în această privință este acel hărăzit, în anul 1378, lui Alexandru Rominul de principale de Opolia, Vladislav, căruia regele Ludovic îi incredințase Galitia drept uzurofuct, și prin care privilegiu se asigura lui Alexandru stăpinirea satului Hodlo pe temeiul dreptului romînesc. Însă acest privilegiu nepăstrîndu-se, nu știm nici dacă el conținea amânunte asupra aceluia drept, nici în ce consistau acele amânunte¹⁾.

Posedăm apoi textul întreg al actului din 1424, prin care Ziemovit, principale Mazoviei și al Belzului hotărăște ca:

1) Actul în chestiune nu este cunoscut numai din mențiunea ce o face despre el Tadeu Czacki. Vezi Hîsdeu, *Arhiva Istorica*, IV, pg. 5.

pe teritoriul satului său Ruda, să se aşeze Români și dă și atribue tuturor Romanilor care ar voi să locuască acolo, pentru trebuința lor, folosința pădurii. Mai dă și mai concedează tuturor zișilor Români cari ar voi să sădă acolo, și fiecărui în parte, uzul deplin al dreptului românesc, precum ceilalți Români din țările noastre se folosesc și se bucură de același drept, scutind pe aceiași Români de orice atîrnare dela dreptul rutean, astfel ca pentru nimic să nu fie judecați pe temeiul dreptului rutean și ca nimeni să nu cuteze a-i judeca după dreptul rutean. Mai dăm și prin cuprinsul celor de față atribuim zișilor Români finețele apartinând acelei păduri, iar spre credință etc. Dat în Belz în a treia ferie după Înălțarea Domnului, în anul 1424¹⁾.

Precum vedem, nici în acest act nu se specifică amănuntele obiceiului românesc.

Mai este un act din 25 Martie 1441²⁾, prin care regina Sofia hărăzește lui Iacob Rominul: „cimpul zis Radoszicze, în ținutul Sanocului”, ca să aşeze acolo un sat. Din text reșeă însă că, pe lîngă Români, erau sau aveau să mai fie și locuitori de alt neam în acel sat (...scultetus et omnes Walachi et incolae villae saepedictae...), și că ei erau supuși dreptului rutean (...iure eorum ruthenico duntaxat de se querulantibus respondere astricti sint..). Apoi la sfîrșitul actului se mai dă scultetului învoie să aşeze sculțeția lui după dreptul nemțesc (Damus insuper antefato Iakobczowy liberam facultatem cum potestate scultetiam antefatam iure theutonico locare). Astfel fiind, cu toate că foloasile concedate cneazului prin actul de față, sunt aceleși care le vedem concedate prin alte acte pe temeiul dreptului românesc, voiu lăsa de o parte acest act, neputind hotărî cu siguranță de care drept era ocîrmuit acest sat.

Întâiul act în care se specifică, în toate amânuntele, după dreptul românesc, îndatoririle reciproce dintre cneaz și sătean, este acel prin care regele Ioan Albrecht hărăzește, la 29 Noemvrie 1499, lui Iațcovici, cnezatul satelor Derevno și Coblo.

Dela 1499 și pînă la 1572 (cînd s'a dat, pentru satul Polava, cel de pe urmă privilegiu de asemenea natură cunoscut de noi), avem un număr îndestulător de acte privitoare la constituirea de cnezate române în Galitia și aceste acte intră în fel de fel de a-

1) Iată textul latinesc al actului de mai sus: Siemovitus. D. G. etc. quomodo in hereditate et infra limites villae Nrae Ruda vulgariter dictae, et intra ipsam villam Valachos locandos decrevimus sic et omnibus Valachis ibidem residere volentibus medietatem silvae ad usum ipsorum damus et asscribimus. Dantes et concedentes etiam dictis Valachis omnibus et singulis ibidem residere voluntibus plenum Jus Valachorum prout caeteri Valachi in terris nostris eodem jure gaudent et utuntur, absolventes ipsos Valachos ibidem ab omnibus Juribus ruthenicalibus, ita ut de caeterno eodem Jure Ruthenico non judicetur nec judicare aliqui ipsos Jure Ruthenico presumat, damus etiam et tenore praesentium asscribimus prata dictis Valachis ad eandem medietatem silvae spectantia in ejus rei testimonium etc. Datum in Belsz, Feria tertia post Ascensionem Domini. Anno ejusdem millesimo quadringentesimo vicesimo quarto. (Lubomirski, *Polnocno-Wschodine Woloskie osady* în *Bibliotheca Warszawska*, 1855, Tom. IV, p. 11 nota [1]).

2) M. Grusevski, op. cit., p. 37.

mănuște, care ne pun în stare să ne facem o idee foarte complexă de toate particularitățile acestui obiceiu relative la aşzarea sătenilor și la îndatoririle reciproce dintre cneaz și sătean.

Din aceste acte, pe care le-am analizat în chip foarte conștiințios și complect în *Pământul, Sătenii și Stăpânii*, unde le-am consacrat un capitol special¹⁾), reesă că condițiunile generale ale acestui drept au fost aceleași pentru toate satele ale căror acte de întemeere le cunoaștem și că se pot constata deosebiri numai în privința unor amănunte de a doua mină. Ne găsim prin urmare în fața unui obiceiu tot atât de uniform ca și dreptul nemțesc. Și, de oarece nu este absolut nici un temeu pentru a presupune că dreptul românesc ar fi avut, în Polonia, altfel de dezvoltare decât acel nemțesc, sint în tot dreptul să încheiu, pînă la proba contrară, că amărunturile celor dintâi, în veacul al XVI-lea, nu puteau să fie decât aproape identice cu acele din veacul al XIV-lea. Și dacă există vre-o deosebire, această deosebire consistă numai în faptul că, din cauza cotropirilor aristocrației nobiliare asupra puterii regale, soarta sătenilor acelor colonii era mai puțin favorabilă în veacul al XVI-lea decât cu două sute ani înainte. În rezumat, drepturile sătenilor români de rînd, astfel cum reiesă din actele constitutive de cnezate în Polonia între 1499 și 1572, trebuie să se privite ca un minimum al drepturilor recunoscute lor de obiceiul strămoșesc în evul mediu.

Această încheere s-ar putea înălțura numai prin dovezi pozitive, care ar arăta că între ultimul pătrar al veacului al XIV-lea (1378) cind s'a dat actul dela Hodlò și sfîrșitul veacului următor s'au modificat cu desăvîrșire deosebitele amărunturi alcătuind dreptul românesc. Autorul *Incercării de mistificare* nu stă la îndoială macar o clipă și afirmă că alte erau amărunturile alcătuind acest drept în veacurile al XIII-lea și XIV-lea, și alte acele ce le cuprindea în veacurile al XVI-lea și XVII: iată temeiurile pe care își sprijină afirmațiunea:

Reproduce parte dintr-un pasaj al lui Stadnicki în cunoscuta lucrare, reproodusă și tradusă de Hasdeu în *Arhiva Istorică*, pasaj aflat la începutul lucrării lui Stadnicki și menit să arăte că, pînă la dînsul, nu se știa aproape nimic despre coloniile române din Galitia. Iată partea reprodusă de *O incercare de mistificare*:

Însă unde anume se aflau acele sate? În ce număr? Cum se numiau? Cu ce condiționi fost-au ele fundate? Aceasta nu ne-o spune nici un act al Parlamentului și nici un autor vechiu.

Până și Tadeu Czacki, carele aprofundase toate părțile istoriei și toate ramurile legislației polone, ne prezintă niște date foarte nesuficiente și chiar rătăcite, după cum o vom proba mai la vale, despre stabilimentele române.

Acele date se mărginesc la următoarele cuvinte:

„Noi vedem în privilegiul lui Vladislav, principe de Opolia (căruia regele Ludovic II încredințase Galitia drept uzufruct, iar Polonia sub o admi-

1) Vezi acolo p. 52—76.

nistratiune precară), cum că în anul 1378 a acordat slugii sale, lui Alexandru Rominul, cîmpul și satul Hodlo pe apa Tirnova, cu permisiunea ca el și urmașii lui să-l stăpînească pe baza dreptului rominesc“.

Autorul nostru încheind aici cele citate de Stadnicki din Czacki, dă iarăși cuvintul lui Stadnicki, sărind dela pagina 5 la pagina 34 a disertației acestuia și reproduce liniile următoare :

Așa-dară, pe-baza probelor de mai sus, constatănd faptul istoric al colonizării romine în Polonia, cată acum să mai precizăm, după puțină, epoca primei ior aparițiuni. Autoritatea lui Czacki ne-ar îndemna a ne urea până la a doua jumătate a secolului XIV, cînd s'au dat privilegiile satelor Hadlo și Lubiez din 1378 și 1420; dar neavînd acele privilegii înaintea ochilor, noi nu putem ști, dacă ele în adevăr au fost locaționale, adică cuprinzînd în sine condiții de locațione, și nu știm cu atit mai cu samă, dacă fundarea acelor sate se și realizase chiar atunci în conformitate cu privilegiile.

I

Vedem că aici Stadnicki, vrînd să constate cînd a început întemeierea, în Polonia, de sate pe temeiul dreptului rominesc, nu se crede îndreptățit să admită ca dată a acestei începerî anul 1378 sau anul 1420, de oarece nevăzînd actele vorbite nu știe 1) dacă ele erau relative la aşzări de sate și 2) în cazul afirmativ, dacă satele s'au întemeiat într'adevăr pe baza condiționilor stabilite de acte.

Insă *O încercare de mistificare* nu ezită a lua aceste rînduri ca o probă că nu este dovedit cum că, în veacul al XIV-lea, în Galitia, „cnejii întreprinzători de colonii“ aveau drepturile și îndatoririle ce eu le atribuiesc lor. Dar ceia ce urmează este mai interesant. După ce triumfă asupra mea, autorul urmează :

Mai mult. Tadeu Czacki care văzuse actul din 1378 și cel din 1420, precum și altele posterioare, se exprimă în modul următor despre așa numitul drept rominesc din Galitia :

„Coloniile Romînilor, ce imigrău aci din tara lor, în speranță de a gusta siguranță și libertatea își rezerva următoarele :

„¹⁾ Grivnele, adică amendele precunire, nu aparțineau fiscalului, ci rămineau în sat pentru trebuințile publice, judiciare și altele.

„²⁾ Judecătile în cercul coloniei se făceau de cătră un tribunal electiv de bătrîni, îndatorîți a judeca după dreptul sau obiceiul propriu rominesc.

„³⁾ Intrurinările pentru a se sfătu despre gospodăria sau despre ordinea publică erau permise.“

Și autorul încheie :

Prin urmare, cu constatăriile d-lui (sic) Tadeu Czacki în mînă, putem să-i dăm d-lui R. Rosetti o desmințire formală, în privința cnejilor din Galitia din veacul al 14-lea. Acei cnejii aveau cu totul alte atribuiri și privilegii precum și organizația satelor era cu totul alta decît aceleia pe care d. Stadnicki le constată la cnejii și cnezatele din veacul al 16-lea și al 17-lea.

Fiind așa, adică avînd a face cu două feluri de organizații deosebite a cnejilor galitiani, una, cea din veacul al 14-lea, și a doua, cea din veacul al 16-lea și al 17-lea, un istoric conștiințios, dacă ar fi voit să ieșă ca punct de razim cnejii din Galitia pentru reconstituirea existenței anti-

istorice (sie) a cnejilor din Moldova, e întrebarea: De ce tip ar fi trebuit să se servească: de tipul din veacul al 17-lea sau din veacul al 14-lea? Evident că de tipul celor pe care Tadeu Czacki le arată; iar nu de acela descris de d. Stadnicki din veacul al 17-lea, din Polonia.

Ei bine, d. R. Rosetti face contrarul și numai aşa poate conchide că și cnejii moldoveni se bucurau de privilegiul amenziilor penale, de cele trei zile de elacă, de monopolul crîșmelor și a morii, etc.

Acest singur lucru dărîmă întreaga fantasmagorie a acestui autor.

O încercare de mistificare cind are grija să observe, înainte de-a reproduce cuvintele lui Czacki, că acesta văzuse actele dela 1378 și 1420, voește să facă să reiasă competența vechiului autor polon în materie de drept rominesc în veacul XIV, apoi, la sfîrșitul comentariilor sale expuse mai sus, broșura zice clar că Czacki expune organizația satelor române din veacul XIV.

Oare aşa să fie?

Confruntind cele spuse de autorul nostru mai sus cu textele din *Arhivei Istorice*, constat că *O încercare de mistificare* rupe în două citațiunea din Czacki reproducă de Stadnicki.

Intiu ni se servește începutul citațiunii de pe pagina a 5 a Vol. IV al *Arhivei Istorice*: „Noi vedem în privilegiul lui Vladislav, principe de Opolia...“ pînă la cuvintele „... să-l stăpinească pe bază dreptului rominesc.“ Urmărează textul citat mai sus al lui Stadnicki de pe pag. 34 a *Arhivei Istorice*, comentarii de ale autorului *Încercării de mistificare* și ni se dă apoi și partea finală a citatului din Czacki, începînd dela cuvintele: „Coloniile Românilor, ce emigră din țara lor, în speranță, etc“.

Rindurile începătoare ale acestei de pe urmă citații se află în acelaș paragraf ca întâia citație din Czacki, dar precum se poate lesne constata cîtind textul din *Arhivă*, începutul celei de a două citații nu urmează imediat după sfîrșitul celei dintâi. Ele sint despărțite prin textul următor pe care autorul *Încercării de mistificare* l'a lăsat de o parte:

In privilegiul din 1420 al lui Ziemovit, principe de Mazovia și de Belz, se acordă satului Lubiec dreptul rominesc. Acest drept fusese cunoscut nu numai în Pocuția, în voievodatul Galiciei și al Belzului, ci încă noi găsim în Metrica Regală privilegiul acordării acestui drept, în 1545, unui sat din starostia de Bielcz în voievodatul Cracoviei. Dispozițiunile economice din 1568, făcute de Stanislau Zamojski în privința Samboriei, ne dau o idee oarecare superficială despre natura acestui drept rominesc.

Cîtind ultima frază, acea subliniată de mine, înțelegem motivul trunchiarii textului lui Czacki și a suprimării unei părți dintr'insul. Din această de pe urmă frază reiesă că ideia superficială pe care și o făcuse Czacki despre dreptul rominesc o datoră, nu actelor 1378 și 1420, ci dispozițiunilor economice făcute de Stanislau Zamojski, la 1568, în privința Samboriei.

Reproducerea acestei fraze zădărniciă orice încercare de a rupe dreptul rominesc al satelor din Galicia în două: unul din vea-

XIII și XIV, intemeiet pe constatăriile lui Czacki și celalalt din veacurile XVI și XVII, intemeiet pe încheierile scoase din actele reproduse de Stadnicki.

Pentru autorul *Incercării de mistificare* lucrul nu putea să fie decit clar: Czacki își intemeia încheierile (pe care Stadnicki le declară greșite), nu pe actele din 1378 și 1420, ci pe niște dispoziții economice făcute la 1568, adică numai cu patru ani înainte de ultimul act publicat de Stadnicki. Si totuș buna lui credință nu stă un moment la indoială: el suprimă din text mențiunea din care reesă că Czacki își sprijină încheierile pe un act făcut în 1568. Apoi, imediat după sfîrșitul citației, el mai întreabă:

Ce are a face toate aceste cu cele ce Stadnicki le stabilește mai tîrziu, din acte descoperite nouă, din veacul al 16-lea și al 17-lea, și pe care se bazează d. R. Rosetti?

Prin urmare, cu constatariile d-lui Tadeu Czacki în mină, putem să-i dăm d-lui R. Rosetti o desmîntire formală, în privința cnejilor din Galitia din veacul al 14-lea, etc.

Este clar că, cu asemenea meșteșuguri, poți desminți orice adevăr, poți dovedi orice neadevăr, dar că față de un cetitor serios, care controlează texte, te faci de ris și de rușine. Si autorul *Incercării de mistificare* mai are îndrăzneala să vorbească de modul în care ar fi trebuit să procedeze, în cazul de față, „un istoric conștiincios”!

Vedem deci că nu există nici un temei care să militeze împotriva identității condițiunilor în cari se alcătuiau cnezatele române în Polonia, în veacul XIV și cu două sute de ani în urmă.

Al doilea argument pentru care autorul *Incercării de mistificare* răspinge încheierile miele, este faptul că n'a existat nici o legătură istorică între cnejii din Moldova și acei din Galitia¹⁾.

Nu fac nici o greutate pentru a recunoaște că între cnejii din Moldova și acei din Galitia n'a putut să existe nici o legătură și că, după toate probabilitățile, cei dintâi nu bănuiau ființa celor de-al doilea și vice-versa²⁾.

1) Panu, op. cit., pag. 79.

2) Mă voi folosi de acest prilej pentru a zice cîteva cuvinte asupra locului de origine a Românilor care au alcătuit coloniile ocîrmuite de dreptul românesc în Galitia. Singurul act care ne dă oarecare lămuriri în privința acestei origini este acel constitutiv al cnezatului dela Ustrzycki, în care regele Sigismund (Hasdeu, op. cit., IV, p. 102) zice că hărăzește lui Ion, fiul lui Ianciu din Transilvania, cnezatul satului Ustrzycki: „pentru a ascuți energia sa dela care aşteptăm mult în aducerea coloniștilor din părțile Ungariei și aşzăzarea spre cultură pe locurile deseerte ale regătului nostru polon”. Toate celelalte sint absolut mute în privința locului de origine al coloniștilor, ceea ce face pe Stadnicki să se declare în neputință „de a spune de unde anume veniră acei coloniști români în părțile sub carpatine ale Poloniei” (Hasdeu, op. cit., p. 34).

Declar că cred cu neputință ca acele colonii să fi venit din Moldova.

Ajung la al treilea temei pe care îl invocă autorul *Incercații de mistificare* pentru a răspinge teoriile mele, adică că:

Cnezatele din Polonia sunt o creație proprie și locală a acelei țări, ele sunt izvorte din imprejurări cu totul speciale și n'au nici o asămănare cu cnezatele fie din Țara Românească, fie din Transilvania de care am vorbit mai sus. Prin urmare este absurd să căuta să găsești în Moldova o organizație de cnezate pe care o găsim în Polonia, pe cind nici imprejurările, nici condițiile locale, nici nevoile economice, nimic nu se potrivesc.

Mi se pare că același autor, acolo unde vorbește despre cneji din Ungaria, se intinde cu multă completență și asupra unor cneji pe care îi numește cneji colonizatori și din care se încearcă (cu puțin succes de altmintrelea) a face o speță deosebită de cneji.

Și pe ce se intemeiază *O incercare de mistificare* pentru a găsi vre-o deosebire între cneji *asa ziși* colonizatori din Ungaria și acei tot *asa ziși* din Polonia? Numai pe faptul că actele de concesiuni de cnezate din Polonia, în veacul XVI, enumera în toate arănumele drepturile și indatoririle cnejilor, iar acele ungare, din veacul XIV și XV, nu! Motivul acestei nespecificări e foarte simplu: în Galitia dreptul românesc era un obiceiu nou, un regim de favoarea, iar în Ungaria el era un obiceiu vechiu, datând de înainte de cucerirea ungară și deci presupus cunoscut de toți.

Vreau deocamdată să arăt cum autorul nostru, adversar hotărât și neimpăcat al vre-unui drept românesc, reduce uzul acestui drept pentru satele românești din Galitia la facultatea de a fi judecate după legile lor și în limba lor. Adică acel drept românesc, despre care eu fac atâtă cauz, n'ar fi fost de-în un cod de obiceiuri și legiuiri juridice române, căci iată ce zice :

Aceste cnezate nu sunt înființate în puterea *dreptului românesc*, ci în puterea dreptului proprietarului și a intereselor lui. Este adevărat că în ele se vorbește că coloniștii se vor bucura de uzul dreptului valah; dar aceasta numai cu privire la judecata lor, iar nu și cu privire la privilegiile cnezatului.

Toate satele cu drept român ale căror acte de întemeiere ne sunt cunoscutei sa aflau în partea de vest a Galiciei, în ținuturile Samborului, Sanocului și Sandeșului. Departarea acestor regiuni de Moldova închide cu desăvîrsire orice drum ipotezei ca acele colonii ar putea să aibă o origină moldovenească. Pentru același temei trebuie înălțurată presupunerea că satele în chestiune ar fi datorite unei emigrări din comitatele bănățene, ardeleni sau din cele situate pe malul sting al Tisei. Mi se pare că ele trebuie puse în legătură cu acea mișcare de expansiune a Românilor cărei i s-au datorit coloniile române din Moravia și din comitatele slovace, ocîrmuite și ele de dreptul românesc numit acolo *Walaske Prawo*, astăzi dispărute cu desăvîrsire și despre care s'a vorbit și mai departe în acest studiu.

Această presupunere mi se pare îndreptățită prin faptul că, atât Moravia cît și comitatele slovace, în care găsim urme de colonii române, sint menționate cu ținuturile Sandeș, Sanoc și Sambor, în care se aflau mai cu seamă satele galiciene cu drept românesc. Însă mențin că și unele și alții alcătuiau o manifestație a aceluiași drept sau obiceiu național, a dreptului românesc.

Se vede că adversarul meu n'a cetit cu atențione nici texte reproduse de Hasdeu, nici acele publicate de Grușevski, căci atfel el ar fi dat peste cele următoare :

Libertate vero expirata incolae villaes eiusdem secundum ius valachicum et more aliarum villarum nobis labores exercere tributaque et dationes solvere tenebuntur et eodem iure valachico gaudere debent. (*Timpul de scutire (slobozie) expirind, locitoriu acelui sat, potrivit dreptului romînesc și după obiceiul celorlalte sate, ne vor lucra și ne vor plăti dările și contribuționile, folosindu-se totodata de dreptul romînesc.*) (Derivna, 1499. Grușevski op. cit., p. 64). Quibus expiratis dationes omnes et labores nobis et nostris successoribus solvere tenebuntur, prout aliae de iure valachico nobis solvunt. (*Aceștia (anii de zlobozie) expirind, vor fi finiți să ne plătească dările și să ne lucreze nouă și urmașilor noștri precum ne plătesc alte sate cu drept romînesc.*) (Lopușanca, 1533, Grușevski, op. cit., p. 97). Qui quidem Tymko praedictus in supra dicto flumine debebit villam locare in jure valachico... In qua quidem villa quilibet emetho sedebit in tribus quartis Nobis et successoribus Nostris omnem daciam more aliarum valachicarum dabit ac salvet. (*Prezisul Timco va trebui să aşzeze, pe sus zisul rîu, un sat după dreptul romînesc...* Fiecare cmeton tăran care va ocupa în acel sat trei șterfuri (de lan) ne va da și ne va plăti toate dările, după obiceiul celorlalte sate românești.) Sviniaez, 1541. Hasdeu, op. cit., IV, 39–40)... Cum quererentur quidam ex pago nostro Lubicz dicto... se a generoso Stanislao a Tanczyn capitaneo loci illius contra morem antiquum et ius eorum valachicum gravari... alia servitia praestare soliti essent pro iure suo valachico... praeterea quod multos agros contra morem valachici iuris habeant... a quibus nullum tributum dabant, sed ab aliis tantum, secundum veterem consuetudinem, et exceptis sexaginta gr. pecuniae, quam omnes contribuere solebant quotannis copitaneo loci illius propterea, ut in iure valachico conservarentur (... Au jăluit unii din satul nostru numit Lubicz... că sunt asupriți peste dreptul lor romînesc... dar că sunt obișnuiți să prezete, după dreptul romînesc alte servicii... pentru că și nu dea nici o plată, după rechiul obiceiului și afară de șasezeci grosi în bani ce plăteau căpitulinui acelui loc (Belsz) pentru ca să fie menținuți în dreptul romînesc). Hotărîrea regelui asupra plîngerii sătenilor din Lubicz. 1541. Grușevski, op. cit., p. 115). Quarum villarum Inferioris et Superioris Tarnawa cmethones fieri debent et locabuntur iure valachico. (*Taranii acelor sate Tîrnava de sus și Tîrnava de jos să se afle și să fie aşăzați după dreptul romînesc.*) (Tîrnava. 1549. Grușevski op. cit., p. 121). ...ex cruda radice iure walachico extirpandi, erigendi, fundandi hominibusque et cmetonibus tam Polonis quam Ruthenis locand i... (a curății din pajiște, după dreptul romînesc, a ridica, a întemeia și a aşaza cu oameni și cu tarani atât poloni cit și ruteni (Polava. Grușevski op. cit., p. 164). ...villam Wiczow... iure et consuetudine Walachorum locare... scultetus... ad ea onera, dacias, census et tributa pendenda, quae aliae villaes nostrae eidem vicinae in eodem jure walachico locatae nobis pendere consueverunt... habebunt a cmethonibus villa eisdem nostrae columbationes et honores, alias poezy bis quolibet anno more aliarum villarum iure valachico locatorum accipere. Adică: să aşeze satul Wiczow după obiceiul și dreptul romînesc... (scultetus să fie ținut la aceleași sarcini, dări), censiuri și plăți la care sunt finite celelalte sate vecine a noastre, aşazăte în același drept romînesc... Să primească de două ori pe an delă sătenii acelui sat al nostru darurile și cinstele numite poczty după obiceiul altor sate aşăzate după dreptul romînesc. 1568. Hasdeu, op. cit., I, 2, p. 118). Quarum villarum Polava et Dvernici cmethones fieri debent in jure valachico, sub regimine et obedientia ipsorum. (*Taranii acelor sate Polava și Dvernici trebuie să fie sub dreptul romînesc, sub ocîrmuirea și ascultarea lor, (a concesionarilor).* (Dvernici și Polava. 1533. Hasdeu, op. cit. IV, p. 73). Hryez supradictus... debedit villam locare in jure Valachico.... In qua quidem villa quilibet-

Cmetho residuebit in tribus quartis emensuratis aequaliter de quibus Nobis et Nostris successoribus quamlibet zord (?), census, omnem daciam more aliarum villarum Valachicarum dabit quolibet anno et exsolvet. (*Sus zisul Hriteo trebue să aşaze satul după dreptul romînesc.... În acel sat fiecare țaran va ședea în trei sferturi de lan, măsurate de opotrivă, de care va da și va plăti în fiecare an, nouă și succesorilor noștri care vor fi, zord (?) censul, orice dare după obiceiul celoralte sate românești.*) (Rovin pe Ocoliște. 1541. Hasdeu, op. cit., p. 42)... ita quod eandem more antiquo huiusque a predecesoribus suis continuato jureque et consuetudine Wallachorum, in haec ipsa villa Korosno et aliae villae et scultetiae valachicae quae illic antiquitus sunt locatae, tenebunt, habebunt, possidebunt, atque scultetiae officium exercebunt.... (cu aceia ca ei să aibă și să posedă, și să exercite oficiul de scultet după obiceiul vechiu urmat de predecesorii săi, după dreptul și obiceiul Românilor, în același sat Corosno și în celealte sate și scultetii românești aşzate din vechime). (Corosao. 1555. Hasdeu, op. cit., p. 55).

Din toate citațiile de mai sus reiesă că sătenii nu numai erau judecați de cneazul lor, pe temeiul dreptului romînesc, dar că tot pe temeiul aceluia drept ei își împărtiau pămîntul (terram locabant) în fășii ideale de cite trei sferturi de lan (sesiune, mansus, manse, Hufe, vloka, jireabie) purtind numele de areae valachicae; că pe temeiul dreptului romînesc achitau censul și dările ce le datorau pentru ținerea aceluia pămînt, că pe temeiul dreptului romînesc se ocîrmuaiau și erau supuși cneazului, că pe temeiul dreptului romînesc erau ținuți să presteze servicii stăpinului locului și cneazului lor. Acest drept romînesc este deci departe de a fi, cum pretinde autorul *Incercării de mistificare*, dreptul pentru Români de a fi judecați în limba lor și după obiceiurile lor, dreptul romînesc este complexul obiceiurilor străvechi care ocîrmuaiau întreaga viață socială, economică și juridică a neamului romînesc.

Și autorul nostru nu se sfiește să facă declarația de mai sus, cu toate că el nu numai cunoaște textele citate, dar a și reprobus *in extenso*, între altele, acul de intemeiere a cnezatului dela Swiniacz în care se zice că : Timco trebue să aşaze (*locare*) pe acel riu un sat după dreptul romînesc, iar mai departe că fie-care țaran trebue să dea stăpinului locului și urmașilor lui toate dările după obiceiul celoralte sate românești.

Oare autorul operei în chestiune n'a văzut sau n'a voit să vadă aceste mențiuni ?

Autorul nostru mai zice :¹⁾

A fi judecat în limba națiunii la care aparținea o colonie, nu era o prerogativă numai a Românilor ei a tuturor coloniilor de Nemți, de Ruteni, etc.

Dăcă autorul și-ar fi dat osteneală să studieze actele publicate relative la chestiune, ar fi putut să constate faptul că cneazul unui sat de Ruteni, constituit pe baza dreptului rutean, obținea dela coroană dreptul să transforme acest drept în drept

1) Panu, op. cit., pg. 89.

nemțesc¹⁾). Iar în alte cazuri vedem sate de Ruteni sau de Poloni constituite sau după dreptul românesc sau după acel nemțesc²⁾.

Iată cit de amănunțite și de temeinice sunt cunoștințele adversarului meu în privința satelor cu drept străin din Galitia!

*

Autorul *Incercării de mistificare* admite: că, în Țara Românească, existau cneji; că acei cneji aveau o origine comună cu acei din Ungaria; că cnejii, ca rang, veniau imediat după boieri, dar erau mai sus decât oamenii saraci, constatări pe care le făcusem și eu³⁾.

Zisul autor desparte pe cnejii munteni în două categorii:

Unii, cei mai puțin numeroși, posedând moșii mari, aproape boeri, cei lalți trăind în comun, în indiviziune chiar, pe moșiiile lor.

Și ceia ce este curios, autorul nostru știe și singur arată că:

Prin cuvintele de *cneaz*, *megieș*, sau *judec* (?) erau desemnați moșnenii în veacurile cele dintâi.

Dacă adversarul meu și-ar fi dat osteneală să cetească cu atențione lungă notă care, în *Pământul, Sătenii și Stăpânii*, începe pe pagina 185 și se slărsește pe pagina 190, el ar fi văzut citat acolo un șir de documente muntenești, din care reiesă în chip absolut indiscretabil că cnejii cari, în Țara Românească, „trăiau în comun, în indiviziune, chiar pe moșiiile lor“ se trăgeau totdeauna dintr'un singur strămoș sau din frați stăpinind singur sau singuri satul în care vedem că trăesc mai tîrziu urmașii lor. Vederat că, deoarece urmașii erau cneji, strămoșul sau strămoșii erau și ei cneji. Aceste două categorii de cneji aveau deci o origine comună și se deosebeau doară numai prin faptul că hotarul și satul celor de ai doilea erau împărțite în părți adesea mici, pe cind acele ale celor dintâi erau împărțite în părți puține deci mari, sau era stăpinit întreg de un singur stăpin. Cnejii, megieșii, judecii și moșnenii din Țara Românească sunt identici cu răzășii din Moldova care, precum am dovedit în *Pământul, Sătenii și Stăpânii*, se trag totdeauna dintr'un strămoș comun sau din frați sau veri strămoși comuni. Și, lucru de mirare, încheierile mele în această privință au fost admise pină și de autorul *Incercării de mistificare*⁴⁾.

Dar acesta nu voiește să admită cu nici un preț că cnejii din Țara Românească să fi fost judecătorii satelor, iar dovezile

1) Grusevski, Op. cit. pg. 39.

2) Ibid., pg. 12. 105, pg. 164.

3). *Pământul, Sătenii și Stăpânii*.

4) G. Panu, *Cercetări asupra stării țaranilor*, p. 139.

date de mine în celaltă privință le declară de neseroase și absurdă. Eu le găsesc absolut temeinice și de natură a convinge pe orice om care nu este de mai nainte hotărît să nu se lese a fi convins, dar nu le voi reedita și, pentru a dovedi că cnejii din Tara Românească erau judecătorii satelor lor, mă voi servi de un argument foarte simplu.

Însuș adversarul meu admite că cuvintele de *cneaz*, *megeș* sau *judeciu* sunt sinonime servind a desemna pe moșneni în veacurile cele dintăi. Acuma întreb: de ce purtau oare moșnenii unui sat, adică urmășii cneazului sau ai cnejilor, frați sau veri, cari stăpinesc odată satul întreg, numele de *judeci*? Este sigur că *judeciu* este sinonim cu judecător. Se poate oare admite că, în acele vremi, moșnenii să fi purtat numele de judeci ca un simplu titlu onorific? Si chiar în acest caz (absolut absurd) de unde ar fi putut veni o asemenea calificare dată unei clase întregi, dacă nu din faptul că, altă dată, strămoșii lor erau într'adevăr judecătorii satelor? Si doară, ei aveau pe cine judeca, de oarece documentele ne dovedesc că, pe părțile lor de ocină, se aflau vecini¹⁾.

Numai faptul că ei purtau denumirea de judeci ajunge pentru a ne autoriza să încheiem că moșnenii veacurilor XIV și XV erau judecătorii sătenilor lor. A preținđe că denumirea de judeci ar fi fost numai un titlu deșert, este o perfectă absurditate.

Apoi este vederat că dacă moșnenii cneji din veacurile XVI și XVII erau judecătorii satelor lor, cu atit mai mult aveau această calitate strămoșii lor, cnejii din vremea intemeierii statului muntenesc.

Desvoltarea legăturilor dintre pămînt, săteni și pămînt a fost aceeași în amindouă țările române; faptul că fiecare moșnean moștenise dela strămoșii lui dreptul de judecie asupra acelor case din vatra satului care căzuse în partea lui, este o dovdă mai mult că domnii țărilor noastre hărăziau sau întăriau, nu proprietatea unui hotar de sat, ci judecia, echivalentă cu cneazul din Ungaria și din Galitia, pe acel hotar.

Este absolut dovedit că sătenii de rînd din Tara Românească, chiar și acei ce erau vecini încă de înainte de *rumînirea* întregii țărănimii din acel Principat de către Mihai Viteazul, sădeau sau locuieau în satele boerești, moșneniști, domnești și ale clerului, fiecare pe *delnița* lui, corespunzind *jirabiei* din Moldova, *lanului* din Polonia și *sesiunii* din Ungaria. Obiceiul *dijmei* date și acel al *slujbei* făcute stăpînului satului era tot atât de obștești și tot atât de vechi în Tara Românească ca și în Moldova. Dreptul de moară și de crîșmă era și acolo un privilegiu al stăpînului.

Dată fiind identitatea aproape desăvîrșită a alcătuirii care ocirmuia așăzările sătești ale Românilor în toată întinderea crăiei ungare, în Galitia și în Tara Românească, ne este oare permis să

1) *Pămîntul, Sătenii și Stăpânii*, actele din 1604 și 1612 rezumate în notă pe pagina 187.

ne îndoim de uniformitatea aceluia drept și de ființa lui în Moldova, unde găsim urme pozitive, neîndoelnice de existența cnejilor, precum și împărțirea hotarului în jireabii, dreptul de folosință al țaranului asupra păsunilor și a pădurilor din întregul hotar, slujba datorită stăpinului, privilegiul de crișmă și de moară precum și dreptul de judecată al acestuia?

III. „O încercare de mistificare“ și Pravila lui Vasile Lupu

Spre a dovedi mai bine dreptul săteanului asupra hotarului așzării din care făcea parte, ziceam în *Pământul Sătenii și Stăpânii*:

Dreptul săteanului asupra posesiunilor lui individuale în hotarul satului: casă, grădină, pământuri de arătură, curătără și vie, este consfințit de cea mai veche legiuire scrisă a Moldovei, de *Pravila lui Vasile Lupu*, care numește aceste posesiuni *ocine*, adică patrimoniu. Și nu trebuie uitat că, în epoca lui Vasile Lupu, țărănimaea începuse să scoboare durerosul povîrniș al drepturilor care se pierd, povîrniș la sfîrșitul căruia ea găsi Regulamentul Organic.

Atât casa clădită de sătean cît și grădina sădită cu mîna lui precum și arăturile desfundate de plugul lui, din *tălină* sau din *pajiște*, erau posesiuni personale ale sale, pe care le transmitea copiilor lui. Codul lui Vasile Lupu le numește *ocini* (patrimoniu). Tot astfel erau privite via sădită de el, *lazul* (curătura) din pădure sau locul de prisacă sau de finăț curătit din *pajiște*.¹⁾

Apoi, puține rinduri mai jos, spre a arăta cît de străină de neamul nostru, în epoca precedind descălecarea (căci de aceasta este vorba în capitolul la care se referă *O încercare de mistificare*), era ideia de proprietare absolută, cviritară a pământului:

Precum vom vedea în capitolul III al cărții următoare, Pravila lui Vasile Lupu oprește, sub pedeapsă de blâstăm, pe stăpinul unui loc, să ea dela acel ce samănă pe locul lui mai mult de a zecea din roada acestui pămînt. Ne găsim vederat aici în fața unei rămășiță a vechiului obiceiu, a unei dovezi că, în vechime, pămîntul neocupat era privit ca bun obștesc de care se putea folosi oricine dind județului respectiv a zecea din roadă.

Autorul *Incercării de mișificare* găsește că încheerile trase de mine din textele Pravilei lui Vasile Lupu alcătuiesc un exemplu de „adevăruri travestite și rău tălmăcite“ de mine²⁾, iar mai departe hotărăște că încheerea ce o trag din a doua citătie (acea privitoare la împărțirea roadelor), este o simplă închipuire a crierului meu și că „am cetit acest text fără inteligență și fără competență“³⁾. Apoi, cu o ironie fină, adaugă:

Invățatul barbat și profundul istoric d. R. Rosetti auzit-a din intîmp-

1; *Pământul, Sătenii și Stăpânii*. p. 111.

2) Panu, op. cit., p. 107 sq.

3) Ibid., p. 107, 108.

plare că pravila lui Vasile Lupu nu este originală și că este o simplă traducție? Venitul-i-a la ureche că traducătorul este un oarecare Meletie Siligos care spune singur că, îndemnat de Vasile Lupu, a tradus instituțiile (sic) lui Iustinian și a alegere din acele a împăraților Leon și Constantin? Si că prin urmare art. 22 căruia îi atribue o origină de vechil drept românesc este și el o simplă traducere?

D. R. Rosetti e în urmă de tot cu aceste chestii. Desigur că nu eu-noaște că d. S. G. Longhinescu s'a ocupat cu pravila lui Vasile Lupu și că a desfăcut-o în părți, arătând fiecare parte de unde e luată.

Incercarea de Mistificare ne citează pe urmă pe d. Longhinescu, arătind ce zice acest autor cu privire la cele întâi 94 de paragrafe din pravila în care intră articolul în chestiune.

Mai citează apoi cîteva rînduri din Fustel de Coulanges¹⁾ în care acesta arată că există o culegere intitulată *Obiceiuri Agrare*, scrisă în grecește, în veacul al optulea (vederat că Fustel de Coulanges vorbește de Νομοί Γεωργικοῖ), și care poate fi privită ca infățoșind aproximativ obiceiurile admise în Imperiu pe vremea lui Anastasie sau Iustinian, culegere în care se zice că partea colonului partiar este de nouă snopii iar acea a proprietarului de un snop, și că proprietarul care ia o paite mai mare să fie blăstămat de Dumnezeu. Si *O incercare de misficare* închee:

Așa că aventura d-lui R. Rosetti e picantă? Ori de cîteori urmărești pe acest autor lipsit de orice seriozitate dai peste surpize de asemenea naatură²⁾.

Trebue să mărturisesc că invierșunatul autor al *Incercării de mistificare* nu este singurul care mă învinovătește că aș fi tras din textul Pravilei lui Vasile Lupu, cu neertată ușurință și chiar ignoranță, niște incheeri absolut neadevărate și absurde. D. Ioan Nădejde care, indată după eșirea de sub tipar a broșurii în chestiune, a sărit în ajutorul meu și, printr-o lungă serie de articole în *Voința Națională*, a arătat lipsa de temeiul a celor mai multe din învinovătările ce mi se aduceau, este și domnia-sa de părere că, în privința relațiunii ce vreau să stabilesc între dreptul românesc și articolele din *Pravilă* relative la folosința pămîntului, săn cu desăvîrșire greșit. Iar un neoromân care scrie în *Viitorul*, pentru aceleași temeiuri, declară că: observațiunea și analiza fenomenelor juridice îmi scapă, eu nefiind om de legi³⁾.

Mă stric de ris!

Pravila lui Vasile Lupu, idențică cu a lui Matei Basarab, a fost alcătuită și tipărită în al patrulea deceniu al veacului al XVI-lea, adică într-o epocă care ne este răscunoscută, din care posedăm

1) Fustel de Coulanges, *Recherches sur quelques problemes d'histoire*, p. 128.

2) G. Panu, op. cit., p. 116.

3) *Viitorul* dela 23 August 1910.

mii de documente de tot soiul, într-o epocă în care trăia și pe care a scris-o Miron Costin.

Dacă Vasile Lupu și Matei Basarab, oameni pe care toate izvoarele contemporane ni-i înfățoșează ca niște domni cu deosebire înțelepti și destoinici, ar fi comis imprudență să introducă în Moldova și în Tara Românească o legiuire nouă, cuprinsă în sine dispozițiuni privitoare la folosința pământului străine de obiceiurile strămoșești ocirmuind de veacuri acea folosință, este oare cu puțință ca o asemenea inovație, revoluționând legăturile dintre pămînt, sătean și stăpin, să nu fi stirnit în țară cea mai vie și mai firească senzație? Este oare admisibil ca o schimbare atât de însemnată să fi rămas nepomenită în cronică povestind acea vreme, alcătuită de fruntașul cronicarilor noștri, om înzestrat cu o cultură înaltă, care fusese ani indelungați vel vornic și vel logofăt, adică ocupase cele mai înalte diregătorii judecătoreschi? Cum se face că din mii de cărți de judecată cunoscute ale lui Vasile Lupu nu reesa nici cel mai mic indiciu despre desființarea vechilor obiceiuri și introducerea unor legiuiri nouă? La aceste întrebări nu se poate da decit un răspuns și anume că: legea cea nouă, scrisă, nu schimba întru nimic dispozițiunile vechiului obiceiu în vigoare, ci era o simplă redactare și codificare a acestor obiceiuri.

Acest răspuns nu este intemeiat numai pe deducții logice: el este coroborat de istoria acelei părți a Pravilei lui Vasile Lupu care tratează despre pămînt și despre folosința lui. Acele părți ale Pravilei sunt fără îndoială o traducere a colecției de legiuiri și de obiceiuri cunoscută sub denumirea de *Νόμος γεωργικὸς* care, după părerea celei mai recunoscute autorități în asemenea materie, am numit pe Zachariae von Lingenthal, trebuie atribuită împăratilor Leon și Constantin Isaurianii¹⁾.

Zachariae zice:

O mare parte din cuprins, alcătuște un drept cu desăvîrsire nou, astfel că el nu poate fi compilat din izvoare mai vechi... După cuprins, *νόμος γεωργικὸς* poate fi caracterizat mai cu seamă ca fiind o rînduială de poliție rurală... și reproduce, cînd mai mult cînd mai puțin, hotărîrile dreptului justiniianeu, apoi stabilește drept cu totul nou. Însă peici și colea mai ales la început, se găsesc articole care se pot demonstra ca alcătuind principiile unui drept țărănesc deosebit, mai făcînd și oarecicare lumină asupra împrejurărilor țărănești în veacul al optulea²⁾.

Iată acum cum explică Zachariae alcătuirea acestui drept țărănesc nou, după care hotarele satelor se află în posesiunea comunității agrare respective (*τοῦ Χωρίου κοινότης*):

1) Zachariae v. Lingenthal, *Geschichte des Griechisch-Römischen Rechts* p. 249 sq. Leon Isaurianul și fiul său Constantin au domnit dela 717 la 740. Lor se mai datorește *Ecloga*, *Νόμος ἡδῶν Ναυτικὸς* și *Νόμος στρατιωτικός* (*Leges. militares*).

2) Zachariae v. Lingenthal, op. cit., p. 250 sq.

Bătător la ochi aci e mai cu seamă, că împărțala trebuea să se facă în părți deopotrivă. Aceasta ne face pe de oparte să ne reamintim de procedura dela intemeerea coloniilor, iar pe altă parte de dreptul slav. Si se poate prea bine ca, ici o pricină dincolo cealaltă, să fi dat naștere părerii că pămîntul obștiei trebuie privit ca o coproprietate a obștenilor de o potrivă de îndrăuți, respectiv a șefilor de familie ai obștiei și că o proprietate particulară asupra părților de pămînt poate efi numai dintr'o coimpărțală¹⁾.

In adevară, din a doua jumătate a veacului al saptelea, o droare întreagă mai cu seamă de cîrduri de noroade slave au dat navală și s-au asezat deavalma în ținuturi pustii; de asemenea cîrduri întregi de noroade băstinașe alungate au căutat deavalma adăpost în alte teritorii; în sfîrșit obștimi întregi din unele părți ale împărăției au fost aşazate în ținuturi părăsite. In toate aceste cazuri nimic nu era mai prielnic decît de a privi țărănimile din nou asezate ca niște copropriitări ai pămîntului pe care se așazăse și aceasta cu atit mai mult, cu cît ele erau răspunzătoare în solidar de dările impuse. Ori și cum ar fi părerea că obștia sătească cuprinde în sine o oarecare codevălmășie a membrilor, a rămas dominantă și mai tîrziu în împărăția bizantină. In înțelesul acesta, chiar după trecerea de veacuri, se vorbește de ομάδες τῶν Χωρίον, de αγαποτύχαις Χωρίον sau πενότον și, ca urmare a acelui principiu, se aplică regula că niciodată o bucată din pămîntul obștiei nu poate fi privită ca fără stăpin, cîtă vreme mai este de față măcar numai un membru al obștiei sătești (Χωρίτος) și că o parte a junsă fără stăpin sporește oarecum părțile celorlalți membri ai obștiei sătești²⁾.

Rezultă din rîndurile de mai sus că, după părerea lui Zăchariae v. Lingenthal, căruia i se recunoaște de obiceiu oareșcare autoritate in chestiune:

1. *Nopos γεωργικός* alcătuiește o culegere de dispozițuni alcătuind, in parte, principiile unui drept țărănesc nou, in vigoare in peninsula balcanică pe la mijlocul veacului al optulea;

2. Acest drept se poate privi ca fiind o urmare a așăzării, in ținuturile pustii ale împărăției, atit a fugarilor din alte părți ale acelei împărății cît și a unor popoare străine, mai cu deosebire slave.

3. Așăzările astfel alcătuite (de popoare străine și mai cu seamă de Slavii) alcătuiau obștii agrare, țărani alcătuindu-le fiind priviți ca stăpinind în devălmășie pămîntul pe care se așazăse. Si, cind acest pămînt se imparte, împărțirea se face in părți deopotrivă, după obiceiul intrebuințat la intemeerea de așăzări nouă și in ființă la popoarele slave.

Romini din Dacia Traiană sint rezultatul contopirii unor elemente romanizate deoparte și slave de alta, contopire efectuată in cursul veacurilor VI, VII și VIII, Slavii fiind elementul care avea puterea in acel timp³⁾. Populațiunea peninsulei balcanice in veacul al VIII lea era, in cea mai mare parte, alcătuită și ea

1) Părți egale, adică *jireabii*.

2) S. G. Longinescu, *Pravila lui Vasile Lupu* s. c., p. 102. Cnf. Zăchariae v. Lingenthal. *Geschichte des Griechisch-Römischen Rechts*, p. 254. Cine nu vede aici că aceste obștii aveau toate caracterele obștiei gentilice?

3) *Pămîntul, sătenii și stăpânii*, p. 1, sq.

din contopirea acelorași elemente romanizate cu Slavii imigrați în massă. Este deci lucru firesc că obiceiul romînesc sub care trăiau Români dela Nordul Dunării să se asemene cu dreptul de care era ocîrmuit amestecul de Traci romanizați și de Slavi alcătuind obștia populațunii dela Sudul fluviului.

Deci, cînd în cartea mea am afirmat că articolul 22 al *Pravilei* lui Vasile Lupu, articol care sună :

„Partea aceluia ce sămână pe locul altuia, de va fi sămînta lui și cu toată cheltuiala, sănă a lui nouă snopi și a celui ce a dat pămîntul un snop; iar cel ce va împărți în alt chip este blăstamat de Dumnezeu....“

ne arată că ne găsim vederat în fața unei rămășiță a vechiului obiceiu, am afirmat un lucru absolut adevărat. Iar însuși acest obiceiu, codificat întăiu în *Noișoară* și apoi în *Pralivă*, este rămășiță obiceiului străvechiu al tuturor popoarelor primitive, al celor arice ca și al acelor nearice, la care pămîntul neocupat a fost pretutindeni privit ca bun obștesc.

Faptul interesant nu este fîntă acestui obiceiu în vechiul drept romînesc și în *Noișoară*, ci faptul că este afirmat în *Cartea de învățătură* dela 1646, cînd „țărăniminea incepuse se scoară durerosul povîrniș al drepturilor care se perd, povîrniș la sfîrșitul căruia ea găsi Regulamentul Organic“.

Si acumă rog pe cetitor să hotărască cine li servește „adevăruri travestite și rău tălmăcîte“, și „simple închipuri ale crierului său“, cine a cetit textele „fără inteligență și fără competență“; cine „este lipsit de orice seriozitate“, „a cui aventură este picantă“?

Dar voiu dovedi acumă că aventura *Incercării de misticare* este ceva mai mult decit picantă. Iată ce urmează cîteva rinduri mai jos :

Notați un lueru. Si aici este partea comică a acestei aventuri istorice pătită de autorul *Pământului, sătenilor și stăpânilor*. Art. 22 din pravila lui Vasile Lupu tradus, afirmă și la noi dreptul de proprietate individuală, căutînd numai un lucru, ca să îngrädească lăcomia proprietarului față cu colonoul parțiar sau cu săzătorul pe moșia aceluia. El face parte din complexul care regulează raporturile între proprietari și între locitorul care ar lucra pămînt străin, stabilind drepturile fiecăruia.

Așa art. 21 din pravila lui Vasile Lupu zice următoarele :

„Un plugar ce va fi sămână sămînta sa în pămînt străin și va fi cheltuit toată cheltuiala, de va îndrăzni totuși să-și care snopii fără știrea proprietarului,¹⁾ ca un fur să-și piardă toată roada pămîntului“.

Se poate o mai energetică afirmare a dreptului individual de proprietate ?....

Mărturisesc că o mai temeinică afirmare a dreptului de proprietate individuală nici că se poate cere, de oarece

1) Subliniat de mine.

însuși cuvintul proprietar se găsește în textul reprodus de *O încercare de mistificare*. Dacă astfel ar sta și în textul ce se găsește tipărit în *Cartea Românească de Invățătură*, nu mi-ar rămâne decit să-mi acopăr capul cu cenușă și să părăsesc pentru toată viața condeiul. Si spre a arăta cum stau lucrurile în realitate, reproduc aici, față în față ambele texte :

Textul din Cartea de invățătură

21. Un plugar ce va fi sămănat să-mința sa în pămînt străin și va fi cheltuit toată cheltuiala sa, și de va îndrăzni să-și care snopii fără de știrea celuia cu pămîntul, ca un fur să-și pearză toată roada de pre acel pămînt.

Textul din O încercare de mistificare

Un plugar ce va fi sămănat sămînta sa în pămînt străin și va fi cheltuit toată cheltuiala sa, și de va îndrăzni totuși să-și care snopii, fără știrea proprietarului ca un fur să-și piardă toată roada pămîntului.

Constatăm o singură deosebire esențială: textul dela 1646 are: **celuia cu pămîntul**, textul *Incercării de mistificare* are: **proprietarul**. Acest de pe urmă cuvînt tranșează toată chestiunea. Dacă legiuirea dela 1646 recunoaște că existau atunci în Moldova proprietari, exista și o proprietate, și dacă la 1646 existau în Moldova proprietari și proprietăți, toată cartea mea nu mai face două parale și este bună de svîrlit în foc. Dar cel cu pămîntul nu trebuie numai decit să fie un proprietar. El poate fi prea bine un sătean săzind într'un sat stăpinesc, domnesc, mănăstiresc; capitolul în chestiune din pravîlă tratează mai cu samă despre afaceri privind aceasta clasă a populației dela țară, acel cu pămîntul mai poate fi luat pămîntul dela altul, în arendă.

Cunosc cetitorii de ai *Incercării de mistificare*, care au rămas convinși de netrebnicia teoriilor mele numai în urma certării cuvintului de **proprietar** în textul art. 21 citat de broșură.

Exemplarele înființă din ediția dela 1646 ale *Cărții de invățătură* sint foarte pușine, acele ale ediției atât de defectuoase dela 1875 se mai găsesc cu greutate, pe la anticvari. Pravila lui Vasile Lupu mai este reprodusă și în colecția lui Bujoianu, dar aceasta din cauza prețului ei ridicat, nu este la îndămlina obștiei publicului cititor, care de altmintrele nu are obiceiul să controleze textele ce i se servesc de autor.

O încercare de mistificare neavînd de loc de scop o refutare temeinică și cinstită a teoriilor mele ci numai acel de ale ponegri și ale discalifica în ochii marelui public, autorul ei n'a stat la indoială, în lipsă de alte argumente, și a recurs la **meșteșug** spre a produce efectul dorit.

Mă abțin de orice calificare a faptului și urmez mai departe cu citațiunile din broșură !

Trec la al doilea argument, tras tot din legiuirea lui Vasile Lupu. Iată ce ne zice autorul :

„Dreptul săteanului asupra posesiunilor lui individuale în hotarul sa-

tului: casă, grădină, pământuri de arătură, curătură și vie este consfințit de cea mai veche legiuire scrisă a Moldovei, de *Pravila lui Vasile Lupu*, care numește aceste posesiuni *ocine*, adică patrimoniu. Și nu trebuie uitat că, în epoca lui Vasile Lupu, țărănimă incepuse să scoboare durerosul povîrniș al drepturilor care se pierd, povîrniș la sfîrșitul căruia ea găsi Regulamentul Organic^a.

Iar mai jos, vorbind de posesiunile personale ale țărănlui, revine zînd: „codul lui Vasile Lupu le numește *ocine* (patrimoniu)“.

Iată încă o fantazie ca acea cu dreptul copilului celui mai mic asupra pământului tatălui, ca acea a blăstămului din pravila lui Vasile Lupu de care am vorbit chiar acuma.

*Pravila lui Vasile Lupu intrebuintind cuvîntul de *ocine* în sens de patrimoniu, de proprietate? E ridicol.*

Traducătorul a intrebuităt cuvîntul de *ocină* în lipsă de altul mai just și mai apropiat.

Observ mai întâi că autorul nu găsește cu cale să ne arate care este cuvîntul grecesc pentru care traducătorul dela 1646, negăsind cuvînt romînesc echivalent, l'ar fi tradus prin acel de *ocină* care se apropie mai mult de el.

Din cele de mai sus ar reieși că neinduplecătul meu adverșar a comparat textul original din *Nomoi γεωργικοὶ* cu din acel din *Cartea de învățătură* și a dat acolo de un cuvînt grecesc intrebuităt pentru a desemna posesiunile personale ale țărănlui, pentru care lipsind un echivalent romînesc, a fost tradus prin cuvîntul *ocină* ce se apropia de sensul cuvîntului grecesc în chestiune fără, însă a fi cu totul echivalent.

Voi pune deci față în față și în acest caz textul grecesc al paragrafului respectiv cu textul romînesc din *Cartea de învățătură*:

Textul din Nomoi γεωργικοὶ

Textul din Cartea de învățătură.

§ 13. Εὰν απορησας γεωργὸς πρὸς τὸ εργάζεσθαι τὸν ιθίον ἀγρὸν καὶ διαφύγῃ, οἱ τὰ δημόσια απαι τούμενοι τρυχεῖτωσαν τὸν ἀγρόν, μη δέλοντες ἀδειὰν ἐπανερχομένου τοῦ γεωργοῦ ζημιον ἡ ζητεῖν αὐτον τό οἰονού

(traducere romînească)

Dacă țărănlul din cauza săraciei nu va mai fi în stare să-si cultive ogorul său propriu, se va înstrăina și va fugi, ca fiscal să culeagă roada ogorului și dacă se va întoarce țărănlul să nu aibă volnicie să-l globească sau să ceară ceva dela el.

§ 15. Un om oarecine dacă va sărăci și va slăbi de nu va putea să-și lucreze via sau curătitura sau altă ocină ce va avea, sau cînd va fugi de se va înstrăina, atunci acea ocină să fie pre sama domniei sau a stăpinului a cui va fi locul, aceștia să o crămască și să iea roada ce va fi, iară de se va întoarce acel om și va veni la locu-și, ca să nu aibă nîme treabă cu ocinele lui nici să-i eie alta nimică ci să fie în pace.

Dela întâia vedere constatăm că nu avem a face aici cu o traducere. Textul românesc, din *Cartea de învățatură*, neasamănăt mai lung și mai complex, nu este deloc tălmăcirea textului grecesc; el este vederat o redactare nouă a acestui text, redactare adaptată la imprejurările românești.

Prin cuvîntul *ocine*, *Cartea de învățatură* nu traduce cuvîntele τὸν ἕδον ἀγρὸν care însamnă: cîmpul (*agrum*) sau ogorul propriu, ci ea cuprindе toate posesiunile individuale ale țăranului: vie, curățitura și orice altă posesiune în hotarul satului.

Prin urmare cum rămîne cu afirmațiunea *Incercării de mistificare* că cuvîntul *ocine* din *Pravilă* este întrebuită, în lipsă de alt cuvînt, pentru a traduce un oarecare cuvînt grecesc care nici macar nu ni se citează, cînd constatăm că nici vorbă de traducere nu este?

Mi se pare că ea împarte soarta multor alte afirmațiuni din pomenita lucrare și că nu celor scrise de mine în privința încheerilor de făcut asupra întrebuițării de cătră *Cartea de învățatură* a cuvîntului *ocine* se cuvine calificativul de fantazie.

Din punerea față în față a textului grecesc al paragrafului 21 din Νόμοι γεωργικοὶ cu acel al *Pravilei* reesă în chip vederat:

1) că această din urmă nu este pretutindeni o traducere servilă a legiuirii cunoscută sub numele de Νόμοι γεωργικοὶ sau *leges rusticae* și că unele articole au căpătat, la Iași sau la București¹⁾, o redactare nouă, a cărei scop a putut fi numai adaptarea legiuirii la imprejurările țării;

2) că cuvîntul *ocină* a fost întrebuită aici în chip foarte conștient și în înțelesul ce-l avea acest cuvînt în toate documentele vremii, adică de patrimoniu, de posesiune ereditară asupra unei porțiuni de pămînt.

Și, după ce a recurs la asemenei meșteșuguri și *tertipuri*, *Incercare de mistificare* ne surprinde cu declarația următoare:

Este drept că pravila lui Vasile Lupu consacré posesiunea țăranului asupra pămînturilor, viilor și curăturilor, însă sub formă de posesiune pe moșia altuia, nu pe a sa proprie.

Deci iată că adversarul meu recunoaște prin cuvîntele de mai sus dreptul de posesiune al săteanului asupra pămîntului de care se folosia, adică tocmai ceeace eu, în locurile incriminate, fac să reiasă și din textele Pravilei lui Vasile Lupu.

In cît privește faptul că dreptul țăranului era un drept de folosiță și nu alcătuia un drept de proprietate în sensul de dominium absolut, acesta este un fapt, ce departe de a-l fi tăgăduit, l-am accentuat și l-am lămurit la fiecare prilej: dacă pretutindeni în carte mea vorbesc de dreptul de posesiune sau de folosiță al săteanului asupra hotarului aşzării, niciodată și ni-

1) Nu se știe unde s'a făcut traducerea originală, la Iași sau la București. Imbele texte privitoare la dispozițiile agricole sunt identice.

căiure nu pomenesc despre vre-un drept al lui de proprietate. Cred că în această privință am fost destul de clar în *Pământul, Sătenii și Slăpânii* și că nime afară de autorul *Incercării de mistificare* n'a putut să dobindească din cetirea acelei cărți impresiunea că, într'insa, se susține că țărani erau proprietari individuali asupra hotarelor locuite de ei. Însă am tăgăduit și urmez a tăgădui că acele hotare ar fi fost vreodată proprietetea particulară (în sensul cviritar) al acelor care, fie prin moștenire fie prin privilegiu domnesc, dobândise dreptul de *judecție* asupra lor. De proprietate nu poate fi vorba. Hotarele satelor erau, la început, niște posesiuni ale obștiei sătești care se folosia de ele potrivit obiceiului strămoșesc. Voiu reveni asupra acestei chestiuni mai departe.

*

In cartea mea, printre dovezile aduse spre a dovedi că hotarul unui sat era posesiunea obștiei și nu acea a stăpinului, am citat pe lingă altele și judecata ce au avut-o înaintea lui Vasile Lupu, Dumitru Buhuș, stăpinul Bohotinului, cu sătenii din Podoleni. Acest de pe urmă sat era al Domniței Ruxanda, fata lui Ștefan Tomșa Vv., fiindu-i dat de zestre de mănăstirea Solca. Sătenii crezindu-se împresurați de Buhuș pornise judecată înaintea Domnului împotriva aceluui boier. Iar Domnul necontestându-le deloc dreptul să stea la judecată pentru acel hotar, trimise pe Neaniul, Vornicul de Poartă, în cercetare la fața locului. Acesta arătind prin raportul său că Buhuș nu încălcase nimic și că actele arătate de săteni erau meșteșugite, Vasile Lupu scrise Podolenilor să aibă numai decât a da „scrisoare ce aveți de mărturie de la megiași pentru hotarul satului vostru...“ pe care sătenii o arătase lui Neaniul la cercetare, amenințându-i că, de nu vor da-o, le va lăua cincizeci de boi.

Autorul *Incercării de mistificare* arată că a căutat în zadar în actele No. 12, 13, 16 și 17 anexate la a mea *Cronică a Bohotinului*, la care trimitem pe cetitor pentru a găsi dovadă cum că satul Podoleni era într'adevăr al lui Stefan Boul, dar că nu a găsit nici o lămurire în aceasta privință și se întreabă de ce nu arătă locul de unde scot lucruri atât de însemnate. Apoi adaugă :

Dacă în adevarat satul Podolenii a aparținut Mănăstirii Solea și a fost dat zestre Domniței Ruxanda, atunci într'adevăr acel sat era de clăcași. Si faptul că el, adică obștia lui s'ar fi judecat cu Dumitru Buhuș, ar arăta că asemenea sate nu aveau proprietatea unui stăpin și erau stăpîne pe hotarele lor.

Dar acest lucru d. R. Rosetti nu îl dovedește, nici măcar nu îl arată. Si atunci nu ne explicăm faptul judecății satului cu Dumitru Buhuș decât prin aceia că satul Podoleni era sat de răzăși adică de proprietari mici. Si că d. R. Rosetti prin inadvertență ia un sat de răzăși drept unul de clăcași. Si atunci acest exemplu nu face nici o dovadă....

Inadvertență din partea mea este, dar nu cum o insinuiază adversarul meu. Trimitând pe cetitor la actele anexate *Cronicei Bohotinului*, am citat numai actele privitoare la judecata dintre Buhuși și sătenii de Podoleni, omițind să citez pe acel în care se găsesc lămuririle privitoare la satul Podoleni.

Faptul că adversarul meu n'a știut să le găsească arată că el, deși avocat, cercetase prea puține acte vechi relative la hotărnicii. Altfel el ar fi știut că: lămuririle relative la istoria moșilor megieșe trebuesc totdeauna cătătate în hotărnică moșiei de care te ocupi. Lămuririle în privința istoriei Podolenilor se găsesc pe pagina 110 a *Cronicei Bohotinului*, în hotărnică făcută la 1785 de Ion Ursoianul, treți logofăt. Locul respectiv din hotărnică este reprobus de mine în *Cronică*, în extenso, iată-l;

Moșia Podolenii au fost a lui Andrei Hatmanul, dată luiș miluire și danie, cu sat pe dinsa, care au fost drept domnească, sub ascultare Branistei, tot dela acelaș domn, Petru Vodă, carele i-au fos dat danie și din Bohotin loc numit de prisacă ce să chiamă Himiosul; însă Podolenii i-au fost dat lui Andrei Hatmanul cu un an în urmă dănni dela Bohotin, pentru o mari slujbă ce arată că au făcut Domniei și țării, după ispisoc din 7098, Săptembrie 8. După săisprezăce ani, satul Podoleni l-au dat domnul Eremie Movilă Vodă miluire lui Isac Balica, vel căminar, nepomenind nimica de Andrei batmanul, ei zicind iarăși că au fost domnesc, sub ascultare Branistei din tîrgul Esii, iar hotarul să fie pe unde au umblat din veci, după ispisoc din 7114 Martie 12. După două zeci și cinci ani, domnul Moisăiu Movilă Vodă au dat și au întărit lui Ștefan Boul și giupănesii sale Rucsandei, fieca răposatului Ștefan Tomșa Vodă, dintru a lor dres șau avut dela Miron Barnovskie Vodă, satul Podoleni la Braniste, țănutul Fâlcicului încă și satul Stroștii, la țănutul Hîrlăului, care aceste două sate au fost danie și miluire din Ștefan Tomșa Vodă Mănăstirii Solcăi, și călugării dela Solca le-au dat lui Ștefan Boul și giupănesii sale, Rocsandii, zăstri cind au făcut nuntă în zilele lui Barnovskie Vodă, cum arată și ispisocul lui Moisăiu Movilă Vodă, din 7139 Maiu 10. Cu șapte ani în urmă acestui ispisoc, la divanul domnului Vasilie Vodă sau giudecat Gligorii Ureche Spătarul, nepot lui Andrei batmanu, cu Ștefan Boul fiind cluceriu și cu alți mulți din boierii.... (Ștefan Boul pierde judecata, iar la 1655 satul Podolenii treee în stăpinirea logofătului Racoviță Cihan).

Judecata intre Podoleni și Buhuș întimplinduse la 1636 (7144), precum dovedesc actele anexate *Cronicii Bohotinului*, iar judecata dintre Ureche și Boul avind loc la 1638 (7146), rezultă că, în momentul celei dintâi, satul Podolenii era sub stăpinirea lui Boul¹⁾.

Dar, întreb, cum se face că adversarul meu, nu vorbește de un al doilea caz de asemenea natură care se află citat pe pagina 217 a cărții mele:

In anul 1676, sub Gheorghe Duca, satul Buciumi era domnesc, din ocolul tîrgului Iași. Totuși la 5 Maiu a aceluia an, stărița Mănăstirii Socola se judecă dinaintea Domnului pentru hotarul Mănăstirii, nu cu vre un dregător

1) Actul se află la Academia Română; Pachetul LXXXI, No. 106.

domnesc sau orășănesc ci cu vata manul și cu toți sătenii din sat din Buciumi¹⁾.

Și autorul *Incercării de mistificare* nu vorbește nici de alt text, și mai important, citat de mine, adică de art. 10 al Cărței a II-a. Pricina I-a din Pravila lui Vasile Lupu care sună:

Două sate de vor avea sfadă pentru hotarul sau pentru pămînturi, acolo să socotească județul să facă direptate să dea acel loc pentru carele se priceșc, acesta să-l dea acelora ce se va afla că l'au ținut mai multă vreme, alegind cind va fi hotar bătrîn, ținerea cea veche, aceia biruiește. Cum s'ar zice cum se va afla că au ținut cei din vecii aşa să rămîne neclătit.

Iată deci un text de lege, care arată lămurit că satele se judecă pentru hotarele lor, iar acel text de lege este corroborat de două acte domnești, din care unul este privitor la un sat, boeresc iar celalalt la un sat domnesc. Și adversarul meu nici nu pomenește textul de lege reprobus în extenso în cartea pe care o critică, trece fără a-l menționa peste actul privitor la satul domnesc rezumat în text și în nota de pe pagina 217 a cărții în chestiune, iar în cit privește acel privitor la satul boieresc, neștiind (?) să găsească dovada că era într'adevăr al lui Ștefan Boul, conchide că trebuie să fi fost răzășesc. Precum vedeți un procedeu cit se poate de indemnătac pentru a nu răspunde la dovezi și argumente supărăcioase!

III. „O încercare de mistificare“ și originea proprietății mari în Moldova

Mult singe rău ii face autorului *Incercării de mistificare* afirmarea mea că Moldova înainte de descălecare n'avea nici suveran, nici voevod statoric.

„Moldova era pe atunci un fel de țară a lui Cremene !!!“ exclamă el cu indignare²⁾). Și apoi urmează:

Minunat, dar atunci adincule istoric te întreb: Pentru cine cneazul d-tale strîngea birurile, îndeplinia poroncile stăpînirii și ducea pe săteni la răsboiu? căci aceste spui în răspunsul ce îmi faci, cind te strîng eu ușa (!) și neavind cum să scapi (!) transformi pe cneaz dia judecător în ocîrmitor (!)?

In cartea d-tale spui, cum ți-am dovedit prin citații mai sus, că cneazul percepea dări numai pentru dînsul și-si păstra toate veniturile moșiei neavind proprietar cu cine să le împartă și că nu exista nici suveran nici voevod.

Încă odată te mai întreb: Atunci pentru cine strîngea birurile? Va

1) 1676, Maiu 5. Gheorghe Duca Vv. Safta Starița și tot soborul mă-năstirii Socola se pîrăște cu vata manul și toți săteni din sat, din Buciumi, pentru hotarul mă-năstirii. (Iorga, *Studii și Documente*, VI, p. 58). Satul Buciumi era atunci domnesc, de ocol tîrgului Iași. A fost hărăbit pe urmă de Constantin Duca Vodă (1700—1704) bisericii dela Dancu, care de atunci devine mă-năstire.

2) Panu, *O încercare de mistificare istorică*, p. 99.

să zică era un domn sau voevod sau cel puțin un proprietar? Atunci care era stăpînirea a cărei poronci el le împlinia? Va să zică era un voevod? Atunci pentru cine ducea pe săteni la răsboiu? Va să zică era o organizație politică?

Și atunci în fine cum rămine cu afirmarea d-tale din carte, că în timpul cnejilor nu exista ni Dieu ni maître?

Iată în ce contradicție se pune cineva cînd scornește teorii istorice, fără să aibă alt frâu și disciplină mentală decît propria sa fantazie...

Și cînd mă gindesc că toată această supărare pe lingă că este neîntemeietă mai este și prefăcută!

Căci adversarul meu numai dacă n'a voit să vadă n'a văzut § 10 a capitolului III, cartea II din *Pământul sătenii și stăpânii*, paragraf care cuprinde trei pagini pline, paginile 124—127, în care lămuresc pe larg că stăpînirea pomenită mai sus, acea stăpinire pentru care se strîngau birurile și se duceau oștenii la răsboiu, erau popoarele barbare: Pecenegi, Cumani și Tatari, păgînul cum ii zicea Romînul, care din veacul IX-lea până la mijlocul veacului al XIV-lea, adică până în ajuunul descălecării, au cotropit, jăsuit și stăpinit țările romine dela amiază-zi și dela răsărit de munți.

Din două una. Sau adversarul meu a sărit peste acele pagini și atunci n'am cum să stau la vorbă cu el, sau, ceia ce este mai probabil, le-a văzut și se face că nu le știe și iar n'am cum să discut cu un critic care întrebuiștează asemenea procedeuri.

Voi mai observa odată aici că *O încercare de mistificare* necontenit denaturează spusele mele, precum mai reiesă din următoarele rînduri :

Pe lingă aceste puternice argumente, am văzut din citațiile de mai sus, că autorul se sprijină pe afirmațiunea că înainte de Bogdan Dragoș, suveran nu a existat nici voevozi.

Să fie oare așa?

Mai întâi, în privința voevozilor, autorul este de o altă părere la altă pagină. Iată ce ceteam la pag. 47 :

"Voevozi au existat negreșit în Moldova și în Tara Romînească mult înainte de acei ce-i întîlnim prin documentele din veacul XIII și XIV.

"Răsboaele erau necontenite..... Voevodul fu cel dintâi șef militar.... Voevozi în sens de general se găsesc în istoria tuturor popoarelor slave. Ei răspundea unei trebuințe".

Iar la pag. 48 :

"Din Moldova cunoaștem un voevod anterior lui Lituon și lui Seneslau. Acesta este Ploskinia, voevodul care comanda Brodnicii (Birlădenii) aliați cu Tatarii în bătălia dela Kalka (1224)."

Cum se vede în această miraculoasă carte, voevozii cînd există cînd nu există, după interesul autorului. Cînd susține că țara Moldovei era satul lui Cremene și că numai țărăni cnejii stăpîniau în ea, atunci d. R. Rosetti spune că voevozii nu erau. Cînd însă voește să facă puțină istorie și să asimileze țara Moldovei cu ceia ce era la alte popoare slave, atunci ne spune că au existat voevozii și chiar ne citează numele unuia.¹⁾

1) Panu, op. cit., p. 115.

Și astfel, asupra minții unui cetitor indolent sau credul, adversarul meu a creat impresia că eu sunt un scriitor lipsit de logică sau de bună credință, făcind să-i apară dinaintea ochilor voevozii moldoveni, după ce am declarat că asemenea lucru n'a avut ființă în Moldova înainte de descalecare.

Păcat pentru el numai că eu nicăiure n'am zis acest lucru.

Citațiunea la care se referă aici *O încercare de mistificare* se află pe pagina 99 a citatei broșuri și este luată de pe pagina 114 a cărții mele unde sună astfel :

De altmintrelea al cui să fi fost acel hotar ?

Al suveranului nu, căci suveranul lipsia. Al voievodului regiunii nu, căci nu știm de existența unui voevod statornic în fiecare regiune, și pentru unui voevod vremelnic ar fi fost prea precară și prea neînsemnată pentru ca el să fi putut pretinde la un drept atât de exorbitant ca proprietatea întregului pământ asupra a cărui locuitori el exercita o autoritate din cele mai restrânse.

O încercare de mistificare care, precum am văzut ceva mai sus, nu văzuse trei pagini pline din zisa a me carte, de astădată a trecut cu vederea singurul cuvînt statornic tipărit cu litere grase în fragmentul de text reproducăt aici.

Eu am zis că în Moldova de dinainte de descalecare nu exista Voevod statornic, dar am vorbit de ființă unor voevozii vremelnici. *O încercare de mistificare*, pentru a mă pune în contracicere cu mine și a discredită carte mea, afirmă fără ezitare că eu aş fi zis că : înaintea de descalecare n'au existat de loc voevozii în Moldova, bîzuindu-se pe indolență sau credulitatea cetitorului îl vor opri să confrunte texte.

Autorul broșurii voiește numai decit că Moldova să fi avut suverani înainte de Dragoș și numai decit îi găsește unul :

Să fie oare adevărat că Moldova n'a cunoscut suverani înainte de Bogdan Dragos ?¹⁾

Ia să vedem.

In 1134, în Bîrlad era un Principe galician, anume Ivanco Rostislavici care asculta de regele Galiciei și a cărui autoritate se întindea asupra întregii Moldove de mijloc și de jos. Acest lucru rezultă dintr'un document din acel an, prin care Ivanco Rostislavici, principele din Bîrlad, scutește pe locuitorii din Mezembria de plata vămii etc. (urmează rezumatul textului cunoscutei diplome bîrlădene)²⁾

Observ mai întâi că diploma în chestiune vorbește numai de orașele Bîrlad, Tecuci și Galați și nu zice nici un cuvînt despre : „intreaga Moldovă mijlocie și de jos“. Al doilea, din textul cronicilor rusești, reiesă că Ivanco Rostislavici, fiul principelui de Halici (căci în 1134 nu exista încă vre-un regat halician) era un fel de aventurier a cărui domnie asupra Bîrladului, dacă a

1) Ce caută aici numele de Dragoș ? Dragoș este pînă astăzi o ființă pur legendară.

2) Panu, Op. cit., pag. 115 sq.

avut vr'o dată ființă, n'a putut să fie decit foarte efemeră.

Aceste considerațiuni nu împiedecă pe criticul meu să triumfe și să exclame:

Va să zică Moldova nu era fără stăpin, ea atîrna de regele (?) Galiei și nu era administrată de acolo direct, ci avea principi locali. Ivan Rostislavici, cum am spus, stăpînia toată Moldova centrală și cea de jos; cît despre Moldova de Nord, vecină cu Galitia, nici nu mai începe îndoială (?) că ea atîrnă direct de scaunul galician.

Era Moldova la începutul veacului al 12-lea o țară de izbeliște fără nici o organizație? Documentul ni dovedește contrarul. Principatul Moldovei avea o organizație vamală bine definită, acea care domnia în tot restul Europei și care se știe că consistă în faptul că negustorii plăteau vamă în fiecare oraș... Apoi dacă Ivaneo Rostislavici percepea o vamă de la mărfurile indigene și străine pe întinderea teritorului Moldovei, oare din aceasta nu rezultă că el avea un drept de stăpînire asupra principatului său și că percepea și impozite interioare dela locitorii principatului, după cum percepea impozite exterioare dela negustorii străini.

Și cind mă gîndesc că adversarul meu mă acuză pe mine că mă mulțămesc cu probe superficiale sau servesc cetitorului numai roadele imaginației mele! Dar să urmăm cu citația:

Și atunci cum rămine eu afirmațiunea d-lui R. Rosetti că cnejii din toată Moldova n'aveau voevozi, că pămîntul nu era al nimănui și că ei n'aveau de plătit nici un impozit nimănui?

Cum rămine afirmațiunile autorului din clădirea sa fantastică față cu actul dela 1134?¹⁾

Și acum să vedeti în ce chip lamentabil se slîrșește argumentarea dusă până aici pe un ton atât de triumfător:

Știu ce poate să mi se răspundă, și anume că autenticitatea documentului dela 1134 este contestată²⁾). D. Bogdan s'a pronunțat contra autenticității acestui document.

Argumentele d-lui Bogdan pe mine nu m'au convins, dar nu mă pot pronunța categoric, fiindcă nu sunt slavist.

Deei fiii de că actul din 1134 e contestat, hai să-l dăm deoparte³⁾.

Și acum eu intreb: Dacă știa că vestita diplomă bîrlădeană este bănuitură, de ce a mai pierdut două pagini pentru a clădi o argumentare întreagă pe această temelie ce o cunoștea ca putredă? Care clădire este fantastică, a mea sau acea a autorului *Incercării de mistificare*?

In lipsă de suverani pămînteni, adversarul meu are recurs la suverani străini care ar fi ocirmuit Moldova de dinainte de descalecare și aici dăm peste următorul mărgărintar care ne arată temeinicia cunoștinților lui în materie de istorie a Moldovei:

1) Ibid., ibid..

2) Rărit de mine.

3) G. Panu, op. cit., p. 117.

Moldova n'a putut scapa, ca și Muntenia, de acțiunea politică și cuceritoare a regatelor vecine constituite puternic. Și dăpă cum Muntenia o găsim sub dominația ungăra la începutul veacului al 13-lea, tot așa găsim și pe Moldova sub aceiași dominație, înainte de descălecarea lui Bogdan Dragos, domniație pe care Pecenegii și Cumanii în năvălirea și ocuparea lor o întrerupsese.

Indată ce Pecenegii și Cumanii se retrag sau se confundă cu populația autohtonă, îndată ce aceste popoare năvălitoare incetează de a fi o forță prădătoare, Ungaria caută să pună mâna din nou pe Moldova¹⁾.

Până acumă era lucru absolut stabilit că Pecenegii puseau stăpinire pe țările noastre cătră sfîrșitul veacului al IX-lea, înainte de cucerirea Panoniei de cătră Unguri; Impăratul Constantin Porfirogenitul dă în această privință știri cit se poate de amănunte²⁾. Această stăpinire ținu până la sfîrșitul veacului al XI-lea, cind ei fură învinși de Cumani care își intinseră stăpinirea peste Moldova, Basarabia și Țara Românească și peste rămăștile Pecenegilor.

Dominația cumană se menținu aici fără întrerupere până la invingerea Cumanilor de cătră Tatari. În tot timpul acestei stăpiniri, întări Pecenegii și apoi Cumanii, făcuse necontentate năvălirii prădătorii în Transilvania, năvăliri pe care Ungurii le răspingeau urmărind pe pagini peste munți, dar fără a se face stăpini peste vre-un teritoriu dincoace de Carpați.

Tocmai în al doilea și în al treilea deceniu al veacului al XIII-lea, caralerii teutoni cărora regele Andrei al II-lea le hărăzise țara Birsei pentru ca ei s'o colonizeze și s'o apere de năvăliri, trecură munții și se aşazară în ținuturile mărginașe ale Moldovei și ale Țării Românești, clădind aici și cetăți.

La 1227 Cumanii, spăriți în urma invingerii lor de cătră Tatari și ademeniți de propaganda misionarilor catolici trimiși de Arhiepiscopul de Gran, încep a primi botezul. Convertirile luară astfel de proporții încit însuș Arhiepiscopul, însoțit de principale moștenitor al Ungariei, Bela, veniră peste munți unde creștiniră mai multe mii de pagini. Cu acest prilej, Cumanii locuind în acelle părți se supuseră coroanei ungare, care le închezești linistita stăpinire a pământurilor lor, precum și anumite libertăți și privilegii³⁾.

În anul 1238 puterea Cumanilor fu cu desăvîrsire distrusă de Tatari; parte din ei fugiră peste Dunăre, iar cea mai însemnată din căpeteniilor lor, Kuthen și 40,000 Cumani valizi, cu familiile și vitele lor fură primiți de Bela IV în cîmpii slab populate ale Ungariei, după ce ei făgăduise că se vor converti la creștinism.

Și aceste sunt fapte stabilite mai presus de orice îndoială și necontestate de nici un istoric!

Iată cum Pecenegii și Cumanii „au întrerupt“ domniația

1) Panu, op. cit., p. 117 sq.

2) Constantin Porphyrogenitul, *De administrando imperio*, cap. 8, 37, 40, 42

3) V. în această privință memorial meu intitulat: *Despre Ungurii și Episcopii catolice din Moldova în Analele Academiei române*, vol. XXVII

ungară în Moldova și cum s'au confundat cu populația autohtonă ! Iată cine mă acuză de ignoranță și de fantazie !

Dar să trecem mai departe.

Intemeindu-se pe două diplome cunoscute ale regelui Ludeovic cel Mare, autorul nostru declară că :

Indată ce acea stare de lucruri începează în Moldova, regii unguri reiau în stăpiniște principatul și dacă-l iau în stăpiniște desigur că-i dau aceiaș organizație socială și politică pe care o avea și Muntenia și însuș regatul împreună cu Transilvania.

Cele două acte în chestiune nu conțin nici un cuvint care să îndreptățească presupunerea cuprinsă în cuvintele rărite din citația de mai sus.

Cel dintâi este un act din 1360, prin care regele hărăzește lui Dragoș fiul lui Gyula, pentru multele sale servicii, dovezi de credință și merite strălucite, în amintirea slujbelor aduse cu prilejul afacerilor și expedițiunilor lui incredințate și de el îndeplinite (*in memoriam... quae servicia in plerisque nostris negotiis et expeditionibus sibi commisis et confisis*) mai ales în readucerea țării Moldovei sub ascultarea regelui (*specialiter antem in restauratione terrae nostrae Moldavanei*), șase sate românești în Maramureș').

Aceste cuvinte ajung adversarului meu pentru a-l face să declare că :

De vreme ce Moldova în întâia jumătate a veacului al 14-lea aparține

---

1) Iată întregul fragment cum este reprodat pe pagina 119 a *Incerarii de mistificare* :

Proinde ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire; quod nos multimodis fidelitatibus et fidelium obsequiorum preclaris meritis Dragus, filii Gyulae, fidelis Olahi nostri de Maramarussio, *in memoriam nostrae Celsitudinis reductis, quae seruicia in plerisque nostris negotiis et expeditionibus, sibi commisis, et confisis specialiter autem in restauratione terrae nostrae Moldavanei*, plures Olachos rebellantes a via debitae fidelitatis deviantes, iuxta suam industriosam, virtutem et constantem fidelitatem regiae coronae observandam, vigili cura, et indefessa solicitudine reducendo, iuxta sui status et possibilitatis exigentiam nostrae exhibuisse et impendisse cognavimus maiestati, volentes eidem pro praemissis suis obsequiosis meritis, regio occurere donativo, ut ceteri hoc viso ad debitae fidelitatis opera exercenda facilius imitentur, discantque sub Principe glorioso devotius formulari, in condignam retributionem servitorum aliqualem quasdam villas nostres Olachales, Zalatna, Harpatakfalva, Kopacsfalva Deszefalva, Herneshaza et Sugatugfalva vocatas, in Marmarussio existentes, cum omnibus earum fructuositatibus, proventibus nostris quinquagesimalibus, collectis, debitibus, et aliis utilitatibus universis, novae donationis nostrae titulo dedimus, donavimus et contulimus prafato Dragus, et per eum Gyulae, et Lad. filii suis, eorumque heredibus et posteritatibus quibuslibet iure perpetuo, irrevocabiliter possidendas, tenendas et habendas. (Hurmuzaki, I, 2, p. 61). Cuvintele tipărite în cursive sunt sărite de *Incerarea de Mistificare*, iar cuvintul *expeditionibus* înlocuit prin acel de *conditionibus*, ceiace face că textul latin din acea broșură n'are nici un sens, și să se noteze că autorul se păzește a da traducerea, incredințat fiind că obștia cetitorilor nu va fi în stare sau nu-și va da osteneala să traducă textul latin.

nea Ungariei, nu se mai poate zice cum spune d. R. Rosetti că era o țară lasată în plata lui D-zeu, că țaranii erau proprietari pe moșii și că singura autoritate era eneji, de vreme ce regele Ungariei era stăpînul și acest rege nu administra direct, fără funcționari, fără castelani, fără nobili, ci imprimase și Moldovei aceiași organizație socială și economică pe care o avea și celealte părți ale regatului.

Iată-l deci pe d. R. Rosetti prins în flagrant delict de afirmațiune de neadevăr istoric.¹⁾

Precum se poate lesne convinge cetitorul, în fragmentul de document reprodus mai sus în notă, nu este un singur cuvînt care să dea măcar a bănnui că regele Ungariei dăduse Moldovei „aceiaș organizare socială și economică pe care o aveau și celealte părți a regatului“ și că o administra cu „funcționari, castelani și nobili“.

Știm că regii Ungariei aveau pretențiuni asupra unor părți din Moldova, știm că aceste pretențiuni datau dela 1227, cind niște căpitanii cumane recunoscuse suveranitatea ungără, știm că un rege ungar, probabil Bela IV, colonizase valea Siretului și ale Bistriței cu Săcui, în sfîrșit, este probabil că Sas, voevodul micului voevodat al Moldovei propriu zise, adică a părții de țară care cuprindea basenul acestui riu, recunoștea suveranitatea crăiei ungare. Dar mai știm cu siguranță că pretențiunile Ungariei n'au cuprins niciodată Moldova dintre Siret și Nistru și este absolut cert că regele Ungariei n'a avut niciodată funcționari, castelani și nobili care să fi ocirmuit Moldova pentru el, de oarece niciuare, în nici unul din nenumăratele documente ungare ale epocii, nu vedem citați sau menționați acești „funcționari, nobili și castelani“, după cum sint citați acei cari ocîrmuiau celealte părți ale regatului.

Regele Ungariei își exercita suveranitatea asupra Moldovei doar primind tribut și omagiu dela voevodul din Baia²⁾, dar organizarea politică a aceluia ținut după formele uzitate în Ungaria va fi fost cu bună sauă cea de pe urmă grija a lui. Suveranitatea ungără asupra Moldovei n'a fost niciodată mai mult decit nominală.

De altmintrelea Țara Românească se află și ea sub suveranitatea coroanei Sfintului Ștefan și niciodată regii Ungariei n'au încercat să s'amestece în ocîrmuirea ei lăuntrică, să organizeze după modelul Ungariei și să o administreze prin „funcționari, nobili și castelani“. Nu găsim în Moldova sau în Țara Românească nici o urmă de alcătuirea în comitate, acea temelie a constituției dată Ungariei de Sfintul Ștefan.

Și iată cum adversarul meu „m'a prins în flagrant delict de neadevăr istoric“. Culpabili de acelaș neadevăr s'au mai făcut doară toți scriitorii care s'au ocupat de începuturile Moldovei! Toți, fără excepție, au privit legăturile ei cu Ungaria ca absolut nominale.

1) Panu, op. cit., p. 119.

2) Căci după toate probabilitățile aceasta și nu Suceava era reședinta aceluia voevod.

Apoi, dacă este vorba de neadevăr, îl prind eu îndată pe autorul *Incercații de mistificare* cu un neadevăr patent, dacă nu este istoric. Iată liniile care urmează îndată după declarația că „m'a prins în flagrant delict de neadevăr istoric“.

Mai mult. Mulți cred și d-lui R. Rosetti în particular și place a crede următorul lucru, că Moldova era o țară părăsită și neocupată de nimeni; pînă cînd într-o bună dimineață îi vine ideea lui Bogdan Dragoș (?), un voevod din Maramureș, să treacă munte și să pună stăpînire pe țară cu dreptul oare cum a primului ocupant și să-și croiască un principat. Eroare, absolută eroare.

Pământul, sătenii și stăpânii cuprinde un capitol întreg, și anume al treilea din carteia întâia, care tratează despre legăturile dintre săteni, cneji și pămînt în Moldova, înainte de întemeierea domniei. Un titlu de paragraf (tipărit în litere grase) a acestui capitol sună: **Cneazul și săteanul român din Moldova față cu stăpînirea țării înainte de întemeierea Domniei**, iar cel ce urmează: **Despre viața sătenilor din Moldova înainte de întemeierea Domniei**. Si adversarul meu nu ezită să pretindă că eu cred că, înainte de descălecarea, Moldova era pustie!

Și el nu poate macar să invoace scuza că a trecut cu vederă acel capitol, căci il discută pe lung și contestă, precum am văzut mai sus¹⁾, cele zise de mine despre perioada anterioară întemeierii domniei.

Cetitorul să califice o asemenea procedare!

Dacă autorul broșurii ni-a dat fragmentul din documentul dela 1360 reprobus mai sus în text latin, făcut neînteligibil prin sărirea unui membru de frază întreg, spre a pune pe cetitor în neputință să constate că din acel fragment nu reiesă de loc cele ce el le deduce de acolo, ni servește, de astădată numai în traducere rominească, actul dela 1365, prin care regele Ludovic cel Mare hărăzește lui Balc, fiul lui Sas, fostul voevod al Moldovei și fraților lui Balc, domeniul Cuhnia din Maramureș cu toate dependențele lui, pe cari regele le confiscase dela Bogdan.

Rîndurile următoare ne lămuresc în ce scop nu ni se dă aici textul latin:

In afară de partea istorică care nu ne interesează aici, din documentul acesta ca și din acel din 1360 deja citat, rezultă că Moldova aparținea coroanei Ungariei, deci avea un suveran înainte de descălecarea lui Bogdan Dragoș (sic), avea chiar un voevod, iar Dragos (?) nu face decît usurpă puterea. Decind Ungaria stăpînea Moldova? Cel puțin dela începutul veacului al 14-lea (?). Iată deci afirmația d-lui R. Rosetti; cum că înainte de descălecare Moldova nu avea suveran, desmînjită.

Al doilea fapt care rezultă din acest document. D. R. Rosetti ne spune că în Moldova satele erau ale taranilor, ele n'aveau nici stăpini nici proprietari pe boeri. „Dar în Moldova“, ne zice autorul, „înainte de întemeierea Domniei și chiar în întâile domnii, pămîntul pe care locuiau locuitorii satelor n'avea stăpîn“.

2) Vezi pag. 117 de-mai-sus.

Si mai jos :

„Numai de judecie dăm acolo (în Ungaria¹⁾) ca și la noi, nici de cum de un fel de proprietate“.

Aceste le spune autorul la pag. 115, iar la pag. 120 adauge: „Absența proprietarului locului în Moldova, etc.“ Va să zică proprietate mare nu există!

Pentru moment mă mărginesc numai a mă servi de actul din 1365 pentru a desmîni pe d. R. Rosetti, căci iată ce cetim în el: „Decind s'a lipit de Maiestatea noastră (e vorba despre Balc) despărțindu-se de iubii săi părinti și mai mulți frați și rudenii ale sale, așijdere părăsind și toate moșii cîte a avut în acea țară a noastră (Moldova)“.

Iată deci Balc, fiul lui Sas că posedă moșii în Moldova, fapt care dovedește contrarul de cele afirmate de faimosul autor.

De aici reieșă că actul dela 1365 este reprobus de autorul *Incercării de mistificare* pentru a dovedi că Balc poseda moșii în Moldova și că proprietatea mare există deci acolo înainte de descălecare.

Ce bine că cunoaștem textul original al actului !

Dar, mai întâi o mică observație. Broșura ni dă tălmăcirea rominească a actului după *Uricarul* lui Codrescu²⁾. În această traducere locul care ne interesează sună :

... cînd, din țara noastră cea moldovenească, lăsînd și punînd după spate pe iubii săi părinti și pe mai mulți frați și rudenii ale sale; așijdere și toate bunurile sale cîte a avut în acea țară a Noastră, au venit în crăia noastră a Ungariei, sub sinul dragostei noastre...

Vedem că traducerea lui Codrescu ni vorbește aici de : **toate bunurile cîte le a avut în Moldova Balc**, iar nu în special de **moșii** cum pretinde *O încercare de mistificare*. Dacă ne adresăm textului original, constatăm că acel text are :

... ut de terra nostra Molduana suis caris parentibus, et quam plurimi cognatis necnon bonis eiusdem universis, in eadem terra nostra post tergum relicts et postpositis in regnum nostrum Hungarie advenit sub sinu nostre dilectionis...

Iată că și textul original vorbește de : **toate bunurile** cari le a avut Balc în Moldova și nu de **moșii**.

Să nu fi știut oare autorul *Incercării de mistificare* că bunurile sunt și mobile și imobile? Să nu fi știut el că categoriei celeia dintii aparțin hainele, uneltele, mobilele, armele, odoarele, banii, proviziunile de pîne și de tot soiul de hrana, stupii și mai cu samă turmele de tot felul? Dar oare veniturile cnezatului nu erau și ele bunuri? Cuvîntul latinesc *bona*, are aici un sens general care nu poate fi redat decit de cuvîntul romînesc *bunuri* care este și traducerea lui literală ; acest cuvînt fiind urmat de adjecativul *universa*, nu putem înțelege aici decit bunurile de tot felul ale lui Balc. Tra-

1) Să se știe că eu, în locul citat, nu vorbesc de Ungaria în deobște ci de *cnejii romîni din Ungaria*.

2) Th. Codrescu, *Uricar*. VII, 1.

ducerea acestor cuvinte de către *O încercare de mistificare prin : toate moșiiile lui Balc*, nu alcătuesc decit o îndrăzneață incercare de scamatorie, o adevărată *mistificare* a cetitorului !

De altminterea voiu observa că singurul act unguresc care se ocupă de stăpiniri de pămînt în țările române de această parte a munților, diploma dela 1247 a regelui Bela IV, despre care am vorbit mai prelung în capitolul II al acestei lucrări, ne arată numai cnezate în ființă în Oltenia și în Țara Românească și nu pomenește de proprietăți.

Este oare admisibil ca regii Ungariei cari lăsau să subsiste mii de cnezate în părțile regatului lor locuite de Români, regii pe cari îi vedem conferind cnezate în Maramureș până în al optulea deceniu al veacului XV¹⁾ , să se fi apucat de reforma modului de stăpinire al pămîntului în Moldova, asupra căreia ei n'aveau decit o suveranitate nominală ? Dar vom reveni asupra acestui punct cînd mă voi ocupa de regimul proprietății în Ungaria în evul mediu.

Multămit de chipul cum a dovedit că Balc poseda moșii în Moldovă, autorul nostru nu-și poate stăpini indignarea că, pe pagina 114 a cărții mele, am scris :

Ca și în Polonia, în Rusia, în Boemia și în toate țările ocupate de Slavi, hotarul aşzării în Moldova era, la origine, bunul obștesc al aşzării, asupra căruia întreaga aşzăre avea un drept de folosință.

El esclamă :

Moldova în veacul al 13-lea și al 14-lea comparată cu țările barbare și selbătice din timpul epocelor vinatului, pescuitului și păsunatului ! Moldova în acea epocă asemănătă cu Polonia, Rusia și Boemia, la originea acestor nații, adică în timpuri cu totul primitive, unde omul trăia aproape în stare de natură, cu o organizație socială rudimentară ! Si de ce mă rog Moldova era la acea epocă în o asemenea stare ? Fiindcă ea nu avea vœvozi nici suverani ! Adică fiindcă în Moldova nu era încă o unitate politică independentă, or avea forma oficială de un stat independent, urmează că ea era la originea existenței sale sociale, la începutul formării sale etnice și la pragul civilizației celei mai elementare pe care un popor o are îndată ce iesă din barbarie !

Ce fel de cultură istorică are autorul, de vreme ce amestecă veacurile, încrucișă etapele civilizației, confundă lipsa de unitate politică cu lipsa de orice închegare socială, assimilind Moldova care la sfîrșitul veacului al 14-lea se va arăta cum voiu dovedi ca un stat constituit, cu o clasă boierească, cu o proprietate mare, cu un regim economic și social identic cu acela a celorlalte state vecine, assimilind-o zic cu Polonia, Rusia și Boemia la originea lor și cu popoarele primitive selbatice, în epoca cînd trăiau în pesteri sau se hrăniau din vinat sau pescuit. Si toate acestea ca să susțină, contra evidenței, că în veacul al XIV-lea nu exista o proprietate mare în Moldova ci numai țărani erau proprietari cu cnejii lor, de capul lor !

Cetitorul, cîtind cu puțină bagare de samă citatul în cheștiune va vedea îndată că eu spun acolo una, iar criticul meu, în liniiile reproduse aici, îmi pune în gură cu desăvîrsire alta. Eu zic că, la originea Moldovei, hotarul aşzării era, ca în toate țările ocupate de Slavi, un bun obștesc, asupra căruia întreaga aşzăre avea un

1) Mihalyi, *Diplome maramureșene*.

drept de folosință. Adversarul meu dimpotrivă, după ce citează cuvintele mele, mă acuză că eu compar starea Moldovei în veacurile XIII și XIV cu starea Poloniei, Boemiei și Rusiei, la originea acestor țări, în timpurile cu totul depărtate cind omul trăia în stare primitivă, în peșteri, din vinat și din pescuit! Cetească cetitorul încă odată cele zise de mine în cele trei rânduri din citație și răspundă el dacă li se poate da alt înțeles decât acel ce il dau eu aici, răspundă el dacă cuvintul *la origine*, se referă, cum zice criticul meu, nu la Moldova ci la celealte țări!

Iată deci și aici o nouă probă de buna credință a criticii ce mi se face. Iar incit privește dreptul de folosință al obștiei asupra hotarului aşzării mă voi ocupa de el pre larg ceva mai jos, unde îmi propun să expun pe scurt cum au evoluat legăturile dintre pămînt, sătean și stăpin la celealte popoare europene.

V. „O încercare de mistificare“ și evoluția legăturilor dintre pămînt, sătean și stăpin în deobște

In cartea lui intitulată : *Cercetări asupra stării țăranilor în veacurile trecute*, autorul *Încercării de mistificare* constatașe în suși, în diferite locuri ale acelei cărți, cite un drept al săteanului asupra hotarului aşzării. În răspunsul ce i l'am făcut în numărul de Ianuarie 1910 al *Vieții Românești*, adunam la un loc aceste constatări răzlețe, constatănd la rîndul meu că din întregimea lor reiese un drept de folosință foarte desăvîrșit al obștiei asupra hotarului în cheștiune. Iată dealtmintrelea cuvintele mele :

Acum am mintuit cu cîtaile. D. Panu ni-a dat sub însăși a sa iscălitură tot materialul necesar pentru a răspunde la afirmarea d-sale: „cum că proprietăți depline, cu toate drepturile care decurg și fără nici o rezervă, dar absolut fără nici o rezervă“.

Din constataările făcute de însuși d. Panu rezultă : că sătenii aşazați pe hotarul satului hărăzit sau întărit :

1. Se folosiau în evul mediu de tot pămîntul de care aveau nevoie ;
2. Se folosiau de locurile lor de casă și de grădină, de pometurile, livezile, viile și curăturile lor, din tată în fiu, cîtă vreme sedeau în sat și dădeau dijmă și făceau clacă ;
3. Se folosiau asemenea, din tată în fiu, de locurile cultivabile și de pășune ;
4. Nu puteau fi scoși de pe acele pămînturi fără de voia lor, cîtă vreme dădeau dijmă și făceau clacă ;
5. Noii căsătoriți aveau drept la loc de casă și de grădină în vatra satului și loc de hrana, care și aceste locuri devineau ereditare și stăpinul nu îi le putea refuza ;
6. Până la începutul veacului al 19-lea aveau drept de preferință cind stăpinul voia să arendeze prisoasele de pămînt rămase pe acea moșie și puteau, la fiecare sfîntu Gheorghe, scoate din arendă pe arendaș, chiar cind acesta avea contract pe mai mulți ani ;
7. Până la 1805 stăpinul moșiei nu putea rezerva pe sama sa nici o parte a moșiei, ci era dator s'o pună la dispoziția țăranilor întreagă, dacă ei aveau nevoie de întreaga ei întindere ;
8. Până la 1792 pădurile erau un bun al obștiei, în care oricine putea

să tae lemn de foc și de construcție, existind restricție numai pentru re-diuri și dumbrăvi.

Constat deci, în temeindu-mă numai pe constataările d-lui Panu, că această proprietate ce o declară, la pag. 102, deplină, fără nici o rezervă, dar fără absolut nici o rezervă, devine în partea a II-a a cărții d-sale numai rezerve... în folosul țăranilor aşăzați pe moșie.

Nu vi se pare că d-lui Panu i-ar fi prins bine să nu facă la p. 102 afirmații ce însuși este silit să le nimicească în a II-a parte a lucrării sale?

Și cînd mă gîndesc că există un ce care se numește logica!

Și acumă întreb, după mărturisirile d-lui Panu, ce mai rămîne din aşa zisa proprietate deplină?

La aceasta iată ce răspunde adversarul meu:

Măi, mare comedie!

D'apoi bine ilustrule logic, toate drepturile pe care d-ta le însiri, pe care le reproduc din carte mea, minus cel dela No. 1 (căci niciodată n-am vorbit de drepturile țăranilor în evul mediu) le arăt eu că decurgind din faptul secular al șederii țăranilor pe pămînturile boerești și discut pe larg chestia naturii acestor folosințe a țăranilor. În carte mea dovedind că țăranii nu erau proprietari, nici n'au fost în timpurile istorice niciodată proprietari pe moșiile boerești și da că aveau dreptul de stăpinire asupra casei, grădinii, curăturii, vîii și pămîntului de arătură, aceste drepturi erau de natură emfiteotică. Pămîntul de sub casă, de sub grădină, de sub vie, de sub curătură și de sub locul arabil, aparținând proprietarului, sau cum se zice în termeni juridici, proprietarul avînd *nuda proprietate* a întregii moșii.

Iată ce arăt pe larg în carte mea și dovedesc.

Iar mai sus, tot autorul nostru, răspunzînd la cele ce le zic despre dreptul de folosință al țăranului moldovan pe pag. 114 din *Pământul, Sătenii și Stăpânii*, scrie:

Rămîn înmărmurit de atâtă aberație. Este știut de toată lumea cu cele mai elementare cunoștințe istorice, că faptul posesiunii țăranilor asupra casei, grădinilor și locurilor de arătură este rezultatul unor drepturi pe care ei le cîștigă stînd pe moșiile nobililor și a boerilor, este rezultatul stării lor de clăcași și dijmari.

Voiu observa mai întâi că deși autorul declară că: *a arătat că toate drepturile pe care eu le însir decurg din faptul secular al șederii lor pe pămînturile boerești și a dovedit că drepturile în chestiune erau de natură emfiteotică*, eu deși am cîtit cu atențiune *Cercetările asupra stării țăranilor*, totuși nicăiurea n'am dat nici de acele arătări, nici de acele dovezi.

Declar acumă la rîndul meu că, din punctul de vedere al rezultatului practic, starea de lucru infășoșată de mărturisirile răzlețe ale adversarului meu, adunate și coordonate de mine în citația de mai sus, mărturisiri pe care însuși autorul, precum am văzut, le menține, este aceiași pe care o arăt eu în carte mea. Adversarul meu recunoaște că țăranul moldovan, până la începutul veacului al XIX-lea, dispunea de dreptul de a se folosi de întreg hotarul aşzării sub obligația unei clăcii și acea a dijmei. Nici eu n'am susținut în carte mea altceva decît acest drept

de folosință al țăranului. (De un drept de proprietate al săteanului, n'am vorbit niciodată și nicăiurea).

Deosebirea dintre noi consistă în faptul că eu pretind că acest drept de folosință al țăranului a existat dela început, că este anterior dreptului stăpinului născut din usurpări succesive și continue, pe cind adversarul meu prezintă dreptul de folosință al țăranului ca fiind posterior dreptului de proprietate al stăpinului și datorit șederii țăranului pe pămîntul stăpinului, transformându-l chiar în emfiteoză.

Mă voiu ocupa îndată și pe larg de această deosebire, dar nu mă pot impede ca să observ că partidul politic care s'a alaramat într'atita de teoriile din carte mea, cu greu s'ar putea împăca cu teoria de mai sus a avocatului său.

Un drept tot drept rămine dacă datează de șase, șapte, opt sau de douăsprezece veacuri. Dreptul de folosință al săteanului tot drept de folosință era la 1832, fie că data dela aşzarea Slavilor în țările noastre, fie că se născuse cu cîteva veacuri mai tîrziu. Prin urmare faptul că, la 1832, boerimea i-a luat cea mai mare parte din acest drept pentru a și-l insuși, tot usurpare și ca atare tot odioasă rămine, după teoria autorului *Incercării de mistificare* ca și după a mea. Pare mi-se deci că imprudentă a fost *Epoca* cînd, imediat după eșirea de sub tipar a *Incercării de mistificare*, s'a grăbit să-i cînte osanale innainte ca călăuzele intelectuale ale partidului reprezentat de acel ziar să fi avut vreme să cerceteze cu amănuntul teoriile cuprinse în broșură.

Dar cu toată mulțamirea susținească ce o resimt văzind că insuși aprigul meu adversar recunoaște că, până în ajunul punerii în vigoare a *Regulamentului Organic*, țăranul moldovan se bucura de un intins drept de folosință asupra întregului hotar al aşzării din care făcea parte, de oarece chemarea mea este să fac istorie și nu politică, mă văd silit să contest cu cea mai mare energie explicarea dată de autorul *Incercării de mistificare* asupra obîrșiei aceluia drept de folosință.

Nu, nu „este știut de toată lumea cu cele mai elementare cunoștințe istorice”, că dreptul de folosință al țăranilor asupra hotarului aşzării lor este datorit „unor drepturi pe care ei le cîștigă stînd pe moșiiile nobililor”. Astăzi lumea cu cunoștințele istorice cele mai elementare știe că, în regulă generală: *pre-tutindeni dreptul de folosință al țăranului asupra hotarului aşzării în care șede este neasemănănat mai vechiu decît acel al nobilului și că acest drept al nobilului, iar în regulă generală, este rezultatul unor cotropiri successive și continue, în curs de veacuri, ale căpăteniei aşzării.*

Afirmarea adversarului meu este o dovadă că el n'a cîtit pe nici unul din autorii care s'au acupat sau se ocupă cu istoria legislațiunii. El nu cunoaște nici pe Roepell, nici pe Lelewel, nici pe Chomjakov, nici pe Maurer tată și fiu, nici pe Hanssen, nici pe Haxthausen, nici pe Nasse, nici pe G. Landau, nici pe Thudichum, nici pe Morgan, nici pe Sumner Maine, nici pe Seebohm,

nici pe Sobjetianski, nici pe W. Roscher, nici pe Mieroslavski, nici pe Kovalevski, nici pe Lamprecht, nici pe Meitzen, nici pe Weber, nici pe Freeman, nici pe Inama-Sternegg, nici măcar pe Laveleye! El habar nu are de studiile lor făcute cu ajutorul etnologiei, căci, de le-ar fi cunoscut, n'ar fi scris o asemenea erzie. Iar spre a arăta cetitorilor cit de mare este acea erzie, voi încerca să rezum aici pe scurt istoria evoluției legăturilor dintre hotarul aşazării și locuitorii lui.

Intr'un mic studiu apărut în această revistă în cursul verii trecute, am arătat, rezumind prefața scrisă de Cunow la a doua ediție a cunoștei opere a lui G. L. v. Maurer, *Einleitung in der Geschichte der Stadt-Dorf und Markverfassung*, cum felul de folosință al pământului a fost întocmai același la Germani, la Romani, la Peruviani și la Azteci.

Emile de Laveleye în cartea lui *De la propriété et de ses formes primitives*, carte tradusă în aproape toate limbile europene, dovedește că pretutindeni, la toate popoarele din lume, stăpînirea pământului a avut dințău formă colectivă, că, la cele mai multe, ea a păstrat această formă timp de veacuri îndelungate, că această formă de proprietate se păstrează încă și astăzi de unele popoare europene, iar urme vii de ale ei se mai găsesc chiar în statele cele mai civilizate din apusul Europei :

Altă dată se credea că proprietatea eviritară, astfel cum o concepe dreptul roman, a existat pretutindeni și totdeauna; astăzi se știe că forma obștească a proprietății a fost posesiunea cum o vedem la triburile slave și germanice și cum era exercitată la Roma pe *ager publicus*.¹⁾

Jurisitii, inspirându-se din *Digeste* și din *Institute* derivă proprietatea dela faptul ocupării unei *res nullius*; dar pe acea vreme pământul n'a fost niciodată *res nullius*. La popoarele de vinători teritoriul de vinătoare, la acele de păstori percursele pentru turme, în sfîrșit la cele dintăi popoare agricole ogoarele cultivate, erau privite ca proprietate colectivă a tribului și nimării nu-i venea ideia că un individ oarecare ar putea să aibă asupra lor un drept exclusiv și ereditar...

...Se mai crezuse că obștii sătești, astfel cum ele există în Rusia, erau o instituție cu desăvîrsire slavă și se deducea de aici că Slavii ar avea instințe comuniste. Slavofili laudă chiar această instituție ca proprie neamului lor, a cărui predominire ar fi menită să încheiază sluiască, prezervîndu-l de convulsuniile sociale în care se vor dizolva toate statele din apus. Astăzi se poate dovedi, precum vom încerca să dovedim, că aceste obștii au existat la popoarele cele mai deosebite, la Germani și în vechea Italie, în Peru și în China, în Mexic și în India, la Scandinavi și la Arabi, întocmai cu aceleași caractere. Găsind astfel această instituție sub toate climile și la toate neamurile, trebuie să vedem întrînsa o fază necesară a dezvoltării societăților și un fel de lege obștească care prezidează la evoluținea formelor proprietății funciare. Oamenii primitivi s-au servit pretutindeni de aceleași unelte grosolanе pe care le făceau din cremene și ei au orinduit posesiunea pământului în același chip, sub imboldul unor condiții la fel...

...Istoria proprietății este un lucru care rămîne să fie făcut de acum

1) E. de Laveleye, *De la propriété et de ses formes primitives*. Prefața, ediția X-a, p. XXVII.

înnainte. Dreptul roman și dreptul modern s'au alcătuit într'o vreme în care nu se mai păstra vre-o amintire a formelor colective ale proprietății fun- ciare, forme care au fost singure în uz vreme atit de îndelungată. Rezultă de aici că numai cu greu putem concepe proprietatea altfel decit este alcătuită prin *Institute* și prin *Codul Civil*. Cind juriștii vreau să lămurească originea acestui drept, ei se întorc la ceea ce se numește sta- rea de natură, din care fac să reiasă deosebitul proprietatea individuală, absolută, dominiul cviritar.

Ei astfel arată că nu cunosc această lege a des- voltării graduale, lege pe care o întîlnim pretutin- deni în istorie, și se pun în opoziție cu faptele as- tăzi recunoscute și constatate.

Proprietatea individuală aplicată pământului a fost al- cătuită numai în urma unui sir de schimbări succesive și la o epocă relativ recentă.

Cită vreme omul primitiv trăea din vinat, din pescuit și din culesul poamelor sălbatice, el nu gindește să-și apropieze pământul, și el nu pri- vește ca apartinându-i decit obiectele dobândite sau fabricate cu mîna lui. Sub regimul pastoral, noțiunea proprietății începe a se arăta; totuși ea este privitoare numai la spațiu percurz de obiceiu de turmele fiecărui trib și certe frecvențe izbucnesc în privința hotarelor acelor percursuri. Ideia că un individ izolat ar putea să reclame o parte a solului ca excludiziv a lui nu vine încă nimănui; condițiunile vieții pastorale o fac cu neputință.

Puțin că puțin o parte din pămînt este pusă vremelnic în cultură și regimul agricol se stabilește; dar teritoriul ocupat de clan sau trib rămîne proprietatea lui indiviză. Pămîntul arabil, pășunea și pădurea sunt exploa- tate în devălmășie. Mai tîrziu pămîntul cultivat este împărțit în loturi, re- partizate între familii, *gentibus cognationibusque hominum*, pe calea tragerii la sorti; uzul vremelnic singur este astfel atribuit individului. Fondul ur- mează să rămînă proprietate colectivă a clanului, la care se întoarce din cînd în cînd, pentru a se putea procede la o nouă împărțire. Este sistemul în vigoare astăzi în comuna rusească; era, în vremea lui Tacit, acel al tri- bului germanic.

Prinț'un nou progres al individualizării, părțile rămîn în mînilor gru- pelor de familii patriarcale ocupînd aceiasi locuință și lucrînd împreună pen- tru folosul tovărășiei, ca în Italia și în Franța evului mediu și ca la Slavii meridionali astăzi.

În sfîrșit apare proprietatea individuală și ereditară; dar ea este încă prinsă în multimea piedecilor drepturilor suzerane, ale fideicomisului, ale drept- tului de *protinis* (retrait lignager), a arenzilor ereditare, a acelor pricinuite de *Flurzwang* (rotațiunea obligatorie), etc. Ea se constituie în chip desăvîr- sit, ajungînd să rămînă acel drept absolut, suveran, personal definit de Co- dul Civil, singurul pe care îl înțelegem astăzi, numai după o nouă evolu- tiune, uneori foarte lungă.¹⁾

Nu mai intru în alte amânunte și mă mulțămesc cu tradu- cerea acestui rezumat atit de clar al lui Laveleye, căci evoluțiu- nea astfel descrisă de el este un fapt care astăzi nu mai este pus la indoială de nici un om cu oarecare cultură.

Și forma colectivă a proprietății a fost, o repet, o fază prin care au trecut sau trec toate popoarele care alcătuesc omenirea. Ea există și astăzi în Rusia sub forma *mirului* și la Slavii de sud sub acea a *zadrugei*, iar urme încă vii de ale acestei al- cătuirii persistă la toate popoarele care locuiesc centrul și apusul Europei.

1) E. de Laveleye, op. cit., p. 2—4.

Se mai găsesc *almende* sau rămășiți ale vechei *mărci* atât pe toată întinderea Germaniei dela sud, centru, vest și nord-vest,¹⁾ cît și în toate cantoanele germane ale Elveției,²⁾ mai cu samă în Zug, Schwytz și Uri. Aceste *almende* numite *allmaennigar* în Suedia și *almindinger* în Norvegia, *yhteismelsat* sau *yhteismaat* în Finlanda,³⁾ cuprind în aceste țări întinderi urieșe de pămînt.

In unele părți ale Olandei,⁴⁾ mai cu samă în provincia Drenthei, vechea alcătuire a mărcii germane s'a păstrat aproape întreagă.

In Belgia⁵⁾ mai erau, în anul 1846, încă 162.896 hectare de bunuri comunale neimpădurite. In unele părți ale Ardenelor încă și astăzi se împarte în fiecare an cîte o secțiune a teritoriului obștesc în părți numite *virées*, care sunt apoi trase la sorti de membrii obștiei. Secțiunile rămase se folosesc ca pășune de întreaga obștie în devălmășie, asemenea produsul pădurilor se împarte între locuitori. Chiar în Franță⁶⁾ se mai găsesc urme ale vechei proprietăți colective, mai cu samă în părțile meridionale (în văile locuite de Baschi, în munții dintre Hérault și Aveyron) și în Franche Comté. Micile insule Hoedic și Houat, îngă Belle-Ile en Mer, au alcătuit din veci precum mai alcătuesc și azi o singură familie sau obștie, la care pămîntul nu făcuse încă la 1858 și poate n'a făcut nici până astăzi obiectul unei aproprieri individuale.⁷⁾

Folosința colectivă a pămîntului mai trăește și astăzi în nordul Scoției și în insulele învecinate.⁸⁾ Domeniul colectiv este numit *baile* sau *townland*. Impărțirea periodică a pămîntului se numește *runrig*, iar părțile *crofts*. Dealtmintrelea proprietatea colectivă a solului a fost regimul care ocîrmuia cu mult cea mai mare parte a Scoției până în veacul al XVIII-lea, în cursul căruia obștiile fură depodate în folosul căpetenilor.

Și astăzi orașul Lauder mai posedă, la porțile lui, o proprietate colectivă în întindere de 1.700 acri. Cite o bucată de 130 acri din această proprietate se împarte în fiecare an în atîtea loturi cîți burgheji (*burgesses*) sunt cu drept de alegere în Lauder, iar loturile se trag la sorti între ei. Rămășița proprietății servește de pășune obștească.⁹⁾

1) E. de Laveleye, op. cit., p. 166 sq.

2) Ibid., 119 sq. Kovalevski, *Umriss einer Geschichte der Zerstückelung der Feldgemeinschaft im Kanton Waadt*.

3) E. de Laveleye, op. cit., p. 217 sq.

4) Ibid., p. 225 sq.

5) Ibid., p. 234 sq.

6) Ibid., p. 244 sq.

7) Daresté de la Chavanne, *Histoire des Classes Agricoles en France*, p. 17.

8) E. de Laveleye, op. cit., p. 258 sq. Vezi și Skene, *Celtic Scotland*.

9) Sir Henry Sumner Maine, *Village communities in the East and West*, p. 95.

Tot astfel este cazul orășelului irlandez Kells, care posedă ca proprietate colectivă o întindere de 312 acri.¹⁾

Regina Victoria a Angliei,²⁾ în jurnalul ei, ne vorbește de două sate din munții Scoției, Achnagoul și Achindrain, în care locurile de hrana se trăgeau în fiecare an la sorti. La Achnagoul hotarul a fost comasat în anul 1847, punindu-se astfel capăt repartizărilor anuale, dar ele și-au mai urmat cursul pentru Achindrain.

In Portugalia³⁾ mai este și astăzi o comună numită San Miguel de Entre-Rios, unde mai subsistă formele cele mai vechi ale vechei colectivități funciare. Pământurile arabile se trag la sorti în fiecare an, iar vitele pasc pe păsunile obștiei.

In Spania⁴⁾ cazurile de asemenea natură sunt mai frecvente, mai ales în Asturii și în părțile locuite de Baschi. La acești de pe urmă, un călător englez care a studiat cu deamănumul obiceiurile lor a constatat chiar existența a patru forme deosebite de proprietate colectivă: 1) împărțirea locurilor de arătură din zece în zece ani; 2) păsunile folosite în devălmășie de un sat sau de o federațiune de sate; 3) averea familiei alcătuind o moștenire obștească și indivizibilă, ocircumtă de o căpetenie aleasă care poate fi și un străin adoptat de familie; 4) casa familială, *lar*, proprietate privită ca sfintă și trecind întăriului nașut, fie băiat, fie fată.

In Italia⁵⁾ mai există numeroase obștii: ele se numesc *communanze*, *università*, *consorzi delle famiglie originarie*. Folosința este rezervată urmașilor vechilor membri ai obștiei, simplii locuitori sunt excluși dela această folosință. Obștii de acest fel dispun de întinderi cu deosebire mari în provincia Mărcilor: în 37 comune din Mărci, sunt 351 *communanze* cuprinzând 22.358 hectare. Se dovedește că aceste obștii sunt anterioare epocii romane. Înălță Bolonia există două domenii de o întindere totală de 2.100 hectare de pămînt cu deosebire roditor, care este reîmpărțit după fiecare period de douăzeci de ani. Una din aceste obștii a fost constituită în anul 1263, cealaltă în anul 1359, de către episcopiei de atunci ai Boloniei. Există asemenei obștii în mai multe regiuni ale Apeninilor septentrionali, mai ales în fostul ducat al Modenei,⁶⁾ unde loturile sunt trase la sorti între toți bărbații comunității.

Vedem deci că de loc nu este îndreptățit autorul *Incercările de mistificare* să privească ca o ocără făcută de mine Moldovei afirmarea că, în veacul al XIV-lea, asupra hotarului aş-

1) Meitzen, *Siedelungen*, I, p. 208.

2) *More leaves from the Journal of a life in the Highlands*, p. 303, în Meitzen, *Siedelungen*, I, p. 210.

3) E. de Laveleye, op. cit., p. 272 sq.

4) Ibid., ibid..

5) Ibid., ibid.. Vezi și *Atti della Guinta per la Inchiesta Agraria*, XI.

6) *Di alcune proprietà collettive nell'Appenino. Archiv. per l'Antropologia*, XVIII, 1.

zării moldovenești, acea obștie întreagă avea un drept de folosință, și că, în această privință, Moldova stă la masă cu fețe cinstite.

Voiu reveni în curind asupra obștiilor agrare. Deocamdată voiu cerceta origina altui element esențial al alcăturirii primitive, element care este **căpetenia**.

Rezultatele date de cercetările etnologice ni-au permis să stabilim mai presus de orice indoială că omenirea, care a plecat pretutindeni dela același grad de sălbătacie, în mersul ei cătră civilizație a trecut pretutindeni prin aceleași etape intermediare, prin obiceiuri și alcătuirii la fel.

In minunata lui lucrare intitulată: *Societatea primitivă*, Lewis Morgan imparte istoria veche a omenirii în două perioade mari pe care le numește: starea de sălbătacie și starea de barbarie, iar pe acestea, la rindul lor, le subimparte în cîte trei subperioade.

Cea mai veche formă de grupare socială era acea care rezulta din căsătoria unui grup de bărbați, mai cu samă frați, cu un grup de femei, mai cu samă surori și dintre care nu erau excluse nici surorile celor dintăi. Fiecare din acești bărbați era privat ca soțul tuturor femeilor din grup, iar fiecare femeie ca soția tuturor bărbaților din același grup. Inconvenientul fiziologic al unui astfel de regim, degenerarea treptată a rasei, deveniră, se vede, bătătoare la ochi, chiar pentru inteligența mărginită a omenirii de atunci. Dela o vreme, frații femeilor fură înlăturați din grupele în care se aflau surorile lor și putură face parte numai din alte grupe.

Este vederat că un asemenea regim făcind cu neputință orice constatare a paternității, nu se putea ține samă sub ocir-muirea lui decit de înrudirea despre mamă. Mama fiind deci o-bîrșia înrudirii, a legăturii de sine care închega gruparea, ea îngrijind de copii, s'a dat acestei alcătuiri, prin care au trecut toate neamurile și care mai trăește pe alocurea și astăzi, numele de matriarcat, iar fiecare din grupările de urmăși ai unei strămoase comune este numită o ginte matriarcală.

Dacă considerăm pe un membru bărbătesc oarecare X, din ginte, constatăm că ceilalți membri bărbătești din aceiași ginte erau: 1. unchii mari, unchii și frații mamei lui, 2. fiili mătușelor lui mari, mătușelor și surorilor mamei lui, 3. fiili și nepoții de fiică ai surorilor mamei lui, 4. frații lui și 5. fiili și nepoții de fiică ai surorilor și ai fiicelor surorilor lui. Iar tatăl lui X nu făcea parte din ginta lui X, ci din ginta mamei lui (a tatălui lui X), și copiii lui X iarăși nu aparțineau gintii acestuia, ci aceleia a mamei lor, adică gintii soților lui X. Departe de a avea vre-o autoritate asupra acestor copii, tații lor nici nu-i puteau cunoaște cu siguranță. Asupra femeii cădea întreaga grijă a perpetuării gintii, după mamă erau numiți copiii, imprejurul mamei se grupau cele dintăi interese ale legăturilor de familie în curs de naștere. Rolul ocro-

titor al părintelui nedeterminat, față de copil, nu putea deci să-l iea decit fratele mamei.

Gintea era datoare să dea ajutor și ocrotire oricărui membru al ei cită vreme el era în viață, iar dacă cădea ucis de mină străină, să-i răsbune moartea. Se'nțelege că și el avea datorii cătră ginte: să observe cu sfîntenie obiceiurile vechi, să nu tulbure pacea ei, să fie veșnic gata a sări în ajutorul altui membru care s'ar fi aflat în primejdie, să se supună hotărîrilor obștești.

Putem chiar admite că, pe vremea în care nu era altă alcătuire socială decit ginta, omul numai cătră ginte avea datorii. Nu era privit ca crimă a ucide sau a prăda afară din ginte; cind împrejurările în care tălhăria sau omorul fusese comis dovediau dibăcie, putere sau vitejie mare din partea făptuitorului, el era de laudă și vaza lui creștea. Într'un cuvînt, ginta era atunci pentru om totodată familie, tovarăsie și stat. Și vai de acel care pentru o greșală sau alta fusese izgonit din ginte, care nu mai era primit la focul și la masa ei. Acela era redus să rătăcească singur prin pustietăți sau prin păduri fără a putea aștepta ajutor dela nime, veșnic în luptă cu foamea, cu setea, cu fiarele sălbatece, și fiindu-i peste tot groază de întîlnirea semenilor săi, căci oamenii, oricare ar fi fost, nu puteau să-i fie decit dușmani, iar acei din ginta care îl lepădase din sinul ei dușmani și mai neindupla că decit străinii.

Povățuitor mai mare peste ginte, reprezentant al ei față de alte gini, căpetenie, era cel mai în vrîstă dintre unchii sau frații mamei. Iată cum ni descrie Lamprecht¹⁾ pe căpetenia unei asemenea gini arhaice:

...Un temeu de legătură reciprocă a existat dintâi numai în puterea de ocrotire a bărbătilor și în nevoie de apărare a femeilor. Cel dintâi tînea mină lui armată deasupra celorlalte: puterea de a ocroti a bărbatului meșter la răsboae este temelia cea mai veche a rînduelii omenești. Dar apărarea de cătră bărbăti nu se poate închipui fără o povățuire unitară. Nimic nu îndreptăția așa de mult la o asemenea povățuire ca experiența și vrîsta: cel mai în vrîstă dintre toți bărbății aceleiași generaționi devin ocrotitori al obștiei, și, cind se mai găsiau în viață bărbăti din generația precedentă, înțelepciunii celui mai bătrîn dintre ei i se încredința ocrotirea gini. Astfel puterea de ocrotire a bărbatului celui mai bătrîn se exercită mai întâi asupra tuturor femeilor gini și, apoi, ea se întinse și asupra bărbătilor dintr'însa, în înțelesul unei depline puteri în vreme de răsboiu și a unei vase deosebite ca sfătuitor și mijlocitor în timp de pace.

...Imprejurările descrise mai sus înfățoază icoana unei stări cu desăvîrșire primitivă, stare care trebuie să fie presupusă la toate acele din popoarele globului nostru care s'au desvoltat fără amestec străin și după toate probabilitățile mai cu seamă la popoarele indo-europene, într'o vreme care a precedat cu mult orice tradițion istorică. Trăsăturile caracteristice ale acestei stări străvechi erau comunitatea sexelor, puterea de ocrotire a celui mai în vrîstă asupra femeilor, unită cu povățuirea asupra bărbătilor în vreme de răsboiu, vaza firească de care se bucură din partea lor în vreme de pace, în sfîrșit urmarea generațiilor dintr'aceiași strămoasă obștească și alcătuirea gini după matriarcat.²⁾

1) Cele ce preced și care urmează sînt rezumate din Lewis Morgan, *Ancient Society*, și din Lamprecht, *Deutsche Geschichte*, I.

2) Ibid., ibid.

...Un trib care ni apare astfel împărțit în grupe de familii poate fi privit ca un model al alcătuirii sociale a popoarelor primitive cunoscută sub numele de alcătuire gentilică. Rămășiți ale unei asemenea alcătuiri transformate încet, apoi pe jumătate șterse, s-au păstrat încă în organizările cunoscute istorice Grecilor și Italiciilor; iar desvoltări dintr'această organizare mai serviau încă în evul mediu ca temelie pentru alcătuirea de stat a popoarelor celtice.¹⁾

Este clar că aceste gînți matriarcale înmulțindu-se, s-au segmentat și au alcătuit *triburi* ale căror interese comune erau ocirmuite de un sfat, cuprinsind într'insul căpeteniile tuturor gînților și care, la caz de trebuință, alegea pe unul din ei, de obicei pe căpetenia acelei gînți care trecea drept mai veche, spre a-i încrește apărarea intereselor și chiar acea a existenții întregului trib.

Intocmai cum se înmulțise gînțile se înmulțiră pe urmă și triburile, tot prin segmentare. Pentru a apăra, împotriva altor triburi, teritoriile lor de vinătoare sau insăși existența lor, triburile care aveau aceleasi interese, care păstrase amintirea unei obîrșii comune și vorbiau dialecte asemănătoare, începură să alcătuiască confederațiuni, în capul cărora se afla un sfat cuprinsind căpeteniile alese și șefii gînților din toate triburile care, la rîndul lor, alegeau o căpetenie mai mare, însărcinată cu povătuirea întregii confederațiuni pe vremea primejdiei.

Confederațiunea mai multor triburi este astfel forma primi-tivă și rudimentară a statului. Iar nașterea ideii de stat, chiar rudimentară, a fost una din cauzele care au făcut posibile întâiu evoluțiunea dela matriarcat la patriarcat și, apoi, dispariția ideii de gînt, contopirea ei în popor.

Sub alcătuirea expusă mai sus trăiau deosebitele neamuri de Indieni ale Americii de Nord, cînd, în veacul XVI, ele veniră în atingere cu Europeanii. Ea nu se deosebea decît puțin de acea sub care se aflau Grecii (ocirmuiți însă de patriarcat), în vremea impresurării Troei. Trebuia să fie universală în perioada care a văzut evoluțiunea triburilor arice dela starea de vinători la acea de păstorii.

Averea particulară a membrilor unei gînți matriarcale de vinători se mărginea la mai nimic: pentru bărbați la haine și la cîteva arme și unelte de vinătoare sau de pescuire, iar pentru femei la haine și la puținele unelte casnice atunci în uz. La moartea bărbatului, hainele, armele și uneltele rămase dela el, se moșteniau, întrucît nu dispusese de ele încă în viață, nu de copiii lui pe care nu-i cunoștea și care nu făceau parte din gîntea lui, ci de obștia acelei gînte. Obiectele rămase la moartea mamei rămineau copiilor ei.

Domesticirea unora din animale: boi, cai, oi, capre, porci,

1) Karl Lamprecht, *Deutsche Geschichte*, I, p. 117 sq. Sfîntul Ieronim ne raportează că la Scoți mai era în ființă comunitatea de sexe pe vremea lui.

fu semnalul evoluțunii care transformă alcătuirea matriarcală în alcătuirea patriarcală.

Cită vreme avereia individuală se mărginise la haine, puține unelte și arme, n'a existat nici o pedecă la viața comunistă a matriarcatului. Dar față cu uriașa creștere a averii individuale pricinuită de posesiunea unor turme de vite, viața obștească a gintei devine un lucru cu neputință: poftele, ambițiunile, năzuințile, aplecările, gusturile și interesele individuale sunt atâtia dușmani neimpăcați ai vechiului chip de traiu care aduc peirea lui. Iar peirea vieții obștești în punctul de privire economic nu putea decit să aibă ca urmare firească sfîrșitul conviețuirii obștești între cele două sexe: triumful monogamiei era asigurat.

Monogamia este deci datorită în primul rînd și mai ales unor temeiuri economice. Intr'adevăr, pretutindeni unde această evoluțune, care ținu mii de ani, se poate urmări, găsim un șir nesfîrșit de forme intermediare ținând nenumărate secole și alcătuind toate treptele care despart poliandria și poligamia de monogamie, fapt care este caracteristica unor transformări economice continue și progresive. Astfel căsătoria monogamică a fost timp indelungat numai vremelnică și începu să fie încheiată pe viață numai într'o epocă relativ recentă. Ea începu prin ripirea femeii de cătră bărbat pentru a deveni și a răminea, timp de veacuri indelungate, rezultatul cumpărării, pentru un preț a-numit, a femeii de cătră bărbat.

In noua formă de căsătorie bărbatul și nu femeia este capul familiei; ocrotirea femeii și a copiilor încetă cu incetul să fie apanajul gîntii mamei reprezentată prin frații și unchii ei; ea fu atribuită soțului, care dădu copiilor numele lui. El deveni la rîndul său intemeitorul unei gînti alcătuită din urmașii lui bărbătești în linie directă și din acei femeești încă necăsătoriți, și, iarăși cu vremea, femeia, la căsătorie, părăsește gîntea ei pentru a fi primită în gîntea soțului.

Familia monogamică mai cuprindea pe lingă soț și soție cu copiii lor și pe sclavi, căci, odată cu viața pastorală, se născuse și sclavia. La moartea tatălui avereia lui începu să treacă la copii; această avere nu se mai alcătuia acumă ca altă dată numai din puține haine, arme și unelte: numărul acestor obiecte creștea nemăsurat și, pe lingă ele, veniau să s'adauge sclavii și turmele.

*

Din faptul asemănării, în toate limbile indoermanice, a cuvintelor care slujesc pentru desemnarea deosebitelor grade de rudenie și din acel al identității sistemului de înrudire adoptat de ele, se admite că, la începerea migrațiunilor arice spre apus, aceste popoare nu mai erau ocîrmuite de regimul matriarcatului, ci se aflau acumă sub acel al patriarcatului. Este bine înțeles însă că atât la sosirea lor în Europa, cit și multe veacuri după stabilirea lor în țările unde sănăzați și astăzi, alcătuirea lor

purta încă urme numeroase ale regimului celu vechiu, iar cel nou a trecut prin mai multe forme succesive.

Cea dintâia a fost comunitatea de familie, care cuprinde un autor imprejurul și sub autoritatea căruia trăesc, sub același acoperemînt, fiii și nepoții lui căsătoriți, cu familiile lor. Această comunitate poate fi sau sedentară sau nomadă.

A doua formă principală a fost comunitatea de casă, care, sub numirea de *zadruga*, există și astăzi la Slavii de sud, alcătuită din mai multe generații de urmași ai acelu strămoș, care trăesc în aceiași casă sau în mai multe case cuprinse în aceiași îngrădire, sub ocirnuirea unui membru mai în vrîstă, ales de ceilalți. *Zadruga* este totdeauna sedentară și exploatează în comun hotarul ce i-a fost atribuit la origine.

A treia formă principală, mai înaintată, a alcăturii patriarcale, este obștia sătească, cuprindând un număr de căsnicii care își trag de obiceiu spîta dintr-un strămoș comun, fără însă a fi păstrat totdeauna amintirea acestei rudenii, exploataind fiecare cite o bucată deosebită din același hotar și ocirnuite de o căpenie din sinul lor, fie aleasă, fie ereditară. Acestei forme a aparținut *marca germană* și aparțin astăzi încă *mirul* rusesc și comunitățile sătești din India.

Este bine înțeles că între aceste trei forme au trebuit să existe numeroase forme intermediare și timp de nenumărate veacuri s-au păstrat urme vederate ale alcăturii primitive. O urmă a acestora este s. e. faptul că, la Germani, încă în primul secol al erei noastre, înrudirea dintre fiul și fratele unei femei era priorită ca mai apropiată decât acea dintre tată și fiu.¹⁾

Neamurile arice plecase din Asia Centrală în starea de popoare nomade care, pe lingă păstorie, se mai îndeletnicau și cu o agricultură rudimentară. Întâia migrație a fost acea a Elinilor și a Italilor, apoi venirea Celții, pe urmă Germanii și, la sfîrșit, Slavii. Alcătuirea lăuntrică a Germanilor fiindu-ne mai bine cunoscută din scrisorile lui Cesar și ale lui Tacit, mă voi ocupa mai cu samă de dinsa.

Toate neamurile arice se împărtiau în grupe mari de gînți patriarcale păstrînd amintirea unei obîrșii comune și numite triburi, subîmpărtite la rîndul lor în grupe mai mici, tot de gînți înrudite între ele, numite la Germani *Hundertschaften* (centurii, cente), la Romani *curii* și la Greci *fratii*.

Contra părerii lui Fustel de Coulanges, este stabilit astăzi că în aceste de pe urmă subîmpărtiri ale tribului trebuie să vedem urmele vechilor gînți matriarcale.

Precum în vechime bărbații unei gînți (matriarcale) primitive alcătuiesceră o ceată de răsboinici sub povătuirea celu mai în vrîstă dintre ei, în milă stat național, în statul neamului, de mai pe urmă, fiecare asemenea gînți urma să alcătuiască o despărțire a știrii naționale, despărțire stînd sub po-

1) Tacit, *Germ..*

runea celui mai mare al gîntii: această gîntă primitivă, privită acumă din punctul de vedere al statului, devinise deci înainte de toate o parte din alcătuirea oștenească a neamului. Ea se potrivă de minune la asemenea însușire. Gîntile matriarcale cunoscute până astăzi cuprind dela cincizeci până la două sute de bărbați. Era oare cu puțință ca, atunci cînd matriarcatul începu să decadă, statul să lase să se piardă un cadru de alcătuire răsboinică atât de trebuincios? Însemnatatea militară a vechei comunități gentilice fu menținută, astfel că vechea gîntă matriarcală, bine înțelesă cu modificări multiple, după imprejurări, deveni o subîmpărțire militară a statului și a oștirii germane. De oarece însă aceste subîmpărțiri de oaste, cu caracter gentilic la început, dobîndiau pămînt pentru neam și se aşzau pe el, cucerind și ținînd în stăpînire un teritoriu care servia ca bază statonnică pentru alcătuirea lor militară și de stat, ele se transformase în subîmpărțiri ale teritoriului național. Astfel ni le descrie Cesar și mai cu samă Tacit; numai funcțiunile căpetenilor lor ne mai amintiau acumă caracterul lor de mai înainte.¹⁾

In vremile lui Cesar și ale lui Tacit o asemenea centurie număra o sută până la o sută douăzeci de familii, cuprinzînd vr-o mie de suslete și până la trei sute de bărbați în stare să poarte armele.

Centa germană avea în fruntea ei o căpetenie căreia autori latini îl dau numele de *princeps* (în sensul vechiu de: cel mai de samă. *First*, întăiul= *Fürst*). El mai purta și numele de *Truhlin*, dela *Truht* (ceată de răsboinici), *Hunno* (centurio), *thunginus*, *Kuning* la Franci, *ealdor* sau *cynig*²⁾ la Anglo-saxoni.

Căpetenia unei cente se alegea de adunarea întregului popor:

...dar cu greu s'ar presupune ca alegerea era cu desăvîrsire liberă. Ea atîrna, bine înțelesă în mare parte, de voîntă centei respective. Iar în lăuntrul acelei cente nu avea fiecare tovarăș același drepturi la asemenea diregătorie. Acest drept era încă din vechime ereditar în unele familii, poate mai cu samă într'o gîntă deosebită....

Cercul activității căpeteniei se poate descrie pe temeiul unor știri contemporane. Acea activitate se manifestă mai cu samă pe trei terenuri deosebite: căpetenia era epitropul, președintele județului și povătitorul oșteneș al obștiei.

Orice nevrîstnic din obștie care nu se bucura de ocrotirea rudelor avea drept la ocrotirea căpeteniei care, în însușirea lui de epitrop al întregii obștii, primia, întocmai ca nenumărăți epitropi, înființați în fel de fel de chipuri în evul mediu, la vremi hotărîte de obiceiu, daruri în vite sau odoare, în haine sau hrană. În această însușire de epitrop al obștiei el era împovărat cu unele sarcini zise de onoare, cum erau găzduirea străinilor și grija de a infățoșa poporului adunat pe tinerii ajuși în vîrstă să poarte armele cînd urma ca ei să fie primiți în oștire.

In însușirea de președinte al județului, căpetenia era mai înainte de toate arbitrul tovarășilor; trebuia să se aibă recurs la mijlocirea lui înainte de a începe

1) Lamprecht, op. cit., p. 132 sq.

2) Ibid., ibid., p. 154 sq.

lupta cu arma, menită să hotărască gileeava izbucnită între două neamuri, sau înaintea de a sta în judecată formală. Dar, cind se pronunța hotărîrea, căpetenii era acel care prezida asupra tribunalului obștei și care primia, ca semn că el condusese desbaterile, o parte din amenzile impuse pentru tulburarea păcii ce se încasau în folosul obștiei.

Căpetenia în sfîrșit era povătitorul firesc în răsboiu; el răspundeau pentru disciplina și viteză centuriei, precum deosebitii părinti erau răspunzători cătră el pentru vrednicia ostenească a filor lor. Dacă căpetenia ducea la răsboiu, ea ducea și la pradă; sub privegherea ei se împărția dobînda eșită din răsboiu, dobîndă din care pământul menit pentru pășune sau pentru cultivare alcătuia și el o parte însemnată.¹⁾

Dacă este vederat că originea căpeteniei din vremile lui Cesar și ale lui Tacit trebuie căutată în cel mai în vrîstă din ginta matriarcală de altă dată, există totuși între amândoi o deosebire foarte însemnată. Cel mai în vrîstă al gintei era într'adevăr cel mai bătrîn al obștiei; pe cind în vremile istorice găsim diregătoria aceasta legată nu de vrîstă, ci de un neam mai ales al obștiei.

...Cum s'a operat oare această schimbare? Nici o știere istorică nu ni vorbește de ea, dar aparițiuni de aceiași natură pe terenul etnografiei comparate varsă oareșcare lumină asupra chipului în care s'a produs. Vedem dreptul părintesc²⁾ cîstigind teren numai sub imboldul înfiririi personale.

Este firesc ca cei mai în vrîstă ai gînîilor din perioadă de tranziție dela matriarcat la patriarcat să fi avut grija, mai înainte de toate, ca stată, demnitatea, averea lor să nu treacă cătră nepotii lor de soră, ci cătră propriei lor fii. Astfel ei au intemeiat, eu consumîmîntul tovarășilor lor de obștie, cea dintâi familie patriarcală: și dacă norocul slujia, dacă meritele personale ale urmașilor erau de natură a provoca o repetare a alegerii în persoana generațiilor următoare, atunci privilegiul familiei se menținea: ea devenia nobilime. Astfel se născură familii alese cu drept ereditar, de care, chiar după cursge de multe neamuri, obșta legă dreptul la diregătorie, iar cuvîntul *König* (dela vechiul german *Kuning*, din *Kunni*, gîntea) servi pentru a desemna și demnitatea căpeteniei...³⁾

Voiu aproape de rîndurile de mai sus cele spuse despre căpeteniile comunităților de familie din India engleză, de cătră una din cele mai mari autorități în această chestiune:

Fiecare tată sau bunic are mai multă putere decît oricine asupra soției sale, asupra copiilor și a urmașilor; și există totdeauna ceia ce poate fi numit o credință cum că singele frație obștești curge mai adevărat și mai curat într'o linie oareșcare decât în alta. La Hinduși, cel mai în vrîstă bărbat al acestei linii, dacă el și-a păstrat întregimea mintii, este de obicei pus în capul comunității de familie; dar acolo unde instituțiunea să păstreze fără schimbare, el nu este un *pater familias*, nici este posesorul proprietății familiale, ci numai un administrator al afacerilor și al posesiunilor familiei.

1) Lamprecht, op. cit., p. 156 sq.

2) Demnitatea transmițîndu-se dela tată la fiu.

3) Lamprecht, op. cit., p. 158—159.

Dacă se crede că el nu este destoinic pentru însărcinările lui, i se substitue, prin alegere, o rudă mai vrednică și, în fapt, cu cît comunitatea de familie subsistă vreme mai îndelungată cu atita alegerea joacă în desemnarea căpeteniei un rol mai însemnat decât nașterea. Căpetenia sau administratorul comunității de familie slave (care, totuși, este cu mult mai artificial decit comunitățile de familie ale Hindușilor) este fără indoială reprezentantul ei ales și, în unele cazuri, un sfat de rude aparținând liniei celei mai vechi ia locul administratorului unic. Voiu numi acest proces : transformarea patriarhului în căpetenie. Regula generală este că căpetenia este aleasă, cu o preferință marcată pentru linia cea mai veche. Uneori el este asistat de un sfat de rude apropiate, uneori acest sfat îi ia locul. În trăsături generale, cind adunarea de rude alcătuită după tipul comunității de familie este o aleătuire pur civilă, tendința este de a ține mai puțin sămă de legăturile de singe. Dar în acele stări ale societății în care ea nu este numai o tovărăsie civilă, dar un grup politic, militant și care se susține însuși, putem constata din exemple cunoscute că o categorie deosebită de cauze intră în acțiune și că căpetenia, în calitate de povătuitor oștenesc, adesea ciștișă chiar mai mult decât privilegiile ce fusese perdute prin decăderea tradițiunii care îl legă cu obîrșia întregii rubedenii. Totuși adevărata autoritate patriarcală reînviuiește de cîte ori procesul de expansiune a unui grup este întrerupt și de cîte ori un membru al tovărășiei o părăsește pentru a se stabili la oarecare depărtare de ceilalți....¹⁾)

Precum vedem identitatea este bătătoare la ochi.

Și acum mă voi întoarce la Lamprecht :

...Poporul ca întregime, dată fiind neînsemnatatea îndatoririlor statului, nu avea nevoie de un domitor obștesc și permanent; sfatul căpetenilor era cu desăvîrșire în stare să-l conducă; dar atunci cind, în împrejurări deosebite, era nevoie de un povătuitor unic, el se putea lua cu înlesnire din numărul căpetenilor. Această nevoie se avea aproape numai la prilej de răsboiu: căpetenia conducătoare se numia atunci *Herzog* (duce). Cind poporul ținea să aibă o căpetenie mai mare și în vreme de pace, acesta, deși cinstit ca un rege, nu era în realitate decit o căpetenie mai privilegiată, fără putere proprie de a domni decit asupra propriului său trib, dar era singur în drept să prezideze intrunirea căpetenilor.

Astfel că, în realitate, căpetenia centuriei este povătuitorul regulat la Germani, numai lîngă el și nu peste el vedem o regalitate primitivă cu deosebire la popoarele dela est.²⁾)

Dar expresiunea cea mai înaltă a puterii politice la Germani o alcătuia adunarea poporului (*Volksthing*). Ea se ținea la anumite locuri, de obicei în păduri: lua parte poporul întreg, în arme și despărțit în cente. Chestiunile ce avea să le hotărască, fie politice, fie juridice, se expuneau adunării de către căpetenii, iar adunarea se pronunța asupra chestiunilor ce i erau puse prin da sau prin nu. Chestiunile de pus înaintea adunării se discutau și se hotărău probabil de sfatul căpetenilor. Tot de adunarea poporului se alegeau căpeteniile, ducii, regii; întrînsa se hotără despre răsboiu și pace. Cuvintul în această adunare se lua numai de căpeteniile cele mai cu vază.³⁾)

1) Sir Henry Sumner Maine, *Lectures on the early history of institutions*, p. 115 sq.

2) Lamprecht, op. cit., I. p. 154 sq.

3) Ibid., I. 175 sq.

Vederat că căpetenia (*Hunno, First, ealdor, Thunginus, truhlin, Kuning, cynig*) la Germani nu este altceva decit *cneazul* nostru de-oparte, *cneazul, vilhezul și supamul* Slavilor de alta; ducele (*Herzog, dux*), de obiceiu vremelnic, corespunde exact cu *voevodul*. Iar adunării poporului (*Volksthing*) dela Germani, îi corespunde poate misterioasa Direptate a Moldovei, unde „se stringea țara“.

VI. Despre alcătuirea și evoluția proprietății la Romani.

In studiul meu: *Despre obiceiurile de sălășluință la popoarele primitive*, am arătat existența obștiei agrare gentilice la Romani, iar tradițiunea spune că încă Romulus ar fi atribuit fiecărui părinte de familie, ca *heredium* (ereditate, ocină), cîte două *jugeare* (*Bina jugerum, quot a Romulo primum divisa [dicebanlur] viritim, quae heredem sequerentur, heredium apellarunt*). Varro, *De re rustica*, I, 10). Iar Pliniu zice că legea celor XII tabule nu numia niciodată această ereditate *villa*, ci că sub denumirea de *herendum* se înțelegea totdeauna grădina. (*In XII tabulis legum nostrarum nusquam nominatur villa, semper in significatione ea hortus, in horti vero herendum*. Pliniu, *Histor. natur.*, 19, 19). Însă fiecare părinte de familie avea dreptul ca, pe lingă *herendum*, să mai cultive toată intinderea de pămînt de care avea nevoie în hotarul obștesc, în *ager publicus*, pe care mai pășteau și turmele de vite. *Herediul* era, la început, privit ca inalienabil; a-l vinde alcătuia o rușine.

Fiecare membru din *populus*, adică fiecare patrician era în drept să ocupe, spre a o lucra, orice parte vacanță din *ager publicus* îi convenia, cu condiție să se conforme prescripțiunilor regulind acest mod de ocupare. Intinderea astfel ocupată nu devenia niciodată o proprietate *ex jure quiritium*, ca *herendum*, ea rămînea totdeauna o simplă posesiune revocabilă în teorie. Dar de fapt patricianii păstrau pentru totdeauna folosința pămînturilor ocupate de ei în *ager publicus*, de oarece nu era fixat vre-un termen la care aceste pămînturi trebuiau să reintre în stăpînirea obștiei.

Cercetările lui Mommsen au dovedit pe de altă parte că teritoriul din prejurul Romei încă sub regi era împărțit în *pagi*, fiecare *pagus* avînd limitele sale bine determinate și însemnate pe pămînt. Acești *pagi* erau sate în care se aşazău de regulă membrii aceleiași gînte și alcătuiau mici despărțiri administrative oclîrmuite, încit privia poliția și cultul, de diregători numiți *magistrati*. Așazări sătești gentilice la fel se găsiau și la Greci și la toate popoarele italiene.

Precum am arătat în articolul meu din vara trecută, *pagii* purtau numirile gîntei care le locuia excludativ sau alcătuia parte dominantă a locuitorilor, ca: Lemonia, Aemilia, Cornelia, Fabia, Horația, Menenia, Papiria, Sergia, Veturia, Claudia, Camilia, Galeria, Pollia, Papinia, Romilia și Volturia.

Hotarul fiecărui *pagus* cuprindea, pe lîngă *herediile* locuitorilor lui, și cite o parte definită din *ager publicus*. Locuințile din aceste sate gentilice la origine erau, de altămintre, ca și casele și chiar edificiile din oraș, făcute din impletitură de nuele lipită cu lut și acoperite cu pae. Este cert că toți acei orășeni care posedau pămînturi aveau case și în aşăzările sătești ale gînților din care faceau parte.

După tradițiiune, Romulus a împărțit tot poporul (*populus*) în trei triburi: *Tities*, *Ramnes* și *Luceres*, de cite o mie *patres* fiecare. Aceste triburi se subîmpărțiau în cite zece *curii*, cuprinzînd fiecare zece *gentes*, iar gîntea numără zece căsnicii sau familii. O subîmpărțire în care se menținea proporționarea de unu la zece cu atâtă rigoare ne arată că, în multe cazuri, uniformitatea subîmpărțirilor a fost preferită rudeniei, că gîntile care prisosiau într-o curie s'au trecut la cea vecină unde nu erau destule, iar numărul de zece familii din fiecare gîntă adesea era întregit prin familii din altă gîntă sau răzlețe, de astăzi sau de vecini.

Pe lîngă *populus* mai era, chiar în Roma dela început, un număr de pribegi din alte triburi latine și de indivizi care nu fusese cuprinși în recensămîntul poporului. Ei aveau locuință pe Aventin și alcătuiau așa numita *plebs*.

Pentru a asigura acestor *plebei* mijloace de traiu, li se distribuiau, chiar dela început (Dionisie dela Halicarnas, II, 9, zice de către Romulus), cite șapte jugere de cap de bărbat (*virilim*), și tot ca *heredium*. Aceste posesiuni rurale ale plebeilor n'au putut să dea loc la înființarea de *pagi* noi, alcătuite numai din plebei, ei locuiau în aceleași aşăzări sătești ca patricianii. Însă aceste eredități ale plebeilor nu le dădeau dreptul să mai ocupe loc sau să pască vitele lor în *ager publicus*. Vedem deci că *herediul* patrician de două jugere¹⁾ trebuie cu desăvîrșire asimilat cu locul de casă din sat al *Hufei germane* sau al *jireabiei noastre*, care trăgea după sine dreptul de folosință asupra hotarului rămas în devălmășie al *Hufei* sau al *jireabiei*.

Pentru a evita îmbucătățirea *herediului*, patricianii, la început, recurgeau la izgonirea peste hotar și chiar la expunerea adică, de fapt, la uciderea pruncilor bărbătești slabii sau rău conformați. Cu vremea aceste obiceiuri barbare fură înlocuite prin *exhredarea* fiilor afară de unul. Vechea dispoziție din legea celor XII tabule, care hotărăște: *uti pater familias legassit super pecunia tutelave suae rei, ita jus esto*, fu întinsă și asupra herediului. Parintele de familie putea prin testament să lase *herediul*, și cu *herediul* puterea în sinul gînții, acelaia din fiili lui căruia găsia cu cale.²⁾

1) 1 juger=25, 19 arii.

2) Cele de mai sus sunt rezumate mai cu seamă după A. Meitzen, *Siedlungen*, I, IV, 2, p. 246 sq.

Insă această *exheredatio* avu ca urmare să arunce în fiecare an elemente nouă în rindurile proletarilor, adică ale plebei, sporind în chip însemnat îndrăzneala acestui element, al căruia număr mai creștea necontenit atât prin sporul firesc cit și prin imigrații necontenite din alte părți, făcind ca în curind numărul lui să intreacă pe acel al patricianilor. Atât sub ocirmuirea regilor cit și sub republică, se făcură plebeilor repește distribuirile de loturi de cîte șapte jugere de pămînt din *ager publicus*, insă fără a-i putea îndestula cu desăvîrșire.

În acest timp ocupările patricianilor pe părțile neocupate din *ager publicus* și înmulțirea turmelor lor pe *compascua* să-ștești își urmău cursul. Mulți plebei erau siliți să devină *clienții* patricianilor pentru a obține ca aceștia să li cedeze, în chip *precar*,¹⁾ parte din locurile ocupate de ei în *ager publicus*, bine înțeleas sub condiție de a da patricianilor jumătate din roada acelor pămînturi.

Creșterea necontenită a plebei silise încă pe Servius Tullius să dispună restituirea locurilor ocupate în *ager publicus*, spre a le împărți plebeianilor.

Sub republică teritoriul crescind necontenit prin cuceririle făcute, se începu alcătuirea de colonii pe întinderile de pămînt confiscate dela invinși și devenite proprietatea poporului roman. Patricianii însă se grăbiau și ei să ocupe cit mai mult puteau din acest nou domeniu public mereu crescind și adesea îl cultivau cu brațele vechilor proprietari invinși și reduși la sclavie. Iar pe de altă parte ei începură a sili pe micii proprietari săraci să le vindă *herediile* lor, care incetase de a fi inalienabile.

Ocupările patricianilor în domeniul obștiei crescuse necontenit, mai ales în urma răsboanelor fericite care sporiu neîmăsurat numărul sclavilor, cu ajutorul căror ei puneau în cultură întinderi din ce în ce mai mari. Totodată sporiu și turmele ce le pășteau pe păsunile publice (*pascua publica*), dintâi plătind fiscului o retribuție, iar mai pe urmă fără plată.

Acesle abuzuri precum și uriașa creștere a plebei măria necontenit numărul proletarilor și nemulțămirile lor. În anul 386 înainte de Hristos, legea lui Licinius Stolo interzise adunarea în aceleași mini a mai mult de 500 jugere de pămînt public, păsunarea pe *ager publicus* a mai mult de 100 capite vite mari și ținerea pe pămîntul propriu a unei turme de peste 500 oi.

Legile liciniane, cele dintâi care încercase să pună o stăvilă alcătuirii *latifundiilor*, au avut efectele cele mai fericite. Laboulaye zice că „secolul care a urmat legilor liciniane este acel în care se părea că mulțimea soldaților Romei este nesfîrșită. Varro, Pliniu și Columella amintesc necontenit acele frumoase zile ale republicii ca de o vreme în care Italia era într-adevăr puternică prin bogăția pămîntului, prin numărul și a-

1) Adică pe cît timp îi convenea patricianului.

vuția locuitorilor.⁴ Dar, după cucerirea Macedoniei, vedem dispozițiunile acestor legi căzind în neobișnuință și neaplicate. Acei bogați, prin fel de fel de mijloace și de meșteșuguri, cuprind micle ocini ale celor nevoiași și ocupă întinderi din ce în ce mai mari pe pământurile cucerite, pe care le cultivă cu brațele sclavilor din ce în ce mai numeroși și mai estini, latifundiile se nasc și cresc necontent: „Oamenii liberi lipsiți de pămînt, neputind concura cu munca robilor, trăiau în trîndăvie, din distribuțiile de griu făcute de stat, din vînzarea votului și a mărturiei lor. În Italia pășunea înlocuia arătura, griul se aducea din Sicilia și din Africa, în contul tributului acelor provincii“.¹⁾ Incep să se înjheba averi private urieșe; Pliniu (XXXIII, 47) povestește că deși Caecilius Claudius suferise mari perderi în cursul răsboanelor civile, el lăsa la moarte 3.600 părechi de boi și 257.000 capete de vite de alte soiuri.

Tiberius Gracchus făcu să se voteze niște dispozițiuni asemănătoare cu acele ale legii lui Licinius, dind volnicie părintelui de familie să păstreze pentru sine 300 jugere de pămînt public și, pe deasupra, cite 250 jugere pentru fiecare copil. Iar pentru pământurile trecind peste aceste întinderi primia o indemnitate reprezentind valoarea imbuñătățirilor făcute. Aceste pământuri restituite urmău să fie distribuite cetătenilor nevoiași cărora le era de acum înainte interzis să vindă părțile lor. Aceste dispozițiuni rămaseră literă moartă, patricianii și ură să păstreze pământurile usurpate și să se mintue de Gracchi. Cuceririle punind necontent pămînt și robi pentru a-l lucra la dispoziția celor bogați, împedecarea creșterii latifundiilor devenia un lucru cu neputință.

Între anii 121 și 100 înainte de Hristos, patricianii mai făcură trei legi, din care cea dintâi permitea oricui să vindă partea din pământurile publice ce o promise, ceia ce dădu putința celor săraci să vindă loturile lor celor bogați, meșteri în arta de a-i ademeni sau de a-i sili la o asemene vinzare. A doua lege interzicea orice nouă împărțire a domeniului public care trebuia să rămînă în mina detentorilor actuali în schimbul unei plăți fixe care avea să se impărtă între cetăteni. A treia lege în sfîrșit desfință și această plată, astfel că pământurile usurpate deveniau proprietatea desăvîrșită, cviritară, domeniul acelor care le stăpîniau.

Se înfințau necontenti, în țările cucerite, colonii civile și militare, dar latifundiile cuprindeau Italia din ce în ce mai mult. În anul 65 înainte de Hristos, tribunul Servilius Rullus propuse ca republica să vindă pământurile cucerite și sechestratate în Grecia, Asia și Africa pentru a cumpăra, cu produsul acestor vinzări, în Italia, pământuri spre a le distribui cetătenilor. Cicero, în urma unei cuvintări minunate, izbuti să obțină retragerea legii, dar trei ani mai pe urmă el însuși susținea o măsură la fel, propusă de Flavius, dar care nu fu adoptată. Si Cesar se încercă

1) E. de Laveleye, op. cit., pag. 397 sq.

să îndrepte relele pricinuite prin întinderea latifundiilor, el dădu pămînt la mai mult de 100.000 coloni. Sylla, Cesar, Marc Antoniu și Octav înșințără mai ales multime de colonii militare, cărora li se distribuîră pămînturile care aparținuse celor învinși: în singurul an 30 înainte de Hristos, 120.000 veterani obșinură într'acest chip pămînturi.

Dar Italia era săracită: dată pe mîna sclavilor, ea nu mai era lucrată de plug. Citeva ville sumptuoase și pășuni urieșe înlocuîră culturile de tot soiul care, executate de micii proprietari latini, samniți, etrusci și campanieni, întreținuse atîtea orașe înfloritoare.¹⁾ Pliniu putea cu tot dreptul să pronunțe drastica lui sentință: *latifundia perdidere Italiam jam vero et provincias* (Hist. nat., XVIII, 7).

Concentrarea în mîni puține a proprietății și a bogăției merse cu o uimitoare repergiune. Cicero, care nu era un cetățean din cei mai bogați, poseda mai multe ville, din care una singură costase 350.000 sesterți (750.000 lei). Cind tribunul L. Marcius Philippus trecu legea lui agrară, el afirma că nu mai erau în stat două mij de oameni posedind vre-o proprietate: *non esse in civitate duo millia hominum qui rem haberent* (Cicero, De officiis, II, 22). Triumvirul Crassus, pe lingă număroase case în Roma, avea moșii evaluate la 200 milioane sesterți (peste 400 milioane franci). Cu prilejul întăriului recensămînt, sub August, se constată că un cetățean roman, Claudio Isidorus, poseda 4.116 sclavi, 60 milioane sesterți, 360.000 jugere pămînt și 257.000 oi. (Pliniu, Hist. natur., XXXIII, 9).

Latifundiile trecind peste hotarele Italiei se întindeau acum asupra provinciilor, unde alcătuiau complexuri neasemănăt mai mari: astfel șase proprietari stăpînau jumătate din Africa romană cînd Nero îl osindă la moarte, iar Chersonese Traciei întreagă aparținea lui Agrippa.

Printre proprietarii de latifundii în provincii nu lipsiau nici provincialii. Darest de la Chavanne este de părere că în Galia, după cucerirea romană, proprietățile colective ale obștiiilor gentilice celtice devinîră în cele mai multe cazuri proprietatea personală a căpeteniilor. Faptul conferirii dreptului de cetățenie asupra acelor căpetenii și asupra nobilor nu putea decît să aducă acest rezultat.²⁾

În cursul primelor două veacuri după nașterea lui Hristos, avu loc în imperiul roman un al doilea fel de concentrare a pămîntului în mînilor unui număr restrins de oameni bogați.

Rămășiile domeniului public din Italia neluate în stăpînire de cătră clasa stăpînitoare, erau arendate în schimbul dării de a zecea din roada pămîntului arat și de a cincea din acea a pomilor; stringerea acestor dijme era asemenea arendată. Cea mai mare parte a pămînturilor de curînd venite în stăpînirea statului se a-

1) E. de Laveleye, op. cit., p. 401. Dealtmintrelea paginile ce preced și urmează sănt un rezumat al capitoului: *La propriété à Rome*.

2) Darest de la Chavanne, *Histoire des Classes Agricoles en France*.

renda de *censor*, sub nume de *pascua*, pe timpul funcțiunii sale, adică pe cinci ani, dar de obiceiu aceste arenzi se prelungiau din lustru în lustru. Păminturile din această categorie erau luate în arenjă de speculanți sau de asociațiuni de speculanți bogăți care sau le subarendau sau le cultivau cu ajutorul sclavilor și creșteau vite pe ele.

Cind Romanii cuceriau o provincie, ei de obiceiu nu confiscau pămîntul pe care se hrăniau locuitorii decit în caz de neapărată nevoie, mai cu samă pentru înființare de colonii. În deosebite, precum reesa din datele ce le avem asupra alcăturii Galiei sub dominațiunea imperială, deosebitele *civitates* provinciale păstraau, în hotarele mărginașe, alcătuirea lor tradițională chiar în ceia ce privia perceperea dărilor. Numai părțile de teritoriu luate în stăpinire de statul roman și care pentru cea mai mare parte rămăseseră până atunci inculte, erau administrate de fisc.

Civitățile provinciale, rămase cu desăvîrsire autonome, aveau să poarte, pe lingă sarcinile militare și cele desemnate sub numire de *sordida munera*,¹⁾ și o dare numită *stipendium*, care servia pentru plata și întreținerea trupelor, se repartiza asupra tuturor provincialilor din *civitate* și se incasa de *decurioni* alcătuind municipalitatea, care erau răspunzători pentru achitarea ei cătră fisc.

Tot pămîntul de trebuință : arături, finațe, păsuni, păduri aparținând statului, era numit *ager vectigalis* și arendat în schimbul cind a unui cens, cind a unei dijme,²⁾ de obiceiu pe perioade de cinci ani, atât în întinderi mici, cit și în întinderi mari. Hyginus spune că, pe vremea lui Traian, arendarea pămînturilor vectigale în întinderi mici era foarte uzitată în Panonia și în Frigia. Cu vremea însă vedem dominind pretutindeni arenda în mare, mai ales acolo unde se puneau în valoare pustietăți sau locuri acoperite cu păduri, care puteau fi luate în întreprindere numai de capitaliști sau de tovărășii de speculanți. Si, de oarece perioadele scurte de arendă nu puteau, mai ales în unele cazuri, decit să exercite o influență defavorabilă asupra prețurilor, se introducea arenda ereditară, cu preț anual fix și cu servicii (*munera*) stipulate prin contract. Meitzen crede că se poate vedea în aceste arendări pe vecie, care puteau fi reziliate numai în cazul cind arendașul n'ar fi plătit arenda doi ani de-arindul, origina *emfiteosei*.

Arendașul, pentru desemnarea căruia se întrebuița termenul de *possessor*, avea dreptul să vindă fundul arendat, să-l amaneteze, să-l supună la fel de fel de servituri și sarcini, sub singura condiție de a se achita regulat de îndatoririle lui și de a nu pretinde reducerea lor.

1) La prestarea cărora erau supuși și cetățenii romani.

2) Dijma se dădea chiar de coloniile înființate pe pămînt *vectigal*, afară de cazul cind actul de fundație specifică în chip lămurit exempliunea.

Acet sistem care ușura în chip sănătitor pentru fisc administrația urieșelor întinderi alcătuind avereia statului, era întrebunțat și pentru domeniile împărătești, pe care adesea cesarul vremii hărția, celor ce voia să-i favorizeze, pămînt cu cens în chip de miluire.

Pentru o mai mare ușurare a fiscului se stabili obiceiul că unui anume *possessor* mare i se arenda, iarăși pe vecie și pentru o sumă fixă, veniturile ce se cuveniau statului din arenzile, dijmele, serviciile și celelalte îndatoriri ale micilor arendași de pămînt vectigal din imprejurime. Aceștia deveniseră deci un fel de vasali, sau de supuși (*Hintersassen*) ai posesorului respectiv, și astfel cea mai mare parte a pămîntului de treabă al provinciilor, aproape tot acel pe care nu se aflau colonii, se prezchimbase în acest nou fel de proprietate mare.

Mai vedem pe marii proprietari și pe marii *possessores* din epoca imperială întrebuințind pentru cultivarea domeniilor lor, pe lingă sclavi, și *coloni*. Columella care trăia în întâiul secol al erei noastre vorbește (*De re rustica*, I, 9) cel dintâi de ei ca de un lucru nedespartit de latifundiu și ca fiind preferabili sclavilor pentru exploatarea proprietăților. Cert este că, la început, colonii erau oameni liberi, din stări diverse, care cultivau pămînt străin. Columella ne vorbește însă de familii de colonii aşazați pe proprietăți sau posesiuni particulare de mai multe generații. Lî vedem mai adesea dind, în schimbul pămîntului de care se folosau, o parte din roadă și făcind slujbe decit plătind vre-un cens.

Dintr'o plingere a unor coloni din Saltus Buritanus, un domeniu împărătesc în Africa și din decretul dat de Commod asupra acestei jalbe¹⁾), constatăm: 1º Că colonii, chiar cînd erau cetăteni romani ca cei de față, nu mai erau judecați de instanțele obișnuite. Stăpinul lor, fie acest stăpin însuși împăratul, fie el un posesor, avea sarcina judecării lor pentru pricinile de rînd (*niedere Gerechtigkeit*) și acea a menținerii bunei ordine de cătră ei și intre ei. 2º Că colonii erau ținuți să facă munci agricole în afara de *sordida munera*.

Impozitele fură unificate de Diocletian pentru întregul imperiu și de atunci ele se alcătuiră din *jugatio*, sau darea asupra pămîntului cultivat, și din *capitatio*, sau dare pe cap, care se plătia de fiecare cap de bărbat de 15 ani, de fiecare cap de femeie de 12 ani (de cătră unii și alții până la vîrsta de 65 ani), de fiecare cap de sclav, de fiecare trăgător și de fiecare vîță mare. Stăpinul unui domeniu, proprietar sau *possessor* fiind răspunzător cătră fisc pentru dăurile colonilor săi, vedem că aceștia devenise cu desăvîrșire supuși aceluia stăpin.

Această stare de supunere mai fu îngreută prin legarea de fapt a colonilor de glebă la sfîrșitul veacului al IV-lea, iar

1) Publicat de Mommsen, în *Hermes*, XV, 390.

la inceputul acelui următor vedem această *glebae adscriptio* înscrisă în lege.

Numărul colonilor cresc prin cete de barbari căzuți în captivitate și cărora li se atribuiau pământuri în provinciile nordice.

Cu totul altă categorie de locuitori alcătuiau acele cete de barbari care se supuneau imperiului de bunăvoie și primiau pământuri sub condițiunea serviciului militar. Probus aşază astfel în Tracia 100.000 Bastarni, iar Maximian coloniză numărătoare cete de Franci printre Treviri și Nervi. Acești barbari primiră denumirea de *laeti*; legiunile dela sfîrșitul imperiului se recrutează mai cu deosebire din ei. Se întimplă chiar ca triburi barbare întregi, cu regii lor, să fie aşzate în imperiu, atribuindu-li-se un teritoriu pe care îl sălășluiau potrivit obiceiurilor lor proprii.

După istoricul Zosim împăratul Magnentiu (350) și-ar fi tras originea din *laeti*. Barbarii primind astfel pământuri în imperiu în schimbul serviciului militar, mai erau numiți și *beneficiati*, iar pământurile lor *beneficii*.

In acest timp fiscalitatea cumplită a celor de pe urmă împărați făcu povara impozitelor și a diferitelor corvezi nesuferită pentru provinciali și aceasta mai cu seamă din cauza înmulțirii imunităților hărăzite puternicilor și bisericii, în urma cărora numărul contribuabilitelor scădea neconvenit. Ei începură să se declară coloni sau tributari ai decurionilor, ai funcționarilor imperiali și mai ales ai bisericii, pentru a se folosi de imunitatea de care aceștia se bucurau: acest fel de inchinare se numia *commendatio*, iar acel care se inchina cu pământul său, *dediticius*.

Averea bisericii nu crescă mai puțin prin aceste inchinări ale celor mici decit prin daniile celor mari. *Dediticius* era lăsat în posesiunea pământului ce-l inchinase în condiții ușoare, însă numai în chip *precar*, pe perioade successive de cinci ani, până la moartea lui. Iar după el se folosau copiii lui de acel pământ, dar în condiții ceva mai grele.¹⁾

In chipul schițat mai sus s'a născut dintău mica și apoi marea proprietate funciară în imperiul roman. La Greci mica proprietate s'a constituit cu cîteva veacuri mai înainte, dar ea nu a fost niciodată atât de desăvîrșită, atât de absolută ca la Romani, precum dovedesc împărțirile repetate de pămînt în deosebitele state grecești. Apoi Grecii n'au cunoscut proprietatea mare: ea s'a născut pentru întăria oară la Romani.

Voi încerca acum să rezum evoluționea legăturilor dintre pămînt, sătean și stăpin în țările apusene, după căderea imperiului.

VII. Despre evoluționea legăturilor dintre pămînt, săteni și stăpini în Franța, Germania și Irlanda, în evul mediu.

Când un popor germanic lua în stăpinire un teritoriu, acel teritoriu era împărțit între deosebitele triburi alcătuitoare, fiecare

1) *Beneficium* și *dediticio* sunt privite ca obîrșia sistemului feodal.

din ele aşazăindu-se într'o regiune deosebită. Iar în teritoriul afectat tribului, primia fiecare *Hundertschaft*, centurie sau centă, alcătuită de obiceiu cam de 120 capi de familie legați între ei prin înrudire, cite o întindere deosebită ce se numia *Marke* (hotar) al centei. Bine înțeles că peste locul ocupat de deosebitele *märci* mai prisosia de obiceiu pămînt care alcătuia o rezervă a tribului, precum puteau să rămână neocupate regiuni întregi care rămineau rezerve ale poporului: aceste rezerve se numiau *Volksland*, sau pămînt al neamului.

Stîm că, la aşazăarea lor în Europa Centrală, Germanii erau încă semi-nomazi, hrănuindu-se cu păstoria, vinatul și pescuitul, și nu faceau decit o agricultură rudimentară. Mărcele afectate fiecărei aşazări avind a hrăni turmele trebuitoare pentru întreținerea a peste o sută de familii, cuprindeau fără indoială întinderi mari. Este probabil că, la început, deosebitele cente schimbau între ele, din an în an, mărcele lor respective, iar muncile agricole trebuitoare pentru a produce provizia de grine de care avea nevoie obștia, se efectuau în comun, numai roadele impărtindu-se între deosebitele familii.

După o trecere de timp însă, fiecare centă rămase aşazăată statornic în cuprinsul aceluiași hotar. În acest hotar se deosebise, dela început, o parte pentru căpetenie, una, la caz de trebuință, pentru rege, alta pentru trebuințile cultului. Iar obștia se grupa după deosebitele ramuri (*Sippen*) ale genealogiei comune, în locurile ce le fusese desemnate de căpetenie, unde cultivau, tot în comun, întinderile de pămînt necesare întreținerii lor.

Dar aceste aşazări nu erau încă statornice; dacă se credea necesar, se indica după un an, doi sau trei, fiecărei *Sippe* alt sălaș.

În curînd însă aceste sălașuri ale grupelor gentilice susținute se făcură statornice, alcătuind atitea aşazări sătești; iar casa și grădina încunjurînd casa fiecăruia gospodar deveni posesiunea lui statornică și exclusivă. Locul curățit din pajiște împrejurul acestor aşazări (al vîtrei satului, cum s'ar zice la noi), care fusese fără indoială curățit prin munca obștiei, fusese lăsat la început tot în comun. Cînd însă fură curățite întinderi ale căror cultură ajungea pentru îndestularea cu prisosință a trebuinților tuturor gospodăriilor, faptul că unele căsnicii aveau mai multe, iar altele mai puține guri de hrănit, făcu ca producerea pinii trebuitoare pentru hrana lor să fie lăsată în grija fiecărei căsnicii în parte. Se afectă deci, în fiecare lan sau bucată de arătură de aceiași calitate (*Gewann*), fiecărei căsnicii cite o întindere la fel. Si pentru a face să dispară orice pricină de plingere că bucată vecinului este mai rodnică, folosința deosebelor bucați puse în cultură erau trase la sorti în fiecare an. Numărul întinderilor curățite din pajiște sau rupte din țălină crescind din an în an, creștea și numărul bucațiilor, de întindere uniformă, care se trăgeau la sorti.

Astfel se stabili concepțunea că fiecare casă cu grădina

(*Hof*, curtea ei, dădea posesorului ei drept la folosința unui număr statonic de *Morgen* sau *Acker* (*journneaux*, *arpents*, pământuri, pogoane) în partea defrișată a hotarului și a altui număr statonic de *Morgen* sau *Acker* (delelte) în finațele cuprinse în acel hotar, acele bucați de arătură sau de finaț schimbându-se însă din an în an. Dreptul la folosința acestui număr de *Morgen* de loc de hrana era privit ca atâtind de posesiunea curții din sat, care mai avea un drept de folosință, în devălmășie, asupra pășunilor, a pădurilor și a apelor de pe hotar. Această de pe urmă parte, locurile de pășunc și pădurile, rămase neîmpărțite, se numia *Allmend*. Curtea cu dependințele ei din vatra satului, din arătură și din finaț, și cu drepturile ei în pășuni și păduri, alcătuia o întregime numită de Germani¹⁾ *o Hufe* sau *Hube*, în documentele latine *mansus*, *curtis*, în acele franceze *manse*, la Svedezi *mantal*, la Danezi *bool*, la Englezi *hide*, în documentele ungare medievale *sessio*, iar la noi *jireabie*.

Hufe nu se împărția, ca trecea întreagă fiilor, în stare de a purta armele, ai posesorului ei. Dacă acesta muria fără urmași bărbătești, se intorcea la *Sippe*, care înzestră cu ea pe vre-un oștean tinăr din sinul ei.

Obiceiul tragerii la sorti a bucațiilor de arătură înceță în cursul veacului al șaselea; însă fără ca partea de arătură a unei *Hufe* să fi fost comasătă: fiecare *Hufe* urma să poseadă bucați în toate lanurile (*Gewanne*) arate. Se vede că se făcu pretutindeni, probabil treptat, o ultimă tragere la sorti care rămase definitivă. Asolementul trienal fiind acel în vigoare la popoarele germanice, *Gewannurile* se împărțeau în trei sole: una pentru griu și săcară, una pentru orz și ovăs și a treia pentru toloacă, toți gospodarii fiind siliți a sămăna aceiași sămință în fiecare solă: această regulă se numia *Flurzwang*, cuvint care se poate traduce prin: asolement obligatoriu.

Tacit ni arată că, încă de pe vremea lui, deosebirea de clase exista la Germani și că erau căpetenii care primiau întinderi de pămînt mai mari decit ceilalți membri ai comunității (*Agri pro numero cultorum ab universis in vices occupantur: quos mox inter se secundum dignitatem partiuntur...* Tacit, *Germ.*, XV.).²⁾ Trebuie deci să admitem că părțile atribuite acestor căpetenii erau cu mult mai întinse decit acele ale oamenilor liberi de rind (*Gemeinfreie*). De oarece știm că Germanii aveau sclavi, este de admis că căpetenii cultivate acele pămînturi mai întinse, lor atribuite, cu ajutorul brațelor robilor lor.

1) Fustel de Coulanges a dat acestui text altă interpretare decit acea primită pretutindeni până la el, voind să dovedească că proprietatea colectivă n-ar fi existat niciodată. Cercetările celor din urmă patruzeci de ani au dovedit însă că atât părerea ilustrului istoric în privința neexistenții proprietății colective, cît și interpretarea dată de el textului de mai sus sunt eu desăvîrșire greșite.

2) Pentru mai multă lămurire asupra celor ce preced, vezi Lamprecht, *Deutsche Geschichte*, I. p. 166—174; Meitzen, *Siedelungen*, I, p. 72)

Cind un membru oarecare al unei asemenea obștii cūrătea vr'o întindere de loc de pădure sau de spini și o cultiva, după ce mai intăiu o fmprejmuse printr'o îngădire de piatră sau de lemn, acest pămînt devenia posesiunea lui statornică, nesupusă tragerii la sorti și se numia *bifang*. Este clar că căpeteniile fiind mai bogate, avind mai mulți sclavi, erau în măsură să aibă mai multe asemenei curături.

Proprietate privată și individuală, în sensul dăt acestui cuvînt de dreptul roman, n'a existat de loc la vechii Germani: drepturile lor asupra pămînturilor pe care erau aşăzați, erau numai niște drepturi de folosință. Gospodarul avea drept, nu de proprietate, ci de folosință particulară (*Sondernutzung*) asupra pămîntului atribuit lui. Mai tîrziu numai iacut-au Germanii distincțunea între *Sondernutzung* (folosință particulară) și *Sondereigen* (posesiune particulară).¹⁾

Deși obștiile teutonice prin însăși alcătuirea lor pot fi privite numai ca niște democrații, totuși se pare că, în fiecare din ele, exista o tradițune după care era o familie anumită sau mai multe familii în vinele membrilor cărora curgea singele cel mai curat al neamului; probabil din cauză că descendența directă a acelei sau a acelor familii dintr'un strămoș direct era mai în amintirea tuturor. Din membrii unor asemenei familii se alegeau căpeteniile expedițiunilor oștenești; dar de oarece în această treaptă de alcătuire, deosebitele atributuri ale autorității nu se deosebiau încă, acea dobîndită de căpetenia cuprindea, la un loc, puterea politică, puterea militară și puterea judiciară. La prilejuri vajnice desemnarea căpeteniei se făcea printr-o adeverărată alegere, dar în imprejurări obișnuite această alegere avea o tendință să recunoască pe cel mai în vrîstă dintre agnati și bărbătești ai familiei care avea întăetatea în obśćie. Asemenei autoritate, care la început fusese oștenească mai mult decît altceva, avea în vremi mai pașnice aplecarea să ieă o formă politică și judiciară. Căpetenia astfel aleasă dintr-o familie privilegiată primia partea cea mai mare din pămînturile cucerite dela altă obśćie sătească; apoi avem temeiul pentru a presupune că slujbele ei erau răsplătite prin o parte neobișnuit de mare în pămîntul obștesc apartinind obștiei pe care o povătuise. De fapt, orice întimplare care tulbură rînduiala pașnică a obiceiului sătesc, ducea la o creștere a familiei conducătoare și a șefului ei. Printre privilegiile dobîndite de el era unul a cărui însemnatate nu se arăta decît mult mai tîrziu. El deveni, în obśćia lui, destul de puternic pentru a deosebi partea lui de pămînt de rămășița hotarului, și, în caz cînd găsia cu cale, destul de puternic pentru a îngădîi; rupînd sau slăbind astfel acel sistem de cultivare obștească sub ocirmuirea unui obiceiu devenit lege, a cărui finită atîrna mai ales dela conlucrarea tuturor sătenilor.²⁾

Familiile căpeteniilor și în deobște urmașii acelor pe care începuturile patriarcatului le găsise ocîrmuind vre-o gînte matriarcală, alcătură o clasă privilegiată, o nobilime posedind pe lingă vază în ochii tovarășilor și mijloace materiale mai însemnate decît mulțimea lor.

Trebue observat că aceste obștii erau veșnic în neînțelegere și sfadă unele cu altele, sfadă care ducea la dese lupte cu arma între deosebitele triburi.

1) G. L. v. Maurer, *Einleitung zur Geschichte der Mark-Hof-Dorf-Stadtverfassung*.

2) Sir Henry Sumner Maine, *Village communities in the East and West*, p. 144 sq.

O obștie biruia pe alta și pleanul cucerit prin acest răsboiu era de o biceiu partea de pămînt rămasă obștească ori prisosul de pămînt al obștiei (tribului) învinse. În unele cazuri învingătorii ieau în stăpînire și sălășuesc parte din prisosul astfel cucerit, sau ei se fac stăpini pe întregul hotar al biruitilor și-l restituie acestora spre a se folosi de el în atînarea obștiei cuceritoare... Si cînd pămîntul era restituit obștiei cucerite în asemenea împrejurări, superioritatea astfel dobîndită de obștia cuceritoare sămăna foarte mult cu o suzeranitate feodală. Și astfel de suzeranitate nu era totdeauna urmarea unei izbinzi în răsboiu. Se întimpla adesea ca o obștie care poseda pămînt obștesc de o întindere neobișnuită de întinsă sau cu deosebire de rodnice, să trimită pentru a-l sălășui colonii de familii luate din sinul ei. Fiecare din aceste obștii nouă primea cîte o nouă întindere de loc pentru a-i servi drept pămînt de hrână, dar acel neintrebunțat urma să rămînă bun al obștiei întregi, al acelei vechi ca și al acelei nouă. În capul acestui fel de confederație stătea totuși obștia mamă, și pare neîndoelnic că, astfel fiind starea lucrurilor, ea revindica un drept de superioritate sau de suveranitate asupra obștilor mai tinere.¹⁾

O caracteristică a căpeteniei era faptul că el poseda un *Gefolge* (urmă în sens de *suite*). În aceste suite intrau pe de oparte oșteni încercați iar pe de alta ucenici în meseria armerilor. Faptul intrării lor în *suită* avea pentru toți de scop apărarea specială a căpeteniei în timp de răsboiu, iar slujba de bună voie în casa lui în timp de pace. Suita mai alcătuia pentru cei tineri o școală în care învățau, pe lingă disciplina și meseria oștenească, arta de a se purta în chip cinstit în toate împrejurările vietii. Legătura dintre căpetenie și membrii suitei sale era credința nestrămutată, până la moarte, ce ei îi jurase și a cărei părăsire era pedepsită cu perderea cinstei și cu moartea. Îar căpetenia era datoare să-i ocrotească și să-i sprijine la orice nevoie a lor. Ea era singurul lor liman de scăpare, căci, la intrarea lor în *suită*, erau deslegați de ocrotirea *Sippei* și alcătuiau, împrejurul Domnului ce și-l alesese, o nouă ginte de frați de arme. Cu cit era mai numeroasă suita unei căpeteniei, cu cit mai mulți răsboinici vestiți și tineri de naștere falnică făceau parte din ea, cu atit mai mare era vaza acelei căpeteniei. Aceasta din partea ei avea grija ca ei să fie bine ținuți, frumos îmbrăcați și armăți. Erau în deobște călări și alcătuiau singura călărimie serioasă de care dispuneau neamurile germanice dela Vest.²⁾

Am văzut mai sus că, în caz de răsboiu, pentru povătuirea contingentului trimis de centele unui trib sau ale unui popor întreg, se alegea, din numărul căpeteniilor, un duce (*Herzog*), se înțelege, cel mai cu vază dintre ei. În suita unui asemenea duce alergau fără indoială toți doritorii de glorie și de dobîndă bogată care până atunci nu făcuseră parte din *suită*.

Marii principi ruși aveau și ei o *suită*, la fel cu *Gefolge* germanic, pe care o numiau *drujina*; este probabil că același lucru exista și la alte popoare slave.

1) Sir Henry Sumner Maine, op. cit., p. 143 sq.

2) Lamprecht, op. cit., I, p. 164 sq.

*

Încă din veacul al treilea după Hristos presiunea Slavilor asupra popoarelor germanice dela Est repercutindu-se asupra acestor aşzate între Elba și Rin, îngreua din zi în zi condițiunile de traiu ale acestora, silindu-le să caute o ușurare prin incursiuni în provincia romană din dreapta Rinului și chiar peste Rin. Alamanii făcură, în a doua jumătate a veacului al III-lea, repetite incursiuni în Galia, distrugind orașele Langres și Clermont, iar Francii străbatind-o întreagă, trecură Pirineii și pustiiră Taragona. Provincia din dreapta Rinului fu perdută și agrii decumati căzură în mîna Germanilor. La mijlocul veacului următor Alamanii și Francii, uniți cu Sașii, trecură Rinul și cuceriră: Francii Salieni Toxandria (țara dintre Escaut și Meuse), iar Alamanii Alsacia, și se menținură întrînsele cu toate stăriările și succesele parțiale ale Romanilor. Si pe măsură ce creștea și presiunea Slavilor asupra Germanilor dela Est și acea a acestora asupra congenerilor lor dela Apus, cu atită scădea puterea de rezistență a împărăției.

Vestgoții trecură Alpii, prădară Roma în anul 410, iar cu doi ani mai tîrziu intemeiară în Galia un stat al lor. În același timp Alamanii, Suevii și Burgunzii se răspindiră dincolo de Vosgi, în vîile Ronului și Doubsului de-oparte, în acea a Moselei superioare de alta. Francii Salici, Hamovii, Francii Ripuari și Hesianii cuceresc basenurile Escautului (Seldei), Meusei, a Moselei inferioare și a Mainului. Cu vremea, acești Franci întin-zindu-se spre apus și miaza-zi, intemeiază crăia Merovingilor, sub sceptrul căroră Clodvig, la începutul veacului al VI-lea, după ce învinse pe Alamani și pe Burgunzi, intruni Galia aproape întreagă și mare parte a Germaniei dintre Rin și Elba.

Romanii dădeau căpeteniilor care povătuiau năvălirile Germanilor în împărăția lor titlu de regi (*reges, reguli*), însă aceștia în deobște nu erau *Kuningi*, ci duci (*Herzöge*), aleși dintre căpeteniile mai cu vază înadîns pentru a povătuî cetele năvălititorilor. Dar faptul cuceririi unor țări locuite de o populație relativ deasă, care era ocîrmuită de veacuri de alcătuirea și de legile cele mai perfecte ce se puteau închipui atunci, punind pe acele căpetenii oșteneaști în capul unor state cu naționalitate și alcătuiri amestecate, nu putea decît să aducă, ca urmare firească, transformarea acelor povătuitori militari în regi ereditari; astfel se născu la Franci dinastia Merovingilor. Această transformare mai fu desăvîrșită prin faptul creștinirii, în veacul al șaselea, a lui Clodvig și a obștiei cuceritorilor. Sprijinul, de altmîntrele interesat, ce biserică, a cărei înfluiră și putere creștea rapidă din zi în zi, îl dădea regilor dispensatori de favoruri nu putea decît să măreasă în chip însemnat, în ochii poporului, vaza regalității.

In cele de pe urmă timpuri, împărăția era împărțită în comitate (*comitatus*), care se subîmpărțiau în ducate (*ducatus*),

avind în capul lor cîte un comite (*comes*) sau cîte un duce (*dux*), insărcinat cu administrarea diviziunii sau a subdiviziunii respective. Aceste împărțiri fură păstrate de Franci, însă, de oare ce la ei ducele (*Herzog*) venea îndată după rege, ei dădură vechilor comitate numele de ducate, avînd duci în capul lor, iar vechile ducate luară numele de comitate și fură administrate de comiți (*Grafen, grafones, comites*), stînd sub poroncile ducelui, iar numărul lor fu mărit în chip foarte însemnat. Duci erau meniți să fie povătuitori superiori ai trupelor și să privegheze administrația comiților; în realitate ocîrmuirea era în minile acestor de pe urmă.

Numărul barbarilor Franci, Alamani, Suevi, Burgunzi etc., care au cucerit Galia și s-au aşzat într'insa, era mult prea mic pentru că ei să fi putut coloniza, în chip efectiv, prin ei însiși, măcar o mică parte din acel intins teritoriu, sau să sporească în chip simțitor populaționea lui.¹⁾

Ei nicăiuri nu răpiră populaționiile băstinașe întregimea pămîntului de care aceasta se folosia. După legile romane în viitoare în veacurile al IV-lea și al V-lea după Hristos, cînd se incvartiraua trupe la locuitorii provinciilor, fiecare proprietar era dator nu numai să primească la el unul sau mai mulți oșteni, dar mai era ținut să le lase a treia parte din venitul lui. Pe urmă, cînd Burgunzii și Visigoții se stabiliră în Galia meridională pe temeiul unui tratat încheiat cu Honorius, această aşazăre fu făcută în condițiunile stipulate de legea în chestiune, însă pe cînd incvartiruirea trupelor era provizorie, aşazărea acestor barbari luă un caracter statoric. Innainte de căderea desăvîrșită a împăratiei, magistrații civitaților provinciale (a ținuturilor), în care regii barbari erau cantonați, recunoscură suveranitatea Burgunzilor și a Goților, închezășluindu-li-se în schimb posesiunea pămînturilor rămase în stăpinirea lor.²⁾

In unele locuri Burgunzii luară două treimi din pămînt, dar nu se pare că această măsură să fi fost aplicată vreodată pe toată întinderea unei provincii; este aproape sigur că numai unele teritorii fură împărțite, mai cu deosebire pămînturile fiscului și acele obștești. Pămînturile cultivate și viile din valea Ronului rămaseră în minile populaționiile romane, pe cînd Burgunzii își împărțiră mai cu șamă păsunile și pădurile.³⁾

Francii și Alamani procedară altfel. Aceste două popoare se amestecară mult mai mult cu populaționea galو-romană, căci dințăi nu fură incvartiruiți pe la locuitorii provinciali. Imperiul dela început le atribuia de-adreptul teritorii pustii aparținind fiscului, iar ei se aşzărau pe aceste teritorii în corpuri de națiune. Mai tîrziu, cînd Francii devinseră stăpinii Galiei, în timpul crăiilor lui Clodvig și ale fiilor săi, ei ocupară vechile domenii împărești și confiscară pămînturi aproape în toate provinciile.

1) Dreste de la Chavanne, op. cit., p. 83, zice: „să socotit, în chip într'adevăr cam vag, că Burgunzii puteau număra 60 - 80.000 oameni, Vizigotii pe atât și numai Francii o cifră superioară“.

2) Ibid., ibid., p. 86.

3) Ibid., ibid., p. 87 sq.

Dar, pe lingă aceste confiscări, ei închezăsluiră civitaților, în tratatele ce le încheiară cu ele, stăpinirea asupra pământurilor care le aparțineau; numeroase texte din secolul al VI-lea îl arată episcopi obținind dela regii merovingiani chezășii pentru conservarea bunurilor bisericii episcopale sau ale orașului lor de reședință.¹⁾

*

Marile proprietăți particulare care existau în Galia înainte de cucerirea francă rămăseră deci, pentru cea mai mare parte, în ființă și după acea cucerire. Proprietarii lor la început erau puși într-o poziție de inferioritate față de barbari: gloaba (*Wehr-geld*) impusă pentru uciderea unui Franc liber de rind fiind mai ridicată decit acea a oricărui Roman. Dar acești proprietari ștind să se ingrațieze pe lingă regii franci, ajunseră la situații cu vază și în curind dispără orice deosebire între ei și barbarii fruntași.

Căpeteniile Francilor și membrii suitelor, drept răsplătită pentru serviciile aduse, primiră, după importanța lor, întinderi mai mari sau mai mici de pământuri de ale fiscului și de bunuri confiscate cu titlu de proprietăți desăvîrșite. Rămășita pământurilor fiscului, a domeniilor impărătești, a bunurilor confiscate, cordii fără stăpin și locurile pustii fură declarate pământuri ale regelui (*Königsländ*).²⁾

Aceste pământuri alcătuiau avereala, adevăratul tezaur al regelui. Cu ele se răsplăteau serviciile făcute lui sau statului, cu ele se împăcau nemulțămirile ivite, cu ele se dobindea ertarea de către episcopi a grerelor păcate comise, binecuvintarea și mijlocirea bisericii către cer pentru izbutirea întreprinderilor începute sau proiectate.

Barbarii nu cunoșteau dările; la venirea lor numeroase orașe, împreună cu teritoriile lor, obținură scutiri de biruri,—puține de tot erau veniturile care curgeau în visteria regilor franci. Ei se văzură siliți să atrive ducilor, comișilor și funcționarilor de tot felul, drept salar pentru ostenelile lor, venitul unora din domeniile regale aflate în circumscriptiunea diregătoriei lor. Bine înțeles că, la început, aceste beneficii se afectau însăși diregătoriei, iar nu persoanei care o ocupa. Dar, cu slăbăciunea puterii regale, care mergea crescind mereu, diregătoriile, mai ales acele mari, devenind ereditare, deveniră ereditare și domeniile, afectate lor și, cu vremea, se confundără cu bunurile particulare ale urmașilor beneficiului.

La sfîrșitul veacului VI, comișii deveniseră astfel aproape

1) Darest de la Chavanne, op. cit., p. 88.

2) Paginile care urmează alcătuiesc un rezumat combinat al materiilor cuprinse în capitolul al doilea din carteia a patra a volumului I din *Deutsche Geschichtslehrer* a lui Lamprecht și al acelor cuprinse în carteia a nouă a celui de al doilea volum din *Siedelungen* al lui Meitzen.

pretutindeni mari proprietari ai circumscriptiunii lor; iar Clodoacru al II-lea fusese constrins să făgăduiască formal, în anul 614, că va alege pe comiți numai dintre marii stăpini teritoriali ai ocolului (*Gau*) respectiv. În scurt timp vedem această demnitate devenită monopolul citorva familii din comitat, pentru a rămânea, în veacul al optulea, ereditară într'același neam.

Precum am văzut mai sus, atât domeniile fiscului, cât și acele impărătești erau locuite de cultivatori de pămînt de di-ferite stări, în cea mai mare parte de coloni. Cind regele hărăzia un asemenea domeniu cu titlu de beneficiu, beneficiențul devenia totodată stăpinul pămîntului și diregătorul țăranilor aşăzați pe el. De oarece acel domeniu avea valoare numai cât timp era cultivat și brațele erau cu deosebire rare, noui stăpiși feria să se atingă cituși de puțin de esență condițiunilor în care locuitorii aşăzați pe domeniul hărăzit lui se folosau de pămînturile ce le cultivau, cel mult, peici și coleau, se va fi încercat să mai măreasca cu cite ceva redevențele. Pe de altă parte acei care primiau dela rege domenii cu titlu definitiv, deveniau în curind și ei stăpini ai pămîntului și totodată diregători ai țăranilor aşăzați pe el în urma imunității ce, cu vremea, se hărăzia tuturor stăpînilor de domenii de oarecare însemnatate. Este bine înțeles că și acești donatari cu titlu definitiv respectară drepturile de posesiune ale locuitorilor domeniilor ce le dobândise.

Hărăziri de asemenea domenii se mai făceau de către regi și în loc de plată, pentru avansuri bănești, furnituri și altele.

Cu toată intinderea urieșă a domeniilor fiscului lăsate de Romani și a codrilor fără stăpini, acest bogat izvor de resurse ale regilor franci dela o vreme începu să sece, cu deosebire în urma marilor dănnii făcute bisericii. Chilperih (+584) se plingea adesea că: *ecce pauper remansit fiscus noster, ecce divitiae nostrae ad ecclesias sunt translatae,*¹⁾ și începu să întoarcă unele din hărăzirile făcute bisericii, dându-le la alte fețe. Totuși se crede că proprietățile bisericii, la începutul veacului al VIII-lea, acoperiau o treime din pămîntul cultivabil al Galiei.

Carol Martel, pentru a face față înărmărilor, mulțumită căroia izbuti să răspingă năvălirea Saracenilor, fu silit să secularizeze parte din bunurile ecclaziastice, iar fii săi, Carloman și Pipin cel Scurt, spre a putea întimpina cheltuelile statului care sporiau mereu, înfințără proprietățile bisericiste censitare. Bunurile ce nu se putură lua înapoi dela biserică fură declarate proprietăți inalienabile ale ei, însă conferite la deosebite fețe ca beneficii veșnice ale bisericii, pentru care beneficiențul plătea bisericii respective un cens fix, la început cite un *solidus* de fiecare *Hufe*. Carol cel Mare atribuia bisericii, la 779, a zecea plus a nouă parte, adică 2/10 din producțunea acestor pămînturi. Beneficienții mai erau datori să contribue la întreținerea clădirii bisericii de pe domeniul respectiv. Bine înțeles că aceste beneficii

1) Iată săracă rămasă visteria noastră, iar bogățile noastre trecut-au la bisericie.

de pământuri bisericești se hărțiau de regi numai în schimbul unei plăți sau unor servicii făcute sau urmînd a se face.

Asemenea beneficii se constituiau începînd din vremea lui Carol Martel și pe rămășița domeniilor regale, mai cu seamă în schimbul îndatoririi serviciului militar călare. Această categorie de beneficienți primiau de obicei un teritoriu întins, cu dreptul să-l împartă la rîndul lor în beneficii mai mici, asemenea sub îndatorirea serviciului militar călare, spre a-i pune în stare să răspundă chemării regelui nu singuri, dar însoțîți de cîte o ceată de călăreți. Aceste două categorii de beneficii se numiau feuduri (*fiefs*) și sub feuduri (*arrière fiefs*), primul beneficiant, acel al întregului feud, era un vasal (*vassal*), ceilalți sub vassali (*vavassaux, arrière vassaux*) ai regelui. Același mod de hărțuire de pămînt sub titlu de feuduri și subfeuduri, în schimbul serviciului militar, îl vedem întrebunîțat de duci, comiți și de biserică. Aceste beneficii, care la început erau conferite pe viață, devenîră foarte în curînd ereditare ca și cea mai mare parte a diregătoriilor.

Numărul vasalilor seniorilor celor mari și ai bisericii spori în chip însemnat prin acel al oamenilor liberi care se *comendau* lor, îndatorindu-se, în schimbul ocrotirii lor, la serviciul ostenesc. Cu vremea primîră asemenea beneficii în schimbul slujbei militare călare chiar oameni neliberi, care servise stăpinului cu credință, înmulțindu-se astfel în chip foarte însemnat suita militară și prin urmare puterea marilor seniori teritoriali.

Încă sub Carol cel Mare, spre a putea pune cît mai repede ostirea în mișcare, ordinele spre acest sfîrșit se trimiteau, nu ca mai înainte, excludîv numai comiților, ci și vasalilor avînd sub ei vassali, dispoziție care mări mult vaza marilor stăpini teritoriali asupra locuitorilor din ținuturile lor.

Tendența vremii se oglindește bine în dispozițiunile din 847 ale lui Carol cel Plesuv, care glăsuesc :

II. Mai voim ca fiecare om liber din regatul nostru să-și aleagă un senior (*seniorem*) pe care îl va voi, pe noi sau pe unul din credincioșii noștri...

III. Poroncim ca nime să nu părăsască pe seniorul său fără drept temiu și ca nime [din seniori] să nu-l primească, ci să se urmeze după cum a fost obiceiul în vremea predecesorilor noștri.

Să vedem acum întrucât alcătuirea marei proprietăți născute din astfel de imprejurări a afectat drepturile de folosință a supra pămîntului ale celorlalte clase agricole din țările cucerite de Franci.

Este vederat că ea nu a putut să șîrbească întru nimic acele ce le aveau asupra pămînturilor lor oamenii liberi de rînd aparținînd neamului cuceritor, cel puțin în veacurile care au urmat îndată după cucerire.

In cît privește Galo-Romanii pe care cucerirea ii găsise în posesiune de pămînt, am arătat mai sus că marea proprietate

urmă să subsiste cum era sub Romani, suferind pe alocurea stîrbiri mai mult sau mai puțin însemnate. Nu este nici un teiu care să îndreptățească presupunerea că condițiunea colonilor aşăzați pe acele proprietăți să se fi schimbat în chip similar.

Micii proprietari care posedau pămînt im pozabil rămaseră asemenea nesupărați în stăpinirea lor.

In stăpinirea căpetenilor și a regelui căzuse codri mari și pustiuri întinse, din care parte, în cursul vremii, făcu obiectul unor hărăziri întocmai ca domeniile locuite. Acei în stăpinirea cărora ele căzuse le împărțiră în mansuri și le distribuiră colonilor ce-i putură aduna.

Forma sălășluinții era, în linii mari, acea poporană (*volksthümlich, volksmässig*), obișnuită de Germani din veci, cu deosebire că *hufa* fiecărui gospodar alcătuia, în aceste aşăzări, cite un bloc compact în care se mărginia stăpinirea lui, pe cind, precum am văzut, în aşăzările vechi făcute după obiceiul poporului, fiecare gospodar stăpinea părți în fiecare lan (*Gewann*) sau în mai multe lanuri de aceiași calitate. Aceasta fiindcă, în aceste aşăzări nouă, stăpinul singur hotără chipul împărțirii și lui puțin îi importă dacă un gospodar avea în partea lui numai pămînt bun și altul numai pămînt inferior, iar regularitatea împărțirii hotărului lui prezinta pentru el mai mare importanță. Această sălășluire, făcută de oameni cărora regele le hărăzise locuri pustii sau păduri, este numită de autorii germani care și-au făcut o specialitate din această chestiune sălășluire sau colonizare stăpinească (*grundherrliche Siedelung*), pentru a o deosebi de sălășluirea făcută din vechime, de popor, pe care o numesc sălășluire după obiceiul poporului (*volksthümliche sau volksmässige Siedelung*).

Este bine înțeles că oamenii liberi care veniau astfel să transforme păduri și pustiuri în lanuri cultivabile, se aşzau pe părțile lor numai în calitate de coloni cu drept ereditar la folosința pămîntului pus în valoare și păstrindu-și libertatea deplină.

Legăturile dintre stăpinul pămîntului (*Grundherr*) și colonul care se aşza pe pămîntul lui variau de alt mintrelea după starea căreia acesta îi aparținea, după obiceiu, după condițiunile locale, după starea și calitatea pămîntului și după învoiala făcută între ei.

Sclavul și omul cu libertate limitată stabilit de un proprietar pe pămîntul lui spre a-l cultiva pentru propria lui (a colonului) folosință, dobândita prin însuși acest fapt, oricăr de mari ar fi fost sarcinile impuse lui, dreptul de a aduna un peculiu al lui și mai era însărcinat, în calitate de reprezentant al pămîntului de care se folosia, să susțină drepturi față de vecinul lui, ceia ce vederat că-l ridică cu mult peste starea de sclavie.¹⁾

Pe pămînturile posesorilor și ale proprietarilor romani care

1) Meitzen, *Siedelungen*, II, p. 283.

fuseseră confiscate de Franci se aflau la ei și coloni. Când vremea domeniul în chestiune răminea în stăpînirea regelui, censurile și prestațiunile acestor cultivatori se împlineau de vre-un diregător al regelui; de indată ce regele îl hărăzia unui al treilea, însărcinatul noului stăpin lua locul diregătorului regal, iar legăturile lor cu pământul rămineau absolut aceleași ca sub ocirmuirea romană.

Nu suferi vre-o schimbare nici starea de drept a acestor categorii de cultivatori. Ei erau supuși încă din vremea lui Traian judecății stăpinului, a procuratorului stăpinului sau a altui om al lui care, față cu ei, avea calitatea unui *judex privatus*, și mergeau înaintea judecătorului public numai pentru fapte aducind după sine pedepse capitale. Faptul că erau acuma, sub regii franci, supuși judecății stăpinului teritorial, nu schimba întru nimic situația lor.

Obârșia acestui drept de jurisdicție al stăpinilor teritoriali, care devenise cu vremea universală în regatul Merovingilor, trebuie căutată în imunitatea hărăzită de primii regi creștini bisericii pe pământurile care-i aparțineau la mijlocul veacului al șaselea, și consta în faptul că funcționarii regali erau opriți de a călca pe un pămînt al căruia stăpin se bucura de imunitate. La început imunitatea consta în scutirea de impozite a bunurilor ale căror stăpini o dobândise, funcționarii fiscale ne mai având dreptul să calce pe ele; în curind însă această interdicție se întinse și la judecătorii regali, răminind dreptul de judecată un privilegiu al aceluia ce dobândise imunitatea. Creat în folosul clerului, acest privilegiu se întinse repede asupra bunurilor mireniori și, la sfîrșitul acelui veac, imunitățile mirenii erau de parte de a alcătui o excepție, fie că fusese dobândite prin hărăzire regală, fie că oamenii puternici și le insușise. Pe la sfîrșitul epocii merovingiane puțini erau mirenii sau clericii cu oarecare vază care să nu fi obținut imunitatea proprietății lor.

Oamenii liberi, chiar acei care țineau pământuri pentru care plăteau un cens, nu erau la început supuși jurisdicțiunii stăpinești decât atunci cind se aflau în casa sau în curtea stăpinului sau țineau mansuri servile de bună voia lor.

Era firesc de altmintrelea ca oamenii liberi să nu primească pământuri în condiții neavantajoase și, de oarece stăpinii, dacă dispuneau de belșug de pămînt, erau în schimb veșnic în lipsă de oameni care să-l ie de la ei spre cultivare, este de crezut că nu vor fi fosta din cauza afară exigenți. Totuși această relație între omul liber, ținind, sub condiția oare cărora censi și prestații, pămîntul dela un om puternic, era primejdioasă pentru cel dintâi. Se putea ca, din diferite împrejurări, el să nu-și achite îndatoririle la vreme, ca el să rămână dator, ceia ce, după obiceiurile de atunci, dădea stăpinului pămîntului un drept numai asupra averii, ci chiar asupra persoanei lui. Și, în contra arbitrarului stăpinului, dreptul de apel la judecata comitelui nu era o chezăsie îndestulătoare.

Comitele nu avea competență pentru a cunoaște litigiurile

privitoare la legăturile dintre sătean și stăpin. Chestiunile de posesiune, de hotare, acele privitoare la obiceiuri agricole, la folosința apelor, la pășuni, la folosința pădurii, la construcție de drumuri, la repartizarea sarcinilor publice, la contravenționi, la amanetări, acele de poliție rurală în comunele de săteni liberi, se hotărău de diregătorul ales de ei sau de sfatul bătrinilor, iar pe domeniile stăpinești de către însuși stăpinul sau de *villicus* numit de el. În acest de pe urmă caz omul liber care avea a se plinge de vre-o nedreptate a stăpinului nu era îndreptățit să spere îndreptarea dela un asemene județ, iar apelul la judecăta comitelui, pe lîngă că era costisitor și încunjurat de greutăți, nu prea oferia nici el sorti de izbindă; apoi chiar în acest de pe urmă caz reclamantul era expus la răsbunare din partea stăpinului.

Comendațiile către biserică, care, precum am văzut, începuseră încă sub imperiu, își urmară cursul și sub noul regim. Cugelul noilor convertiți barbari prea adesea era torturat prin amintirea vre-unei fapte grele punind în primejdie mintuirea susținutului lor. Spre a o spăla și a dobîndi totodată ajutorul rugămintelor bisericii, ei se dădeau acesteia împreună cu bunurile lor, mai ciștințind astfel și ocrotirea, foarte puternică atunci, a clerului în toate imprejurările vieții. Biserica spre a incuraja asemene fapte, trata pe comendați cu cea mai mare blîndeță, supărindu-i prea puțin cu slujbe și lăsindu-le avutul în schimbul unei plăți din cele mai usoare. După moartea comendatului însă, acel avut era lăsat copiilor săi în condițiuni mai grele, tînzind a deveni impovorătoare pentru viitor. Multimea acestor comendări și îngreuerarea condițiunii urmașilor comendațiilor fură cauza dispozițiunilor ce le găsim în legiuirile Alamanilor și ale Bavarezilor stipulind limita sarcinilor ce se puteau impune de biserică fililor și nepoților comendațiilor.

Mustrările cugetului și grija mintuirii susținutești erau departe de a fi singurele temeiuri care ademeniau pe oamenii liberi să se comendeze. Comendările către mireni erau nenumărate; unii se comendau pentru a plăti o datorie, alții pentru că erau lipsiți de sprîjin, pentru că să scape de un dușman puternic, pentru a scăpa de arbitrar, pentru a dobîndi sprîjinul unui om cu vază; mulți își comendau persoanele pentru a dobîndi folosința unui manse de pămînt. Sub Carlovingiani temeiul de căpetenie al comendărilor era dorul de a scăpa de impovorătoarea sarcină a serviciului oștenesc călare, care apăsa atât de greu pe oamenii liberi posedind pămînt.

Este sigur că sub urmașii lui Carol cel Mare condițiunea oamenilor liberi dela țară se deosebia de acea a celor cu libertate mărginită mai cu seamă numai prin faptul că nu erau legați de glebă și se puteau muta dela un loc într'altul. Însă stăpinul putea să pună pedici și la exercitarea acestui drept, făcîndu-i chiar, în nu puține cazuri, cu totul iluzoriu.

Astfel s'a creat proprietatea mare, seniorială, în Franță și în partea despusă a Germaniei; în Italia, Spania și Portugalia ea este datorită unei evoluții la fel.

*

Voiu examina acumă pe scurt evoluțunea legăturilor dintre pămînt, sătean și stăpin după căderea împărătiei apusene, în părțile Germaniei asupra cărora nu se întinsese ocirmuirea română, adică: Frizia, Saxonia,¹⁾ țările de origine ale Francilor Salieni, Hessiani și Ripuari, Turingia, țara Caților.²⁾

Volksthingul care alcătuia expresiunea cea mai înaltă a drepturilor vechilor Germani incetă să mai existe la Franci, cel puțin în forma lui tradițională, din cauza intinderii asupra căreia se întindea acumă împărăția lor și a neîndestulării mijloacelor de comunicație. Adunările care se convocară după cucerirea Galiei nu mai erau decit adunări alcătuite din cei mai avuți, precum și din acea parte a oștenilor și a Francilor liberi care se aflau în apropiere de locul unde se ținea adunarea. Atribuțiunile judiciare ale vechei adunări a poporului, care dela început erau restrinse, trecură la rege.

Însă adunările de trib ale neamurilor germane rămase în a dreapta Rinului urmară să subsiste, deși nu mai erau țât de des convocate și cu atribuții mai restrinse la Alamani și la Bavarezi. Deosebitele neâmuri supuse împărăției Francilor și locuind în a dreapta Rinului fuseseră și ele împărțite în cantoane ociruite de cite un comite (*Graf, grafo, comes*) pus de rege.

Centa devenise ultimul adăpost al vechei alcătuiri germane, însă și într'insa, în părțile supuse Francilor, convocarea oștenilor se făcea de comitele respectiv, care astfel era investit cu puterea militară. Dar autoritatea judecătoarească rămăsese întreagă în mina vechei căpetenii, a *Thunginului*, ales de obștie și cel mult întărit de rege. Cu încetul însă amestecul comitelui făcu progrese și pe acest teren: în calitate de reprezentant al regelui, el era doară căpetenia judecătoriei în toate centele comitatului său: *Thunginul*, reprezentantul obștiei, scăzu la rolul de asistent, de implinitoare al hotărîrilor comitelui.

La sfîrșitul perioadei merovingiane el nu mai alcătuia decit amintirea unui trecut; puterea judecătoarească se găsia întreagă în minile comitelui. Dar acesta devenind judecătorul regulat al comitatului său, și activitatea lui fiind absorbită cu judecarea nemurărelor cauze de importanță minimă, pricinile mărunte fură din nou deferite justiției obștiei. Dar, de vreme ce vechile mărci se împărțise în obștii mai mici, numite zecimi (*Zehnte*), avind în capul lor cîte un ocirmuitor ales numit zecier (*Zehnter sau Heimbürg*), i se atribuia judecarea cauzelor mărunte și meninerea bunei ordine, iar *Thunginul* dispără cu desăvîrsire.

La Frizieni, Saxoni și Turingiani însă vechea alcătuire rămase în plină vigoare, în starea ce ne-o descrie Tacit, până după cucerirea țărilor lor de către Franci, în epoca lui Carol cel

1) Saxonia de atunci trebuie căutată pe țărmul Mării Nordice și în regiunile ocupate azi de Hanovra, părți din Mecklemburg și provincia prusiană a Saxonei.

2) Paginile care urmează alcătuesc un rezumat succint al materiei cuprinse în vol. II, carteia V, capitolul 3 din *Deutsche Geschichte* a lui Lemprecht.

Mare, și numai după această cucerire ocirmuirea autonomă a centelor fu înlocuită prin acea a comișilor numiți de rege.

Iată cum descrie Lamprecht schimbările următe în feliul de posesiune a oamenilor liberi asupra pământului :

Până pe la mijlocul veacului al VI-lea se alcătuise în părțile mai înaintate ale Germaniei un drept de proprietate a omului liber care își lucra pământul asupra *Hufei* sale, cu toate că întinderea acestui drept era încă foarte mărginită prin intervențiunea obștiei, a neamului și a familiei proprietarului. În cursul veacurilor următoare vedem această proprietate devenind din ce în ce mai independentă, mai liberă de piedecii. De unde la început ea se moștenea numai de fi și nu de nepoții de fi, se stată bili acum dreptul de moștenire al nepoților de fi, curind și acel al fraților, iar dreptul obștiei slăbi din ce în ce pentru a dispare cu desăvîrsire. Aceeași soartă o avură și puternicele drepturi de intervențiune cu prilejul oricarei tranzacțiuni relative la pămînt ale neamului și, mai ales, ale familiei mai apropiate. Ele începând să dispară în unele cazuri, mai cu seamă atunci cînd era vorba de a înlesni bisericii dreptul de a dobîndi bunuri. Temeul de cîpetenie al acestei evoluții a fost faptul că nici un fel de organizare comunistică a folosinții pământului nu este în stare să pună o stăvîlă statornică năzuinților de stăpinire individuală a membrilor acelei obștii, ceia ce a avut drept urmare ca un asemenea membru, deși rămase încă legat în lucearea și dispoziția pământului său, să devină totuși mai liber față de starea de mai înainte. Și această libertate, restrînsă cum era, adusese după dinsă deosebiri simțitoare în absoluta egalitate de până atunci a posesiunilor individuale: *Hufele* fură micșorate, parcelate, rotunzite, mărite: în curind se găsiră în sate posesori de *Hufe* mai bogăți și alții mai săraci.¹⁾

Transformarea dela folosința individuală (*Sondernutzung*) la proprietatea individuală (*Sondereigen*) fu de departe de a fi bruscă; Germanii avură nevoie de veacuri pentru a concepe forma română a dreptului de proprietate.

Vechiul drept germanic nici nu avea un termen propriu care să desemne proprietatea. Chiar în evul mediu tîrziu el nu cunoaște decît expresiunile: *Land* (pămînt), *Erbe* (erede), *Eigen* (propriu), *Allod*, *Gut* (bun), *Adelsgut* (bun nobil) și alte asemenea expresiuni. Dar chiar cuvîntul *Eigen* (propriu) nu însamnă la origine ceia ce înțelegem astăzi sub cuvîntul de *Eigentum* (proprietate). Se înțelegea sub acel cuvînt tot ceia ce se ține de cineva, luerul asupra căruia cineva are drept să dispună, ca s. e. expresiunea: *propria mea soție* (*meine eigene Frau*), *proprii mei copii* (*meine eigenen Kinder*), în care nu poate fi vorba de vre-o proprietate.²⁾

Maurer zice că proprietatea particulară fu încă mult timp o posesiune mai mult sau mai puțin intinsă sau o saisină (*Gewehre*), adică o apărare din partea autorității a dreptului de liniștită posesiune a individului după exercitarea acestui drept în cursul unui anumit timp, acest timp variind dela un an și o zi până la trei ani, șase săptămîni și trei zile, în unele cazuri până la nouă ani, șase săptămîni și trei zile. Bine înțeles că o asemenea saisină încea din momentul în care se obținea o hotărire judecătorească contrară.³⁾

Această evoluție dela folosința colectivă la acea individuală a pămîntului fu însoțită de o acțiune economică care contribui mult la inegalitatea averilor.

Dela început membrii unei obștii erau liberi să facă, în a-

1) Lamprecht, *Deutsche Geschichte*, 2, p. 85 sq.

2) G. L. v. Maurer, op. cit., p. 103.

3) Ibid., p. 99 sq.

cele părți ale hotarului care erau obștești, curături pentru foloșința lor proprie. Pământul *almenidei* privit ca bun al obștiei, devenia astfel proprietate a aceluia care il puse în valoare prinț'o muncă mai indelungată și mai mare. Intinderea acestor curături sporind pe fiecare zi, cu ea sporia și averea individuală a acestor care le făceau.

Domeniul regal (*Königsländ*) cuprinsese și în țările de baștină ale Francilor toate locurile, mai cu samă pădurile, care până atunci nu făcuse parte din hotarul vre-unei mărci, sau erau private ca rezerve ale triburilor și ale popoarelor. Acest domeniu deveni urieș în urma cuceririi Friziei și a Saxoniei, căci, pe lingă rezervele și pământurile neocupate din acele țări, în sin-geroasele lupte duse de Saxoni pentru păstrarea neatîrnării lor și a răscoalelor lor repetitive, o mare parte a teritoriului saxon fu confiscat de regii cuceritori, mai ales de Carol cel Mare.

Donațiunile de pământuri intinse către oameni de samă și biserici începuse încă sub Merovingi : astfel mănăstirea benedictină dela Fulda stăpinia, puțin timp după întemeerea ei, 15.000 *Hufe*. Pământurile dăruite de regi fiind mai cu samă păduri, donatarul le concesiona la rîndul lui la oameni liberi care le curățau sau punea șerbii și sclavii lor să le curățe. Bine înțeles că așăzările de oameni liberi întemeiate pe asemene locuri nu se făceau decit în urma concesiunii pe vecie a pământurilor menite spre defrișare și întrebuițare obștească, în schimbul unui cens și a unor slujbe foarte măsurate. Însiși regii urmară acest sistem de colonizare pentru socoteala lor, întemeind sate regale (*villas regales*).

Măsura obișnuită pentru partea de pămînt atribuită unui colon liber era *Hufa regală* (*Königshufe*), cuprinzind de obiceiu 48 hectare. Colonii de stare servilă primiau și ei partea de pămînt ce le era afectată pe vecie, însă întinderea ei era de obiceiu mai mică : jumătate sau chiar a patra parte dintr-o *hufe* întreagă. În satele regeiui, ale clerului și ale nobililor se mai găsiau meseriași și lucrători sub numirea de *Häussler*, sau *Kättner* (casăși), sau sub acea mai generală de locuri mici (*Kleinstellen*).

Părțile cultivate alcătuitoare ale unei *Hufe* din vechile mărci rămase, dela mijlocul veacului al VI-lea, staternic în minile acestuia membru al obștiei și astfel deosebite de posesiunile celor-lalți, luară din ce în ce mai mult caracterul unor proprietăți desăvîrșite și ca atari supuse împărțirii între moștenitorii, vinzării, amanetării și execuțiunii silite. Această schimbare în starea de drept a *Hufei* nu putea decit să contribue mult și ea ca averile membrilor vechilor obștii să devină inegale. Căci cei mai bogăți începură a cumpăra pământurile acelor aduși la sărăcie prin împărțirile succesive ale unei *Hufe*, prin recolte rele, prin neprîcepere, prin cheltueli de judecată urmate de plata formidabilelor amenzi obișnuite pe acea vreme, și mai ales prin cumplita sarcină a serviciului militar călare, datorit de oamenii liberi stăpini de *Hufe*. Greutatea acestei sarcini, arbitrarul funcționarilor regali și acel al vecinilor puternici erau niște cauze care, din a dreapta ca și din a stinga Rinului, împingeau oamenii să se comandeze, ei și cu bunurile lor, vre-unui puternic sau, mai

adesea, bisericii, spre a fi scuțiți de ruinătoarea slujbă oștenească, și spre a găsi liman de scăpare împotriva prigonirilor unor dușmani puternici sau împotriva abuzurilor funcționarilor.

Imunitatea hărăzită de regi clerului și nobililor proprietari de domenii mări puterea lor și, prin abuz, ei cotropiră dreptul de judecată în multe din vechile mărci vecine. Procedeul întrebuiuțat în deobște era cumpărarea unei Hufe sau a mai multora în hotarul țintit, sau comendarea unui membru sau doi ai obștiei, în urma cărora mănăstirea sau nobilul care cumpărase sau căruia oamenii i se comendase devenia membru al acelei obștii. Odată acest rezultat obținut, găsia acest nou membru mijloace pentru a face pe ceilalți să-l recunoască de judecător și să devină supușii lui.

Cind proprietatea pământului (*Grundeigenthum*) era unită cu imunitatea, atunci ea devenia seniorat (*Grundherrschaft*), ceia ce era de altămintrelea aproape totdeauna cazul.

Acesta este, pe scurt, modul în care s'a alcătuit marea proprietate în Germania.

*

In această evoluție obiceiurile germane au fost fără îndoială puternic înriurite de instituțiile romane, iar rodul ei este rezultanta aminduror curentelor. Voiu examina acum evoluția legăturilor dintre pămînt, sătean și stăpin într-o țară care n'a fost de loc în contact cu lumea romană și asupra căreia instituțiile romane n'au putut să aibă decit un efect nul sau aproape nul : Irlanda.

Nu poate încăpea îndoială că Celții din Marea Britanie erau, în vremile lui Cesar și ale lui Tacit, într'o stare mult mai primitivă decit acea în care se aflau triburile germanice descrise de ei ; am văzut ceia ce zice Sf. Ieronim despre Scoții de pe vremea lui. Deosebirea este fără îndoială datorită izolării rezultând din pozițunea lor insulară.

Tradițiunile irlandeze povestesc că, în veacul al VI-lea sau al VII-lea d. H., Irlanda se împărția în 184 *Tricha Ced* sau *clanuri*, cuprinzind fiecare 30 *bailebiatagh* sau *townlands*, adică peste tot 5.520 *bailebiatagh*. Un *bailebiatagh* se împărțea în 4 *quarters* (șferturi) a cîte 3 *seisrights* de 120 sau 240 acri (a 40 arii) unul.

Toți membrii aceluiași clan se scoborau dintr-același strămoș, purtau același nume (de familie) și preveau teritoriul lor ca posesiune comună de familie. Peste *clan* era o căpetenie *Cean Cinneth*, *Cean Finne*, a cărui demnitate și pămînt nu se moștenia. Pe cind acea căpetenie era înălțată în viață, se desemna (prin votul sau asentimentul membrilor clanului) un succesor destoinic numit *tanaist*, care nu trebuia numai decit să fie unul din fiili căpeteniei, dar era de regulă din neamul lui mai apropiat.

Căpeteniile clanurilor din cuprinsul fiecărui din cele cinci ţinuturi în care era împărțită Irlanda erau supuse celei mai în-

semnate dintr'însele. Fiecare din aceste căpetenii mai însemnată domnia pe rind peste întreaga Irlandă.

Puterea căpeteniei de clan era mai mult patriarchală; el o cîrmuia clanul ca un părinte. Unul din principiile de drept pe care erau intemeiate obiceiurile lor era acel că: *nime nu are vre-o posesiune de pămînt ereditară, dar fiecare membru al clanului are drept la înzestrare cu pămînt îndestulător*. Impărțeala pămîntului se făcea de cătră căpetenie. În principiu fiecare membru al clanului se folosia de pămîntul lui pe viață, deși se întimpla uneori că se proceda la împărțiri nouă. După moarte însă, pămîntul se întorcea la clan și era distribuit din nou de cătră *tanaist*. Numai avereia mișcătoare a părintelui se moștenia, deopotrivă, numai de fi, de acei nelegitimi ca și de acei legitimi, cu excludiunea desăvîrșită a fetelor.

Din teritoriul fiecărui clan se rezerva, pe lîngă întinderi pentru uzul obștesc, și o întindere mai însemnată (numită mai pe urmă de Englezi *demesneland*) pentru trebuința căpeteniei, care putea să aşzeze șerbii ei pe acel teren. Membrii clanului erau datori să dea urmare chemării sale la arme, să-i dea provizii în natură pentru întreținerea ei și a servitorilor ei și s'o ospăteze împreună cu suita cind călătoria prin ținut.

Irlandezii trăiau în vechime în case mari comune, clădite totdeauna după același plan și deosebindu-se numai prin dimensiunile lor. Împărțirilor casei corespundeau împărțirea unui *bailebiatagh*. Acesta se împărția în cîte 4 *gavaels*, împărțiti la rîndul lor în 4 *randirs* sau *gwelys* (paturi) sau *tates* (jireabii). În casa originară irlandeză erau 16 paturi pentru 16 căsnicii, iar pămîntul din *baile* se împărția și el în 16 părți. Precum se vede, o adevărată obștie de casă (*House community, Hausgemeinschaft*), care era ocîrmuită de o căpetenie, în deobște ascendentul direct mai în vîrstă (*caput cognationis*). Întinderea unui *bailebiatagh* era socotită îndestulătoare pentru hrana a 300 vaci, împărțite în 4 turme a 75 vaci fiecare. Este deci probabil că această obștie de casă a Irlandezilor datează încă din vremea cind ei trăiau exclusiv numai din păstorie și era adaptată acelei vieți: paza și îngrijirea unui număr de 300 vaci (cu tau-ri și cu toată prâsila) cerind concursul unui număr însemnat de brațe. Se calculează că pe un *bailebiatagh* puteau astfel să se hrănească până la 90 suflete omenești, cu mari, cu mici, ceia ce corespunde la 16 familii.

Se înțelege că chiar la început se întimpla ca nu toate cele 16 familii să se tragă dintr'același străbunic direct, iar în alte cazuri numărul strănepoților unui asemenea ascendent întrecea numărul de 16. În asemenea cazuri era datoria căpeteniei să completeze numărul membrilor unui *bailebiatagh* sau *gavel* necomplet cu acei care prisosiau la altul.

Cu vremea, agricultura ajungind predominantă și populația înmulțindu-se, casele comune fură părăsite și fiecare căsnicie începu să trăiască pe acel *late* ce i se atribuise, sau în ve-

cinătatea lui. Poporul înmulțindu-se mereu, cu toate emigrările succesive ale Scoților și Picților în Caledonia, pământul nu mai ajunse pentruca pretutindeni să se poată atribui fiecărui gospodar un *tate* întreg, ele începură deci a se împărți. Dar, precum am văzut, pe temeiul dreptului de moștenire al tribului, numit *gavelkind*, de căte ori muria un membru al obștiei, rubedenia întreagă trebuia să participe la împărțirea pământului lui, *tanais-tul* proceda la o nouă repartizare și aceste împărțiri, relativ frecvente, făceau ca în legătura dintre posesor și pămînt să domnească o nesiguranță și o nestatornicie care numai prielnice unei bune gospodării nu puteau să fie.

Irlandezii vechi prezintă particularitatea că la ei aristocrația de naștere era un lucru cu desăvîrșire necunoscut: găsim în schimb o amânunțită clasificare și diferențiere a populațiunii pe baza avuției, a cărei criteriu era numărul de vite posedat.

Bogățimea (*Flaith*) se împărtea în 7 clase (*Flaith-slechta*): 1) Regii, între care se deosebia *Ri riurech*, regele superior peste toată țara, și *Riurech*, regele unuia din cele cinci ținuturi, 2) *Aire-forgill* cu 25 vasali, 3) *Aire-tinsi* cu 15 vasali, 4) *Aire-ard* cu 10 vasali, 5) *Aire-desa* cu 5 vasali, 6) *Bo-airé*, care avea 12 vaci și 7) *Og aire* care avea numai 7. Autorii care s-au ocupat de chestiune admit că numărul de 12 și de 7 vaci ale celor două de pe urmă clase de bogătași era numărul acelor care prissosau peste partea lor din turma de 300 a *bailebiatagh-ului*. Membrii acestor 7 clase mai purtau și calificativul de *neme* (distinși).

Numai după acești bogăți venea *Fene* sau *Fer midbad*, omul liber de rind. Iar sub acesta venia șerbul *tæog*, de care mă voiu ocupa mai jos, și sclavul. Un *fene* avea o poziție foarte inferioară față de oricare *neme*. Cind un *neme* datora bani unui *fene* și nu-i plăția, creditorul nu avea alt mijloc de constringere decit să se așzeze la ușa datornicului său, răminind acolo nemincat până ce i se plăția. Era însă lucru cuviincios că și datornicul să rabde de foame tot atita timp cit rabda creditorul.

Iată cum *fenii* deveniau vasalii bogăților. Bogăția acestora se alcătuia din vite care erau adesea atât de numeroase, incit stăpinul lor nu mai avea unde să le pască: el era deci bucuros să găsească cui să le încredințeze spre a le hrăni în schimbul unui folos. Acesta era mai cu seamă cazul căpetenilor și a regilor care, în urma neconcenitelor răsboae dintre triburi și ținuturi, adunau turme mari în urma prădării ținuturilor invinse. Pe de altă parte *fenii* de rind adesea nu aveau vitele trebuitoare pentru a lucra pămîntul lor. Ei erau deci avizați să ia, spre acest sfîrșit, vite cu împrumut îlăla bogăți. Împrumutul se făcea pe timp de 7 ani, în schimbul unor slujbe și a omagiului din partea împrumutatului, proprietarul vitelor mai avind drept la laptelile și la prăsila vitelor împrumutate; iar după șapte ani vitele deveniau proprietatea împrumutatului. *Fenul* fusese în timpul acelei perioade de șapte ani vasalul *nemelui*. Cind vitele împrumutate erau puține, condițiunile împrumutului erau usoare și

împrumutatul lua numele de *saer stock tenant*, dar cind *fenul* împrumuta un număr mai mare de vite, devenind un *daer stock tenant*, condițiunile deveniau oneroase și perioada împrumutului era un adevărat timp de șerbire. De altminterea bogății abuzau cumplit de nevoile *fenilor* de rind și-i exploatau în chipul cel mai nemilos.

Am zis că căpeteniile aveau folosința unor păminturi întinse, despărțite de cuprinsul *bailebiataghу-rilor*. Ei aşzau pe ele, în schimbul unor dări în natură, șerbi numiți cind *Taeogs*, cind *Sencleiths Bothachs*. Acești șerbi aveau și ei o alcătuire gentilică, ca și oamenii liberi, și este probabil că erau rămășițile populației ab origine, pe care Celții, la venirea lor, o găsise așazată în insulă. Unele din familiile și gînțile lor trăiau în calitate de tăetori de lemn și cărători de apă ai tribului și ai subtriburilor doinuitoare, altele se aflau într-o condiție de șerbire sau atîrnare specială către căpetenie. Acesta îi întrebuița sau la paza turmelor și la lucrarea pămînturilor lui, sau îi aşzau pe pămînturile tribului care erau la dispoziția lui, în schimbul unor dări și slujbe ce el singur le hotără. Dar pe lîngă șerbi mai era o categorie de oameni pe care căpeteniile îi aşzau pe prisoasele de pămînt ale tribului, bine înțeles tot în folosul lor. Aceștia se numiau *Fuidhirs* și erau strâini sau fugari de pe la alte triburi, care rupsese legătura în puterea căreia aveau un loc al lor în vre-o obștie și urmău acuma să-și caute altul, nou, la alt trib. Legile vechi irlandeze (*Brehon laws*) ne arată că această clasă era numeroasă, ele vorbind adesea de dezertionarea unor familii întregi sau a unei părți din ele. Colonul *Fuidhir* se afla în atîrnare nemijlocită de căpetenia clanului în care găsise adăpost și numai prin acea căpetenie era legat de clan. Nu incapă îndoială că condițiunile în care căpetenia îi atribuia pămînt spre a se hrăni erau din cele mai grele. Căpeteniile trăgind astfel mare folos din așzarea de *Fuidhirs* pe prisoasele de pămînt, se sileau să adune cit mai mulți asemene coloni. Această procedare lovia în interesele tribului, căci intînderea pămînturilor necultivate care serviau de pășune scădea pe zi ce merge în *bailebiatag* pentru a dispărea cu desăvîrșire prin așzările de *Fuidhirs*. Căpeteniile de altminterea nu se opriau aici și nu se dădură înapoi nici dela cotropirea parțială a pămînturilor ocupate de membrii tribului, săraci și cu totul căzuți la discreția lor, pentru a așza *Fuidhirs* pe ele.¹⁾

Cind, la începutul veacului XVII, sub domnia regelui Iacob I, Sir John Davis fu trimis în Irlanda spre a cerceta starea în care se găsia țara și a studiat mai ales modul de împărțire a pămîntului, îl vedem denunțând prin rapoartele sale, în terminii cei mai aspri, atît abuzurile, exacțiunile și cotropirile

1) Amânuntele de mai sus sunt culese din Meitzen, *Siedelungen*, II, p. 174—202; Frederick Seebohm, *The English village community*, p. 215—251, și Sir H. Sumner Maine, *Early Institutions*, p. 98—185.

căpetenilor irlandeze, cit și mizeria poporului, precum și starea de dezordine și de confuziune care domnia în insulă.

Englezii opriră brusc mersul acestei evoluții. Nobili englezi deveniră căpetenii de clanuri irlandeze și atât lor, cit și puținelor căpetenii pămintene rămase în fruntea clanuriilor, li se recunoște proprietatea solului; mulțimea poporului, deposedată de drepturile ei de folosință strămoșască, fu redusă la starea de arendași vremelnici ai noilor proprietari. Nu începe însă îndoială că, dacă nu s-ar fi produs intervenția brutală a Englezilor, cotropirile succeseive ale căpetenilor ar fi ajuns la același rezultat: ei ar fi devenit proprietarii solului irlandez, iar țărânimă intreagă ar fi fost redusă și în acest caz la starea de arendași vremelnici, putind fi izgoniți după placul noilor proprietari de pe păminturile ce le stăpînise și le lucrase de mai bine de douăzeci de veacuri.

VIII. Despre felul proprietății în Ungaria și în Polonia în evul mediu

Acuma mă voiu ocupa de felul proprietății în Ungaria în evul mediu și voiu dovedi că el era cu totul deosebit de acel ce și-l închipue autorul *Incercații de mistificare*.

Spre acest sfîrșit mă voiu servi de prețioasa lucrare a lui Carol Tágányi, intitulată: *Istoria comunității agrare în Ungaria*, apărută în traducere germană în *Ungarische Revue* pe 1895, reproducind părțile mai însemnate.¹⁾ Adaog că încheerile lui Tágányi sunt astăzi pe deplin admise de invățății unguri, și profesate la Universitatea din Budapest de către profesorul Akos de Timon, autoritatea cea mai recunoscută în această materie, care mai rezumează acea teorie și în carteia lui intitulată: *Istoria Constituției și a Dreptului Ungar*, privită astăzi ca clasică.

Știm că în Ungaria, înainte de al optulea deceniu al veacului XVIII adică până la înființarea *urbariului*, obștii agricole erau încă în ființă în multe părți. Aceasta însă este numai o notiune generală, amănuntele alcăturii în chestiune și specificarea localităților în care era în vigoare le găsim în aşa numita *Mare conscriere a țării* din anii 1715—1720.

Această conscriere s'a făcut după împărțirea în comitate de atunci, din care cauză și noi, tot după comitate, cerceta-vom întinderea obștiei agrare, completând la prilej însemnările *conscrierii* prin date din alt izvor. Însă spre a scăpa de orice confuziune, ne vom ocupa numai de obștiile agrare perfecte, adică de cele în care atât locurile de arătură și finațele, cit și toate celealte terenuri erau comune, și nu ne vom ocupa de cazarile de folosință comună a unor finațe și păduri, de vreme ce cazarile de folosință obștească a celor două de pe urmă banuri nu este nici până astăzi un lucru neobișnuit.

Conserierea arată în comitatul Abauj o singură localitate, Szantó, iar în comitatul Zemplen 11 localități, în care se obișnuia repartiționarea anuală. Această repartiționare se făcea prin tragere la sorti, operatie cunos-

1) Akos v. Timon. *Ungarische Verfassungs-und Rechtsgeschichte*, übersetzt von Dr. Felix Sehiller. Berlin, 1909, Puttkammer & Muhlbrecht. Vezi mai cu deosebire p. 379 sq. Lucrarea lui Tágányi a apărut întâi în limba ungă, în *Magyar Gazdaságtörteneti Szemle* pe 1894, p. 233 sq. El este unul din arhivarii-șefi ai arhivei statului din Budapest.

cută în vechea limbă ungără sub numirea de „aruncare a săgeții” sau „tragere a săgeții” (*nyilvetes, nyilvonás*), din care cauză datele noastre numesc partea astfel trasă la sorti săgeată (*nyil* sau *nyilas*), iar întregul fund supus tragerii la sorti „cîmp al săgeții” (*nyilföld*) sau, fiind că acesta era proprietate a satului, „cîmp al săgeții sătesc”, „cîmp de împărteală al satului”, „cîmp comun al satului”, iar partea individuală dintr'insul „sägeatā a satului”.

Intinderea „sägeetii” era, se știelege, alta în fiecare hotar, în cele mai multe cazuri varia chiar în fiecare an. Dar și mai interesant este faptul că, în Zombor, pe lîngă aceste „cîmpuri ale săgeții”, mai era și un așa numit „cîmp liber”, în care oricine era volnic să are, fără împărteală sau tragere la sorti, atâtă cit îi plăcea, adică uza de dreptul primului ocupant.

După ce urmărește obștiile agrare în ființă pe timpul *conscierii* dela 1715—1720, în deosebitele comitate ale Ungariei propriu-zise, și după ce constată că ele sunt rămășițele sălășluiiniții primitive a țării, Tágányi le cercetează și în Transilvania.

In cît privește Transilvania el observă că suntem din capul locului izbiți de două imprejurări ale stării de astăzi: întăiu că aici găsim cea mai mare parte a bunurilor necomasate, al doilea că, după ultima dare de seamă,¹⁾ cele mai multe pământuri comunale ale țării se află tocmai în Transilvania.

Raportul bunurilor necomasate la obștia agrară a fost expus mai sus, dar nu poate încăpea nici o indoială că averea comunală provine dela obștia agrară, căci chiar acolo unde găsim dotațuni regale, hărăziri, schimburi, amanetări, etc., este totdeauna vorba numai de munți, păduri, finățe și ape a căror folosință se putea, prin însăși natura lor, exercita numai în comun. Acolo însă unde posesiunea comună nu se poate dovedi prin anume documente, suntem siliți să presupunem ființă obștiei agrare. „Comuna” ca persoană juridică este doară o acceptiune nouă. Înnainte vreme însăși obștia membrilor alcătuia comună, una nu se putea despărți de alta. Chiar cînd se găsește vre-o proprietate comunală privilegiată, se poate sigur admite că apartinea la originea membrilor obștiei și că comună a putut să devină moștenitoarea lor legală numai pe temeiul obștiei agrare. Totuși numai în însușirea lui de obștie putea acel bun comunal să-și păstreze integritatea față de stăpinul local (*Grundherr*), căci acolo unde există o unitate de fond de o parte și censiuri proportionale plătite de alta, orice altfel de pământuri rămîneau în posesiunea comunei numai că vreme stăpinului locului nu-i convenea să revendice dreptul lui de proprietate. Dar față de o obștie agrară, la care nu putea să fie vorba de împărțire prin moștenire, dreptul de proprietate al stăpinului—mai ales față de mai mulți copartași—era mult mai puțin sigur, pe cînd comuna, care în administrația bunurilor obștiei juca un rol mult mai însemnat decit stăpinul locului, se pricepea mult mai bine să-și apere drepturile intemeiate pe tradițiune și pe obiceiu. Deçi, dacă proprietatea comunală a rămas în ființă în proporție mai mare în Transilvania, putem încheia că au înflorit acolo obștiile agrare timp mai îndelungat...

Transilvania este de altmîntrelea țara clasică a obștiei agrare în Ungaria, nu numai fiindcă ea a predominat acolo vreme mai îndelungată, dar și pentru că această alcătuire să intins acolo mai mult ca aiurea. În această privință dispunem chiar de date din care se poate dovedi că regimul obștiei agrare a existat în Transilvania întreagă. Cînd, pe la mijlocul veacului al XVIII-lea, s'a pregătit punerea în aplicare a unui nou sistem de impozite, săracii erau totdeauna desemnați în proiectul comisiunii însărcinate cu această lucrare sub numire de „pauperes” (vulgo, oameni care nu posedă

1) Acea dela 1893 a ministerului ungar de agricultură.

soarte pentru loc de casă". Ca complectare a acestui fapt, găsim în instrucțiunea pentru recensământul impozitelor în Transilvania următorul punct: „să se întrebe cite locuri de casă sunt în sat, după care se trag la sorti locurile de arătură, finațele și pădurile”; căci expresiunile *nyilas*, *nyilas házhely* se găsesc și în legile transilvane. Dar dovedă cea mai de seamă o găsim în *Approbata Constitutionis*, Partea III, art. 29: „despre modul posesiunii satelor”, ale cărei dispoziții principale au fost elaborate pe baza articolului de lege IX din anul 1640. Aici este vorba de acele sate având mai mulți stăpini (*Grundherrn*), care luase obiceiul să aşeze pe părțile lor pe cît mai mulți iobagi puteau să adune. Dacă unul din acești stăpini posedă în trei sat s. e. numai patru locuri de casă, pe care aşează 10 iobagi, el avea pretenție să se folosească „în hotarul obștei al satului” de o parte egală cu aceea a altuia posedind 10 locuri de casă. Pentru a pune capăt contestațiilor, se făcă legea pomenită mai sus, hotărind că: „în asemenea sate, finețele, pădurile și locurile de arătură se vor împărti în proporție cu numărul și întinderea vechii sesiuni (*antiqua sessio*) și fiecare trebuie să fie multămit (*contentus*) cu partea lui proporțională (*rata portio*).“

Insemnatatea generală a acestei dispoziții, care se întindea asupra întregii Transilvanii, reesa și mai lămurit dacă urmărim pas cu pas, din loc în loc, răspindirea obștiei agrare. Cele mai multe date le posedăm asupra obștiilor agrare la Săcui; dar aici, ca pretutindeni unde comunele nu se afloau sub autoritate stăpinească (*unter grundherrlicher Hoheit*), obștia agrară a luat un caracter atât de tipic și se află în legătură atât de intimă cu întregul sistem juridic și întreaga desvoltare socială, încit plătește munca să-i consacram un studiu special mai amănuntit. Până atunci, adoptind clasificarea făcută de istoricul agrar englez Seebohm,¹⁾ vom numi obștia agrară a celor sate care nu stăteau sub autoritatea stăpinească obștie agrară gentiliacă (*Geschlechts-Feldgemeinschaft*), iar acele din satele stăpinești obștie agrară sătăcesă (*Dorf-Feldgemeinschaft*). Dar trebuie observat că această deosebire nu atinge întru nimic tehnica obștiei agrare, de oarecare cea de pe urmă a adoptat pretutindeni aceleași forme. Din acest punct de vedere țara Săcilor este mai bine caracterizată prin datele cuprinse în rapoartele adresate de către scaunele săcuesești guvernului Transilvaniei pe temeiul ordinului-circular No. 581 din anul 1795. În acest ordin-circular guvernul ceruse tuturor autoritatilor să-i raporteze despre procedarea obișnuită de ele cu prilejul împărtirii pământurilor obștești (*terra communia*).

Din nenorocire, afară de câteva orașe, s-au primit răspunsuri satisfăcătoare numai dela scaunele săcuesești. Răspunsul scaunului Mureșului sună: „Posesiunea comună la noi se repartizează, parte pe timp mărginit, parte permanentă”. La repartizarea vremelnică interesații primesc cîte 4, 2 sau 1 parte. Aceste părți nu devin niciodată ereditare, fie ele repartizate pe un an, fie pe un timp mai îndelungat. Haromszekul raportea că niciodată nu s-a făcut acolo vr'o împărtire definitivă a hotarului: „acolo unde repartizarea s'a făcut, ea a fost totdeauna vremelnică și niciodată veșnică”. Iar scaunul de la Csik-Gyergyö-Kaszon: „nobili și ai cîte 2 părți, primipili și trabanții 1 parte, tăranii $\frac{1}{2}$ parte”. Nici scaunul dela Arieș nu are vre-o știință despre o împărtire definitivă. Si aici primeau deosebitele clase, *ad personas et capita*, cîte 2 părți, 1 sau $\frac{1}{2}$. Mai curios este faptul că nu numai satele deosebite, dar și însuși Arieșul avea pământuri obștești care puteau fi întrebuințate obștește numai de locuitorii scaunului. Această posesiune comună a Arieșului se numea Puszta-Bogath și se întindea, în anul 1720, asupra unui teritoriu de $\frac{1}{2}$ milă în lungime și $\frac{1}{4}$ milă în lățime, cuprinsind numai pămînt bun de arătură și de finăț, care era cultivat de opt sate învecinate și unde, până la 1828, domnia dreptul primului ocupant.

Fiecare putea să ocupe cît îi placea, dar n'avea voie să vîndă pămîntul ce ocupase, iar dacă îl lăsa trei ani nelucrat și altul punea plugul în acel pămînt, cel dintăru răminea deposadat...

1) Frederick Seebohm, *The English village community*, p. 181—245.
O excelentă lucrare.

Apoi Tágányi arată că, în părțile locuite de Sași, existau pre tutindeni obștii agrare: amânuntele privitoare la aceste obștii se găsesc în studiul lui Friedrich Teutsch, publicat în *Archiv des Vereines für Schiebenbürgische Landeskunde*, pe 1883, I.¹⁾

Iată acum locul privitor la comitatele locuite de Români:

In ținutul Făgărașului statutul din anul 1690 dispune ca pămînturile trase la sorti (*ex sortitione*) să fie toate de aceiași întindere. Iar în comitatul Hunediqarei obștia agrară trebue să fi fost regimul dominant în întreg comitatul încă în anul 1796, căci comitatul, la o întrebare pusă de guvern asupra înțelesului cel aveau cuvintele *antiqua sessio* acolo, a putut răspunde că, pentru a lămuri ce întindere urma să aibă sesiunile moștenite, ajunge constatărea întinderii lozurilor repartizate anual. Se găsesc menționate și lozuri de arătură ale orașelor Vajda Hunyad și Deva; în comitatul Albei Superioare²⁾ se poate constata existența de obștii agrare numai în patru sate. Intr'un recensămînt fiscal al comitatului Albei Inferioare pe anul 1721, întinderea arăturilor și finațelor repartizate prin soarte (*agri et prata sorte dividendi*) este specificată pe comuni, însă aceste pămînturi sunt—lucru semnificativ pentru existența lor viitoare—pentru cea mai mare parte amanetate de cără obștie stăpînirii locului (*Grundherrschaft*) pentru datorii. De altmîntrelea comunitatea agrară era un regim foarte popular la orașe, dar orășenii aveau neconitenit supărări din partea nobilimii care voia și ea să se folosească de pămînturile trase la sorti, astfel că, la 1694, comitatul hotără că, la Alba Iulia, nobilimea va participa și ea la repartizarea anuală a pămînturilor aparținând aceluia oraș. Doară însuși principalele fu silit să dispună, la Borband, ca *pixidariul* lui de acolo să obțină și el un loz. Dar cearta ivită, în anul 1583, la Vizakna, între nobilime și orășeni pentru pămînturile repartizate prin sorti, putu să fie aplanață numai prin intervenția lui Sigismund Bathory.

Nu este lipsit de interes nici raportul dela 1796, din Vizakna, arătind că fiecare Ungur, în însușirea lui de băstinaș, avea să obțină odată și jumătate atât pămînt ca un Român, acesta nefind decit un *libertinus*. Multă vreme n'a primit aici nici fiscal regal, ca și în Henningfalva, până la 1698, colegiul dela Nagy-Enyed, decit aceiași întindere de pămînt tras la sorti ca însiși tăranii. În comitatul Tîrnavei întinderea obștiei agrare este cu îndestulare dovedită prin votul hotărîrilor comitatului din 1679 și 1733. Ea este asemenea dovedită în comitatul Turdei prin recensămîntele dela 1544 și 1732. Pentru orașul Turda existența obștiei agrare se dovedește dela 1616 până la 1757 aproape fără întrerupere.

...In comitatul Cojocnei avem destule dovezi despre întinderea regimului obștiei agrare în hotărîrile comitatului dela 1710, 1713 și 1725. În anul 1800, nu mai era în satul Magyar Válko decit o bucată de arătură și vr'o zece bucăți de finăt, care se repartizau prin tragere la sorti. Satul repartiză aceste pămînturi prin tragerea unor biletelor dintr-o oală de cără membrii comunei.

...In comitatele Dâbica și Solnocul-de-Sus găsim în multe sate obștia agrară, dar cazul cel mai interesant este acel al orașului Dees, de vreme ce posedăm liste pe anii 1725, 1748 și 1769 a repartizărilor valabile pe 12 ani. Celealte părți ale Transilvaniei, aşa numitul *Partium*, arată fința obștiei agrare în Kövarvidek, precum reesă din judecata anului 1683, în comitatul Zarandului, mai cu samă în părțile care mai pe urmă au fost alipite de comitatul Aradului (obștie agrară nomadă); în comitatul Crasnei în a-

1) Sub titlul de: *Beiträge zur alten Geschichte des Schenker Stuhles und der Markgenossenschaft im Sachsenlande*.

2) Comitatul Albei Superioare era un comitat fictiv, alcătuit din sate aflate în alte comitate, însă neatinsind de autoritățile comitatului respectiv.

nul 1594, Solnecul-de-mijloc în anul 1568, în sfîrșit, după date, dela 1622 și 1660 în Maramureș, care este sătul că, în timpul principilor transilvăneni independenți, a făcut totdeauna parte din Transilvania.

Acest material bogat ne îndreptățește să pretindem că obștia agrară nu s'a născut nici în Ungaria, nici în Transilvania în urma dominației turcești, nici de altfel de azi până minii. Nu atât urieșul număr de date ne dovedește întinderea universală a obștiei agrare în Ungaria, cît mai ales imprejurarea mai importantă că această alcătuire s'a stabilit pretutindeni în orașe, adică în focarul civilizaționii. Nu se poate deci pune la indoială faptul că primele începuturi ale acestei instituții trebuie să fie căutate în vremurile primitive (*Urzeiten*) ale țării noastre.

Datele privitoare la obștia agrară în Ungaria aveau în evul mediu o terminologie specială, a lor, care a îngrăuțat mult studiarea și deslegarea lor. În actele latine din întâile veacuri ale crăiei ungare se găsesc adesea cuvintele : *fyu*, *fyuketel* și *fyunwzta*, care pentru cercetătorii din vremile următoare deviniseră o enigmă. Tágányi dovedește că cele trei cuvinte în cheștiune erau niște derive ale formă veche a cuvintului actual *fű*, care înseamnă iarbă, *fyuketel* este același lucru ca și *fű* de iarbă, iar *fyunwzta* înseamnă : împărțire prin iarbă. Cheia era găsită, cu atât mai mult că în acte latinești mai nouă se găsiau expresiunile : *mixtim*, care, în actele latine din toate țările, servește pentru desemnarea posesiunilor împărtășite ale obștiilor sătești, *herbaliter divisa*, *herbales divisiones*, *sub herbari divisione*, *per herbas divisa*, *per herbas adjacenibus*, cum *herbis dividitur*, *mixtim et herbaliter, limitationes herbales*, *per jugera seu herbas*, etc.

In toate țările Europei unde au existat obștii agrare, bucățile deosebite ale membrilor obștiei erau despărțite prin fașii de iarbă late de 1—2 pași, lăsate neatinsne de plug, numite *Balken* în Germania, *lynchus* sau *bulks* în Anglia, cărora corespund *haturile* noastre și care erau semne de hotar vremelnice, hotărind despărțiri din lan vremelnice și ele, pe cind hotarele veșnice, ale proprietăților de veci, se însemnau prin pietre sau prin moibile de pămînt.

Putem constata existența obștiei agrare în toate comitatele și regiunile Ungariei, din care am citat date, mergînd dela veacul nostru până la bătălia dela Mohaci... Continuitatea acestei existențe se dovedește mai bine dacă urmărim existența obștiei îndreptându-ne necontenit spre trecutul mai îndepărtat: constatăm astfel că teritoriul care se ocirnuia de acest regim crește necontenit cu cît ne apropiem de începuturi... și că, la începutul veacului al XIII-lea, obștia agrară era regimul universal răspîndit în toată țara.

Întinderea universală a posesiunii obștești în Ungaria nu se va infășoară sub o formă și mai efectivă, dacă privim mai de aproape desvoltarea proprietății la noi. Precum se știe, existau două feluri de proprietăți nobiliare. Cele multe erau bunurile urbariale, care cuprindeau sesiunile țăranilor și pămînturile deosebite atîrnind de ele, cele neasamănăt cu mult mai puține erau bunurile alodiale, lucrate asemenea de țăranii, dar administrate excludent de nobilime. Asupra acestor bunuri nobilimea are, atât după Verböczi, cît și după toate legile noastre, un drept de proprietate nemijlocit, însă acest principiu nu a fost transmis numai după dreptul roman și acel feudal, pe cind în practică

se înfășoşa în chip cu totul deosebit, indiciu al unei obârșii cu totul alta.

Am văzut că obștia agrară era răspindită pretutindeni și acolo unde predominia sistemul feudal, de unde reiese că, la origine, trebuia să fie regimul în vigoare în toate comunele. În multe localități chiar, unde se găsiau mai mulți stăpini (*Grundherrn*), hotarul comunității rămîne încă timp indelungat neîmpărțit, căci în actele de împărțelă ale veacului al XIV-lea vedem obișnuindu-se încă de obiceiu formula că: nobilii împărțitori lasă obștiei locurile de arătură și altele (*terras arabiles*, etc. ad communem usum deputassent), multămindu-se să împartă între ei pămînturile sesionale (*loca sessionalia*).

(Iată cum trebuie să înțelegem aceste cuvinte: Un hotar cuprinzind 30 sesiuni trebuie împărțit între șase stăpini. Cei șase stăpini fac un act prin care iau fiecare cîte cinci sesiuni aşezate una lîngă alta—precum am văzut că au făcut în Banat, la 1389, erezii lui Paul și Petru de Egerzegh,—iar pămînturile alcătuind fiecare sesiune le lasă în stăpinirea obștiei iobagilor ca să le împartă și să se folosească după obiceiu, fiecare din ei multămindu-se să primească veniturile datorite lor de cîte cinci sesiuni).

Dar exemple arătind că erau și nobili care făceau parte din obștii agrare nu ne lipsesc. Aceasta se înțelege dela sine în obștile pur nobile, unde locuitorii nobili cultivau însăși pămînturile lor, după chipul țăranilor. Dar împrejurarea că locuitorii nobili ai orașelor Transilvaniei să participe, precum am văzut, cu burgherii, pe temeiul unor drepturi deopotrivă, la folosința hotarului orașenesc, se poate explica numai prin faptul că avem aici și face cu un element, burghez la început, și care a obținut nobilimea numai în urmă. Observăm acelaș lucru și la sate și aceasta cu cît mai mult ne suim spre vremile vechi. Nu avem aici în vedere cazul cînd un nobil oareșcăre locuește pe o sesiune de țăran și, firește, participă cu ceilalți țărași din sat la repartizarea prin sorti a pămînturilor comune; cunoaștem cazuri în care până și servitorii nobilului au primit cîte o săgeată. Lucrul mai însemnat este că stăpinul locului însuși face parte integrantă din obștie cu proprietii lui țăranii. Obștia îi atriebe partea lui de pămînt ca oricărui țăran, cu singura deosebire că lui, pe temeiul scrisorii lui de nobilitare, i se cuvine de două ori atît pămînt ca țăranului care posedă o sesiune.

Se înțelege că aiurea obștia lăsa pe stăpin să-și aleagă pămînturile, dintăru numai până la concurența unui număr de jugere, mai pe urmă însă fără a mai mărgini această întindere. În vremile de demult asemene pămînturi, după ridicarea pinii, se întorceau iar cătră obștie și, tot ca și pămînturile țăranilor, erau supuse rotației de cultură obligatorie, până cînd, cu începutul, deveniră bunuri ereditare nobiliare. Recensămîntul dela 1715 pentru comitatul Szabolcs conține multime de plingeri în care se arată că stăpinii păstrează pentru ei parțea cea mai mare și mai rodnică a hotarelor. Aceasta îndeobște provine dela faptul că pămînturile obștești și urbariale se așă mai cu samă în partea despre miază-noapte a hotarului, pe cînd stăpinul a pus mină pe acele despre miază-zi, mai expuse soarelui, pe temeiul drepturilor sale în obștie. Aceasta este obîrșia bunurilor nobile alodiale care, la început, erau pretutindeni avere obștiei. Această legătură economică a stăpinului cu iobagii (*Lehensbauern*) săi este semnul unei stări mai vechi și mai primitive, în care nobilul era numai un membru de rînd, ca oricare altul al obștiei, și care numai mai pe urmă a putut să se desfacă de această legătură.

Exemplile cele mai convingătoare ale acestor desfaceri le vedem acolo unde raporturile de rang ale populaționii au rămas omogene timp mai indelungat, adică în Ungaria de Sus, în comitatele Lipto, Turocz, Zolyom etc. Aici nobilimea datează din veacul XIII și, cu puține deosebiri, a eșit din tărânieea indigenă. Cind se face un asemenea nobil, pămîntul de care el să folosib până atunci este deosebit din comunitatea sătească și hotărnicit cu semne de piatră. Dar în deobște vedem, în tot cursul veacului XIII, întreaga națiune, cele mai deosebite clase și stări sociale ale țării, trăind amestecate în așăzările alcătuite pe baza obștiei agrare. Magnați, nobilime mică, toate corporațiunile bisericesti, cu curtenii lor și cu cei mai diferenți demnitari și slugi: cămărași, purtători de arme, stolnici, comiși, pescari, bucătari, vinători, soimari, poreari, lăutari, etc., sau cu iobagii și slugile castrelor regale, grupindu-se între ei după obștii sătești cuprinzînd posesiunile lor, firește fără a cunoaște vre-o proprietate individuală și întrebuitînd hotarul în comun..

...Din cauza micii densități a populaționii în evul mediu și a lipsei de capital pămînturile nu puteau să fie cultivate decit cu puteri unite; roadele muncii și înseși persoanele nu puseau așteptă ocrorie decit dela obștie. Asemenea obștii la urma urmei nu erau decit tovărășii alcătuite din elementele cele mai deosebite spre folosirea comună a pămînturilor și care din această cauză se numiau latinește *consortium* sau *societas*. Pe vremea năvălirii Tatilor (1242) trei stăpini nobili din comitatul Zálo, îngrijindu-se din cauza numărului lor restrins, s-au alipit, împreună cu pămînturile lor, de grănicerii dela Karka, cu care au trăit împreună vreme indelungată.

...De oarece în societățile trăind sub regimul obștiei agrare nime nu avea vr'o proprietate, ci numai drept la o bucată de pămînt de oarecare mărime, și de oarece acest drept nu era intemeet pe vre-un document, dar trăia numai în amintirea membrilor obștiei, era firesc ca tovărășia, cind voia să se lipsească de prezența unui membru supărăcios n'avea nevoie să facă altceva decit să-i conteste dreptul de a face parte dintr'însa. Un asemenea expulzat se numia *exterris* (fără pămînt), dela latinescul terra, de vreme ce contrarul era numit *conterraneus*, adică acel care', de drept, trăește în aceiași obștie cu alții. Pe de altă parte, tărâni ulei obștii, cind voiau să alipească de al lor hotar străin, n'aveau decit să pretindă că nobilul proprietar al acestor bunuri era de un neam cu ei, iar acesta cu greu dispunea de vre-un mijloc de drept pentru a se apăra: însăși judecătorii erau siliți să propună judecata lui Dumnezeu.

Însă această icoană a vieții sociale poate fi privită numai ca o desvoltare mai tîrzie, ea trebuie să fi fost degenerarea formei primitive, căci altfel n'ar fi putut să se mențină atât timp în această stare. Obștiiile din veacul XIII ni se infătoșază ca niște alcătuiri spre folosința obștească a pămînturilor, însă pămîntul însuși ne apare numai cu mult mai tîrziu ca mijloc de legătură între membrii obștiei. A fost o vreme în care, nu pămîntul și posesiunea pămîntului în sine, ci numai oamenii care sedeaup pe el reprezentau o valoare. Iată pentru ce regii noștri din veacul XI și XII, în actele lor de intemeere și în scrisorile lor de danie, dăruiau totdeauna numai serbi (*Knechte*), în cele mai multe cazuri chiar specificindu-i pe nume. Ce trebuiau mai mult, ajunea atunci să se știe numele satului și acel al serbului: pămînturile le dădea obștia. Iar cind, la asemenei hărăziri, întîlnim peici și colo o posesiune, acesta este sau un *predium*, adică în sensul de atunci un sat, care se hărăzia împreună cu tot hotarul său, astfel că nu mai putea să alcătuiască pe viitor o obștie agrară împreună cu iobagii altui stăpin; sau această posesiune este o bucată de pămînt de 1—2—3 pluguri și astfel vederat o parte de posesiune: săgeata serbului respectiv. Și până la ce punct dreptul de posesiune nu era intemeet pe stăpinirea pămîntului,

ci pe persoana omului, ne dău un interesant exemplu scrierile de întărire (*litterae confirmatoriae*) ale capitolului dela Arad, pe anul 1197. În acest document vedem iobagii bisericesti specificati pe nume la fiecare sat, iar la sfîrșitul acestor liste nominative găsim mențiunea: Fiecare dintre acești are, împreună cu sătenii din sat, cite un loz și dacă numărul lor crește, crește și numărul lozurilor. (*Unusquisque istorum sortem habet cum villanis et si numerus ipsorum creverit, crescunt et sortes*). Soarta bunurilor bisericesti atîrnă deci dela împrejurarea unei asemenea iobagiilor dintr-un sat sporia sau nu căci cind un iobag muria fără urmași, bisericica perdease în locul în cheștiune parte din posesiunea ei. Astfel fură perdute multe bunuri bisericesti, și astfel un mare număr din satele indicate în actele de întemeiere lipsesc mat tirziu din lista posesiunilor bisericiei în cheștiune.

Și în acea vreme nu avea nime dreptul să aşaze iobagi sesio-nați noi în locul celor morți, căci adunarea în obștii urma să se facă după tragedia neamului dintr-un strămoș comun. Astfel se putea ușor constata de către obștie, din neam în neam, libertatea, rangul, starea și drepturile de posesiunne ale individului. De documente nu era trebuință, căci, în familia legătura între membrii obștiei, ci rudenia. Acolo trebuie să căutăm obîrsia obștiei agrare, căci numai după aşzarea definitivă putea să se manifesteze valoarea pământului, însă la noi era încă în ființă obștia agrară a popoarelor nomade, în forma ei primîvă, cind atât cultura pămîntului, cît și aşzarea satului se muta din loc în loc în cuprinsul hotarelor de o întindere uriesă, căci aceasta a fost fără îndoială motivul legii lui Ladislav cel Sfint, care dispunea ca satele să nu se prea depărteze de bisericile lor.

In Ungaria însă instituția obștiei agrare este mai veche decit descălecarea țării, căci Ungurii au găsit aici Slavi și este lucru știut că toate popoarele slave au trăit la început în obștii agrare.

Pretiosul studiu al lui Tágányi ne pune în stare să ne facem o idee destul de clară despre chipul în care a evoluat, în părțile Ungariei locuite de Români, raportul dintre pămînt, sătean și stăpin.

Ungurii la venirea lor au găsit acele părți locuite și stăpînite de obștii agrare ociruite de cneji, intrunite în rudimente de stat sau cantoane (*Gaue*) ociruite de voevozi. Cind au luat țara în stăpinire, cuceritorii au lăsat să subsiste vechea alcătuire rurală, supunind satele ascultării castelanului cetății regale celei mai apropiate. Este probabil chiar că acea cetate (castru) să fi existat încă mai înainte de cucerirea ungărașă, de oarece întreaga alcătuire politică a Romanilor era la început identică cu aceea a Slavorilor, iar trăsătura caracteristică a alcăturii politice a acestora era tocmai intrunirea unui număr de sate în ocoale și ținuturi, în centrul căror era o cetate purtând numele de *hrad* sau *gorod*, de care atîrna ocolul. În orice caz originea ei este mai degrabă slavă decit maghiară, deoarece Slavii erau sedentari în aceste părți de mai multe secole, iar Ungurii nomazi.¹⁾

Satele românești erau indatorite la dări în bani și în na-

1) De aceeași părere este și Pič V. *Der nationale Kampf gegen das ungarische Staatsrecht*, p. 204.

tură, precum și la prestare de slujbe către cetatea unde stătea diregătorul regal însărcinat cu ocirmuirea ținutului. Această stare de lucruri se constată prin numeroasele documente care vorbesc de satele libere, regale, locuite de Români, adesea menționate și în această lucrare. Cu vremea, regii Ungariei încep să dărui acese sate libere, regale, sau cneajilor lor, Români, sau la alte fețe de distincțiune, fie Români, fie Uunguri.

Este vederat că regele făcind o asemenea danie nu confisca de loc sesiunile sătenilor pentru ale da donatarului, ci el dădea acestuia foloasele ce le avea el, regele, asupra domeniului întreg. Cind s. e. donatarul era insuși cneazul ereditar al satului hărăzit, nu era nici o schimbare în legătura dintre pămînt și săteni, iar în cît privește acele dintre săteni și cneaz, ele nu se schimbau: îndatoririle celor dintâi nu sporiau întru nimic, citimea lor rămînind aceiași, singura modificare era că **toate dările și toate** slujbele aparțineau acum donatarului. Aceasta este înțelesul formulei **omni jure et titulo**, pe care o intinim în toate actele de donație cu titlul de donație nobiliară și care formulă distinge pe aceste donații de acele referitoare la cnezate. Caracteristica proprietății nobiliare în Ungaria, dela sfîrșitul veacului XIII încoace, consistă tocmai faptul imunității de biruri a locuitorilor satelor stăpineaști și bisericești în favoarea acestor stăpini.¹⁾

Tágányi ne-a arătat care erau drepturile de folosință ale obștiilor până în veacul al XVIII-lea și cît de nominal era dreptul de proprietate conferit de rege nobilului căruia îi hărăzia un sat. Cind, în veacul al XVIII-lea, s-au alcătuit primele urbarii, nu incape indoială că nobilii au tras la teritoriul *domenial*, rezervat uzului lor propriu, tot ce au putut trage, cu drept sau fără drept, mai ales păduri, și totuși sesiunile rămase țăranilor, care au alcătuit pămînturile numite *rusticale*, atribuite uzului exclusiv al sătenilor, alcătuesc și astăzi întinderi foarte însemnante de loc de arătură, finăt, păsuni și păduri întrecind cu mult întinderile aparținind marelui proprietății. Proprietatea țărănească până la 50 hectare, alcătuia aproape exclusiv numai din aceste terenuri *rusticale*, cuprinde 75 la sută din întinderea comitatelor locuite de Români.²⁾

Din cuprinsul citațiilor care preced reesă vederat, cum zice de alminteri și Tágányi, că marea proprietate, în sensul de mare proprietate absolută, de care vorbesc texte legilor ungare și Verböczi, există în țările supuse coroanei sfîntului Ștefan, în evul mediu, numai în teorie și în textul acestor legi. Iar în realitate ea se mărginea la exercitarea, potrivit uzului și a obiceiurilor străvechi, a unor drepturi de folosință tradiționale asupra hotarului aşzării unei obștii gentilice. În Ungaria ceia ce

1) Akos v. Timon *Ungarische Verfassungs und Rechtsgeschichte*, p. 260 sq.

2) Dr. G. Maior, *Poliția agrară la Români*, p. 227 sq.

să numit până atunci proprietate devine într'adevăr proprietate, în sensul dat de dreptul roman aceluia cuvînt, numai după ce Urbariul o desleagă, tocmai în veacul XVIII, de legăturile și mărginirile în care o țineau obiceiurile și tradițiunile obștiei agrare.

Dată fiind predominirea regimului obștiei agrare în provinciile supuse stăpîririi lor nemijlocite, cu greu s'ar putea admite ca regii Ungariei din veacul XIV să se fi străduit pentru desființarea aceluiăș regim în niște țări asupra cărora ei nu exercitau decât o suveranitate nominală.

Dar cetitorul este în drept să mă întrebă: 1º. dacă tragerea la sorți periodică a pămînturilor, de hrană din hotarul obștiei despre care vorbește Tágányi, a fost în uz și la noi, 2º. pentru ce n'am menționat acest obiceiu în *Pămîntul, Sătenii și Stăpînii*, și 3º. cum se impacă această tragere la sorți cu cele zise de mine, în sus-zisa carte, despre împărțirea hotarului aşzării din Moldova în jireabii și pămînturi.

La întâia întrebare răspund că mi se pare sigur că obiceiul tragerei la sorți, în mod periodic, a locurilor de hrană, a existat și în țările noastre. De vreme ce il vedem în ființă pretutindeni la Români din Ungaria, nu este nici un temeu care să militeze împotriva încheierii că acest obiceiu, în vigoare în toate comunitățile primitive, să nu fi avut ființă și în acele ale Românilor din Moldova. Mi se pare cert că tragerea periodică la sorți a locurilor de hrană avea loc în țările noastre înainte și chiar după întemereea statelor române.

Este însă sigur că acest obiceiu a fost părăsit încă de timpuriu, de vreme ce nu vedem nici o mențiune despre el în documentele veacului XVII, acele dintâi în care găsim știri mai amănunțite asupra vechilor noastre obiceiuri agrare.

La a doua întrebare răspund că n'am vorbit de obiceiul în chestiune fiindcă am scris cartea mea intemeindu-mă aproape excludiziv numai pe izvoare interne și acele izvoare, cel puțin acele mie cunoscute, sunt cu desăvîrșire mute în privința obiceiului sus-zis.

Iar asupra chestiunii cum se poate impacă tragerea periodică la sorți a locurilor de hrană cu împărțirea în jireabii fixe a intregului hotar, este vederat că pămînturile de arătură și delnițile de fină din fiecare jireabie erau afectate pe rînd fiecărui gospodar. Doară și în Ungaria numărul sesiunilor ca și alcătuirea fiecărei sesiuni era statoric.

*

Voi cerceta acum, foarte pe scurt, care a fost, în trăsături generale, evoluțunea legăturilor dintre pămînt, sătan și stăpin în Polonia.

Roepell, în *Geschichte Polens*, este cel întâiu autor căruia îi revine meritul de a fi arătat că obștia gentilică agrară a

format temelia alcăturii economice și politice în Polonia de dinainte de intemeerea statului polon. Părerea lui a fost în urmă susținută de Macieiovski în *Istoria dreptului slav*, de Lelewel în *Considérations sur l'état politique de l'ancienne Pologne* în chip strălucit și, în vremile mai nouă, de A. Mieroslawski în *La commune polonoise du dixième au dix-huitième siècle*.

Urmele alcăturii gentilice erau încă vii în veacurile XII și XIII, precum dovedesc federațiunile de comuni numite *opole* în limba polonă și *vicinia* în textele latine.

Locuitorii acestor *vicinia* erau priviți de lege în unele raporturi de drept ca o unitate. Ei plăteau solidar gloaba pentru un omor comis în lăuntrul ținutului lor de către oră făptuitorul nu putea fi descoperit, ei erau ținuți să despăgubească pe acel căruia i se furase ceva pentru paguba suferită, dacă nu dădeau urmare cererii făcute de el să urmărească pe tălahar împreună cu dinsul, erau pedepsiti cind nu dădeau urmare strigătului de ajutor al aceluia atacat pe drumul mare, erau ținuți să achite oareșcare dări în comun și probabil, tot în comun, prestau cele mai multe slujbe publice....

Nu începe vre-o indoială că țindatoririle privitoare la dări și la slujbe trebuiesc private ca rodul creșterii puterii domnești. Dar cealaltă caracteristică a instituției, chezășia colectivă pentru omor, furt etc., adică pentru menținerea bunei liniști în lăuntrul *opolei*, este cu atât mai veche decât pătarea domnească, cu cît o asemenea instituție corespunde cu desăvîrșirea trebuinților și caracterului unei vremi în care nu luase încă nici o putere domnească asupra ei paza ordinei obștești, ci această pază cădea în sarcina tuturor membrilor tribului, iar aceștia nu o puteau încheazălui mai bine decât prințr'o astfel de țindatorire solidară și obștească. Mai trebuie menționat că aceeași instituție a existat sub același nume la Cehi¹⁾ și la Sîrbi, că o întîlnim și în cel mai vechiu monument de drept al Rușilor. Putem deci încheia cu tot dreptul că pe de o parte ea era o instituție aparținând din vechi tuturor Slavilor și că se afla în ființă la poporul polon încă din vremile cele mai vechi, iar pe de alta că puterea domnească a întrebuită-o numai mai tîrziu, folosindu-se de această alcătuire în ființă spre a intemeia pe ea o ordine în îndeplinirea serviciilor și a țindatoririlor sus-pomenite. Intocmai precum în ginte vedem un număr de familii alcătuind întregimea gîntii, tot astfel vedem o mulțime de gînti alcătuind o unitate compactă și legală. Acest fapt ne permite să facem abstracție, spre a lămuri originea *opolei*, de vre-o alcătuire făcută în vremile de demult, într'un scop anumit, în urma unui plan, ci să privim această alcătuire ca o desvoltare mai departe a asociațiunii de familie sau de gînte. Trebuie admis că familiile unei gînti s-au aşzat împreună într'un ținut. Familiile înmulțindu-se, acei membri care aveau trebuință de sălașuri nouă le-au căutat fără indoială în apropierea celor în care locuiau rudele lor, astfel că ținutul locuit de o rubedenie se largi, cu încetul. De vreme ce, precum am văzut, familiile unei gînti alcătuiau o unitate legală, tot ținutul luat de ea în stăpinire alcătuia, în privință legală, o întregime, rămînind astfel chiar atunci cind, în urma unei surgeri de vreme îndelungate, pe de o parte dispăruse conștiința că toate familiile ce-l locuiau aparțin aceleiași gînti, iar pe de alta în acel ținut se mai aşzase și familiile străine...²⁾

Este cert că, la aşazarea lor pe Vistula, Polonii, care se indeletniceau mai ales cu păstoria, dar făceau și puțină agricultură, împărțîră hotarele luate în stăpinire în părți deopotrivă care fură

1) În Boemia *opole* se mai numia și *Okolnia*; amîndouă cuvintele în-samnă vecinătatea.

2) Roepell, *Geschichte Polens*, Hamburg, 1840, I, p. 86 sq.

trase la sorti. Cele mai vechi tradițiuni polone, păstrate de Gallus,¹⁾ ne arată că pământurile cucerite dela dușmani erau distribuite țăranoilor prin sorti, ca bunuri ereditare (*per sortes hereditarias*).

Aceste părți ereditare mergeau, ca și jireabii dela noi și Hufele germane, dela un capăt la celălalt al hotarului; ele se numiau *dzedzine* în Bohemia și în Silezia, unde le vedem subsistind încă la începutul veacului XV, și *diedine* în Polonia.²⁾ Urmele zadrugii sunt vederate atât la Cehi, cit și la Poloni (de altminterea aceste două popoare sunt din aceeași ramură slavă - ca Sirbii, care s-au despărțit de ei tocmai în întâia jumătate a veacului VII). Își la Cehi și la Poloni oamenii liberi de rind, posesorii *dzedzinelor*, purtau numele de cmet, cmeti (*kmiet, kmieci*, cuvint din care textele latinești fac *cmetho, cmethones* și-l traduc - prin *villanus* = sătean).

Încă dela aşazare, căpeteniile triburilor, jupanii (*Zupan, Supan* dela *zupa* = ținut) își atribuise niște întinderi de pămînt mai mari decât acele ale cmetilor de rind, pe care aşazără pe robii lor, în deobște prinși în răsboiu. Aceste posesiuni ale jupanilor care, bine înțeles, alcătuiau o parte neînsemnată a întinderii teritoriale ocupată de trib, nu faceau parte din vre-o *opolie*, ci alcătuiau teritorii deosebite care, prin însuși acest fapt, infățoșau o formă de stăpinire mai înaintată, mai perfectă. Este de admis că, la începutul puterii Piastilor,³⁾ aceste posesiuni, la moartea tatălui, se împărțau între fiu și nu mai erau privite ca posesiuni ale unui neam, ci ca posesiuni ale unei comunități de familie. Iar pământurile de care se folosau țăranoii *opoliilor*, adică partea neasămănăt mai mare a teritoriului, erau privite ca bun al *opoliei* respective, asupra căruia zișii țărani aveau un drept de folosință ereditar.⁴⁾ Pe lingă pământurile jupanilor și acele ale *opoliilor* mai erau întinderi uriașe de pămînt neocupat.

Cînd Piastii supuseră Polonia sub domnia lor, ei nu avură nici un temeu să ia din mîna jupanului, cînd acesta recunoștea suveranitatea lor, proprietatea lui de familie. Dar în ceia ce privea rămășița pămîntului, se procedă cu totul altfel: domnul luă locul *opoliei* respective. Astfel se năseu posesiunea lassitică a țăranoilor trăind sub alcătuirea *opoliilor*. Concepțiunea patriarcală a puterii domnești, aplecarea de a privi sarcinile și dările izvorind din dreptul public ca provenind dintr'un raport de drept privat, mai cu seamă din cauză că ele, în multe cazuri, apăreau ca dări și servicii impuse, nu în interesul public, ci în interesul particular al domnului, și, în sfîrșit, nu puțin vechea putere de stat polonă care trăgea și viața privată, în sfera ei de acțiune și tăgăduia orice drept al individualității, contribuînd toate a intipării raporturilor dintre țăranoii *opoliilor* și domn caracterul unei atîrnări nu numai publică, ci și privată, a unei lipse de libertate, a unei supușenii (*Hörigkeit*).⁵⁾

1) Gallus, p. 302, în Roepell, *Geschichte Polens*, I, p. 128.

2) Vezi în Meitzen, *Siedelungen*, II, p. 246, mențiunea din 1410 din *Registrum bonorum Strahov*, în Em, *Decem regista*, p. 291.

3) Întâia dinastie polonă, întărilor Piast domină la 842 d. H.

4) Rachfahl, *Die Organisation der Gesamtverwaltung Schlesiens vor dem dreissigjährigen Kriege*, p. 418.

5) Ibid., p. 419.

Domnul (ducele) devenind și stăpin peste toate pământurile pustii, făcă din ele dănnii favoriților și partizanilor săi și, mai ales, bisericii. În curând, el lucrând sub concepțiunea greșită că țărani opoliilor ii sint supuși, începu să dăruiască și asemenea sate bisericii și nobilimii. Aceste dănnii luând în curând o mare extensiune, partea cea mai mare a teritoriilor vechilor opoliilor alcătuiră în curând domenii întinse, aparținând clerului și slăahetei (szlachta=nobilime). Astfel, pe la mijlocul veacului al XIII-lea, populațunea rurală a Poloniei alcătuia o masă în deobște omogenă, înzestrată cu drept de posesiune lassitic și îndatorită la cens și la slujbă.¹⁾

Cert este că cmeții din acea epocă urmău să se folosiască de vechiul lor drept de folosință ereditară asupra teritoriului foartei opoliilor respective: acest drept este menționat formal în actele acelei vremi,²⁾ el este amintit de toți istoricii poloni care s-au ocupat de chestiune.³⁾

Acești țărani posesori ereditari ai vechilor sortes erau încă în deobște, în veacul al XIII-lea, oamenii liberi. Pe lîngă ei se aflau însă numeroase categorii de țărani neliberi. Aceștia erau vechii sclavi sau serbi aşazați de nobilime pe posesiunile ei. Parte din ei se folosiau, ca și țărani liberi, în schimbul unui cens și a unor slujbe mai ușoare sau mai grele, de cîte un lan sau vloka (jireabie) întreg, de trei sferturi sau de jumătate de lan. Folosința lor era de obiceiu ereditară și erau scoși dintr'însa numai dacă nu se achitau de îndatoririle lor cătră stăpinul locului, dar erau legați de glebă și nu puteau părăsi satul fără de voia stăpinului, care, bine înțeles, nu o dădea niciodată.

O poziție mai precară o aveau acei care, sub numire de zagrodnik (grădinar), komornik sau chalupnik (casăș), țineau dela stăpin parcele și numai în chip vremelnic. În această condiție se găsiau și țărani liberi și serbi.

Dela veacul al XIV încoace, grație cotropirilor nobilimii, cotropiri înlesnite prin slabăciunea crescindă a puterii centrale,

1) Ibid., p. 29 sq.

2) Iată două exemple: Intr'un document din anul 1235, care se află în arhiva capitolului catedralei din Posen, se zice eu prilejul unui schimb de bunuri: haeredibus autem, qui ibi fuerunt alias pro istis sortibus nomine smochovici, dedimus haereditates, et archidiaconus jam saepe dictus eisdem eorum vaccam cum vitulo et duos modios dedit annonae eo quod de praemissa villa bona cedant voluntate (dar erezilor de față le-am dat alte părți de ocină trase la sorti, părți cunoscute sub numele de smochovici și arhidiacoul l-am pomenit adesea, va da fiecăruia din ei o vacă cu vițelul ei și două măsuri de grâu pentru că ei să renunțe (eu ai lor) la moștenire).

Iar în documentul din anul 1286, aflat la Sczygelski, Timecia, p. 159, în care ducele Leszek din Cracovia liberează supuși moșilor aparținând mănăstirii Timec de sub autoritatea judecătorilor ducale, el stipulează: excepta haereditaria quaestione, pro qua non aliter citabuntur nisi per litteram nostro sigillo sigillatam (eu deosebirea chestiunii de moștenire, pentru care vor fi cități numai prin scrisorile noastre, sigilate cu pecetea noastră). Roeppell, Geschichte Polens, I, p. 308, nota 8. Despre aceste eredități țărănești mai tratează și statutul lui Cazimir cel mare. (V. Maciejowski, Slavische Rechtsgeschichte, I, p. 129).

3) Vezi în această privință, Maciejowski, Slavische Rechtsgeschichte, I, p. 127 sq., și Lelewel, Considérations sur l'état politique de l'ancienne Pologne, p. 50 sq.

condițiunea cmeților din prima categorie (urmașii locuitorilor opoliilor) se înrăutăți repede, apropiindu-se din ce în ce de aceia în care se aflase până atunci a doua categorie, de care am vorbit. Dreptul lor de a se muta dintr'un loc într'altul dispără, devinîră legăti de glebă, slujbele ce le făceau stăpinului sporiră nemăsurat, iar amintirea drepturilor lor la posesiunea pămînturilor de care se folosau deveni din ce în ce mai ștearsă, până cînd legea dela 1496 le rîpi orice drept legal asupra lor, oprind cu desăvîrșire pe plebeiani de a mai poseda bunuri teritoriale.¹⁾ In veacul al XVI-lea starea de drept a țărânimii polone era acea de șerbire: ei ajunseră în urmă să fie ținuți a lucra stăpinului cite trei și uneori cite patru zile pe săptămînă.²⁾

Astfel fiind mersul evoluției legăturilor dintre pămînt, sătean și stăpini în Polonia, și dacă mai luăm în privire faptul că, în tot cursul veacurilor XIII, XIV și XV, urmă, în toate provinciile acelui regat, o puternică mișcare de colonizare și că în fiecare an se hărțiau acolo sute de concesiuni de cnezate și de soltuzate, mi se pare că presupunerea adversarului meu, cum că influența polonă ar fi pus fără îndoială capăt regimului cnezatelor în Moldova, rămine cu desăvîrșire lipsită de temeu chiar dacă acel regim ar fi existat. Dominațione polonă în Moldova de dînnainte de descălecare n'a fost, iar influența polonă se va fi redus la mai nimică.

De al mintrelea mersul evoluției acestor legături este, în trăsături mari, același în amîndouă țări, în Polonia ca și în Moldova: un șir de cotropiri ale clasei stăpînoare a rîpit țărânimii drepturile ei strămoșești de folosință asupra pămîntului pe care se hrănia. Deosebirea de căpetenie consistă în faptul că această acțiune de cotropire a mers, în Polonia, mai repede decît la noi; pe cînd drepturile țărânilor poloni se ripiau prin legea dela 1496, țărâni români erau cu desăvîrșire desbrăcați de ale lor numai prin acea dela 1832.³⁾

IX. Incheere

Din cele ce preced reesă că proprietatea mare este o alcătuire economică ce se arată pentru întâia oară la Români, într'o vreme cînd statul roman ajunsese la un grad înalt de desvoltare politică, cu o putere centrală organizată și efectivă. În celelalte țări europene ea își are obîrșia fie în rămășițile proprietății mari în ființă la căderea împăratiei apusene, fie în influența legilor romane după intemeierea statului respectiv și după organizarea puterii centrale într'insul. Iar cînd

1) Lelewel, op. cit., p. 141 sq.

2) Ibid., ibid..

3) Mă simt dator să exprim aici mulțumirile mele domnului profesor Balzer dela Universitatea din Lemberg, care, cu prilejul trecerii mele prin acel oraș în anul trecut, a binevoit să-mi dea sfaturi și indicații prețioase asupra izvoarelor de consultat în chestiunea ce face obiectul rîndurilor de mai sus.

aceste state, ca Boemia, Polonia și Ungaria, nu s-au născut de-adreptul din imbucațarea împărăției, ele au fost supuse influenții legilor romane prin intermediul clerului catolic.

Cit timp la un popor nu a existat stat organizat și putere centrală efectivă, în stare de a-și impune voința până în regiunile cele mai depărtate ale țării, o mare proprietate n'a putut să existe și n'a existat.

Moldova înainte de descălecare era împărțită într'un număr de ținuturi, unele mai mari, altele mai mici, fără legătură statornică între ele: Moldova propriu-zisă, Tara Birladului, țările Codrenilor, Lăpușnenilor, Orheenilor, Hotinenilor, etc.; ea oferia astfel icoana desăvîrșită a alcătuirii cantonale (*Gauverfassung*). Elementele care o alcătuiau nu cunoșteau căpetenie mai mare decât Voevodul ales în timp de imprejurări grele și în chip vremelnic. După ce Bogdan dela Cuhnia pune mină pe micul voevodat al Moldovei propriu-zise, el are mai mult caracterul unui povătitor al oștilor celorlalte ținuturi, decât acel de Domn: „și într'această începătură fost-au domnia ca o căpitanie“ ne zice cronicarul.¹⁾ Această alcătuire: confederațiunea de triburi în timp de răsboiu, sub povătuirea unei căpetenii ostășești, este, pentru a cita numai exemple mai cunoscute, întocmai aceiași sub care trăiau Grecii pe vremea răsboiului Troei, Germanii și Slavii înainte de distrugerea imperiului roman și Indienii din America de Nord în veacul al XVI-lea.

Numai faptul ființii unei asemenea alcătuiri exclude cu desăvîrșire orice idee că proprietatea mare s-ar fi putut naște sub regimul ei. Mai întâi, lipsind suveranul și puterea centrală, cine era să constituie, să impună și să încheiazăsluiască? Cine și în ce limbă era să scrie actele de proprietate într'o țară de analfabeti? Iși închipe poate autorul *Încercării de mistificare* o proprietate mare fără acte de proprietate?

Moldova din veacul XIV astindu-se într'o stare cu desăvîrșire primitivă, fiind împărțită într'o mulțime de ținuturi fără cheag între ele, adică trăind sub regimul unei alcătuiri cantonale (*Gauverfassung*), folosința pământului într'insa nu putea să fie ocirmuită decât de obiceiuri la fel cu acele care ocîrmuiau acea folosință la popoarele trăind sub aceiași alcătuire și găsindu-se pe aceiași treaptă culturală, adică sub regimul obștiei agrare.

Acest regim în veacul XIV mai avea încă urme vii în Polonia, constituită ca stat înainte de mijlocul veacului al IX-lea, el era, precum ne-a dovedit Tágányi, în plină floare în același secol (al XIV-lea) în Ungaria, devenită regat și creștinată la începutul veacului al XI-lea. Cu atit mai mult trebuită ca regimul obștiei să fie obiceiul cîrmuitor în Moldova, neasămanat mai înapoiată ca cultură și care își începea abia atunci ființa ca stat.

1) *Letopiseți*, I, p. 133.

Satele moldovenești despre care ne vorbesc vechile documente erau deci fără indoială niște obștii agrare, iar cnejii niște căpetenii la fel cu căpeteniile germane, celtice și slave din epociile corespunzătoare, având aceiași obișnie și intrunind în mîinile lor atât autoritatea administrativă și judiciară, cât și acea militară.

Cu desăvîrșire lipsită de orice temeu și în contrazicere cu istoria instituțiunilor omenești este deci afirmațiunea autorului *Încercării de mistificare*, cînd pretinde că :

...faptul posesiunii țăranilor asupra caselor, grădinilor și locurilor de arătură este rezultatul unor drepturi pe care ei le cîștigă stînd pe moșiile nobililor și ale boerilor, este rezultatul stării lor de clăcași și dijmari.¹⁾

Această afirmare este chiar absurdă a priori. Pentru ca ea să fi putut avea vre-un temeu, ar fi trebuit ca popoarele barbare, cînd cucereau o țară sau se aşzăzu într-însa în chip pașnic, să o fi cucerit sau colonizat nu pentru folosul obștiei, ci pentru acel al unei clase de privilegiați, presupunere absurdă și care știm că este neintemeietă. Pretutindeni obștiiile gentilice au luat în stăpini-re un teritoriu pentru folosul lor, al obștii lor, și nu pentru acel al vre-unei clase privilegiate, care atunci exista cel mult în germani. Iar că dela ocuparea Daciei Traiane de cătră Anți și Slavi și până la intemeierea statului moldovenesc, pămîntul nu trecuse în mîna unei clase privilegiate, dovedește faptul predominirii, în veacul XIV, în părțile Ungariei locuite de Romini, a regimului obștiei agrare.

In zădar s'ar cerceta evoluția legăturilor dintre pămînt, sătean și stăpin la toate popoarele pămîntului; departe de a se putea stabili că astfel ar fi fost cazul la vre-unul din ele, s'ar constata o evoluție în sensul absolut opus, adică că în deobște sătenii au pierdut drepturile lor de folosință asupra hotarului așazării în urma cotropirilor succesive ale căpeteniei acelei așazări sau ale nobililor care dobîndise pămînt în apropierea așazării.

Și aceasta se aplică cu atît mai mult la Moldova, cu cit țările române, atît prin faptul că nu aparțineau religiunii catolice, cit și prin acel al izolării lor aproape desăvîrșite, timp de zece veacuri (de la Aurelian până la sfîrșitul veacului al treisprezecelea), de Europa apusă, au rămas cu totul neatinse de înfrîruirea instituțiunilor române. Evoluarea legăturilor dintre pămînt, sătean și stăpin în țările noastre s'a produs deci în condiții asămănătoare mai mult cu acele în care au evoluat în Irlanda, unde cotropirile succesive ale căpeteniei asupra drepturilor obștiei se urmăresc în chip atît de clar.

Afirmațiunea reprodusă mai sus a autorului *Încercării de mistificare* alcătuiește o doavadă vederată că cunoștința materiei despre care se incumeta să scrie îi lipsia cu desăvîrșire.

1) G. Panu, *O încercare de mistificare, etc.*, p. 125

Observația mea de mai sus, reeșind din cercetarea procesului de evoluare a legăturilor de care ne ocupăm, este pe deplin corroborată de autoritățile cele mai recunoscute în asemenea materie. Iată ce zice în această privință Sumner Maine :

Originea ei (a proprietății) trebuie raportată nu scăderii autorității tribului asupra părților membrilor lui, ci autorității neconenit crescîndă a că-peteniei, întăiu, asupra propriului domeniu și a pămîntului atribuit demnită-ții lui și, al doilea, asupra pămînturilor tribului.¹⁾

Și mai departe :

...Se poate totuși declara, fără ca această afirmațiune să poată fi taxată de ușuratecă, că proprietatea solului, astfel cum ea este cunoscută de obștiile (popoarele) de neam aric, are o îndoială obîrșie. Ea s'a născut în parte prin desfacerea drepturilor individuale ale membrilor din drepturile colective ale familiei sau ale tribului, și în parte prin creșterea și transformarea suveranității că-peteniei. Fenomenele ce se pot atribui acestui îndoială proces mi se par ușor de deosebit unul de altul. Atât suveranitatea că-peteniei, cît și posesiunea pămîntului de către trib sau familie au trecut în Europa apusănă prim curul feudalismului; dar cea dintău a reapărut în unele caracteristice bine însemnate ale tinerilor militare sau cavale-rești, și cea de pe urmă în regulele principale ale tinerilor nobili, printre care acea cunoscută sub nume de *socagiu*, care alcătuia modul de ținere a țărâului liber. Statutul că-peteniei ne-a lăsat un legat în dreptul de primogenitura, care însă de mult și-a pierdut forma ei primitivă; altul în dreptul de a se folosi de oarecare monopoluri și de a le impune; și un al treilea într-o formă de proprietate absolut specială, de care altă dată se bucurase numai că-petenia și după ea *Seniorul*, pe aceea parte a teritoriu lui tribului care alcătuia domeniul lui. Pe de altă parte, din starea de decădere a posesiunii colective a tribului s'au născut mai multe sisteme de împărțire după moarte, printre care acel al diviziunii pămîntului în părți deopotrivă; ea a mai lăsat alt sir de urme (desi mai puțin întinse) într'un număr de obiceiuri mărunte ocîrmuind cultura pămîntului și chipul de distribuire a roadei.²⁾

O Incercare de mistificare istorică mai conține o mulțime de afirmațiuni de aceiași valoare ca cele la care am răspuns în capitolele de mai sus și multe obiecțiuni la cele expuse de mine în *Pămîntul, sătenii și stăpânii*, făcute cu aceiași lipsă de știință și de bună credință, cu aceiași patimă, și fiindcă în acest moment am pe Sumner Maine în mină, voi lăsa ca invățatul englez să răspundă la uimirea cu care adversarul meu primește afirmarea mea, de altmintrelea bine dovedită, că domnii, prin urcile lor de danii sau de întărire, hărăziau sau întăriau nu proprietatea unui sat, ci judecia lui, reproducind totodată în notă spusele adversarului meu.³⁾

Dreptul de a primi dări feodale și de a impune monopoluri mărunte, astăzi aproape cu desăvîrșire stins în Anglia prin măsurile prinse de

1) Sir Henry Sumner Maine, *Early Institutions*, 115.

2) Ibid., p. 120.

3) Panu, op. cit., p. 151.

Copihold commission, incetase [în Anglia] încă dela sfîrșitul veacului trecut (al XVIII-lea) să aibă vre-o însemnatate pentru clasa care poseda aceste drepturi; dar Tocqueville, în al său *Ancien Régime* (I, 18), a explicat că este drepturi alcătuiu aproape singurele mijloace de traiu care le poseda majoritatea nobilimii franceze. Un oarecare număr de nobili, pe lîngă drepturile lor feudale, aveau moșile sau domeniile lor, aparținându-le în proprietate deplină și cite odată enorm de întinse, și cei mai bogăți membri ai acestei clase restrînse, care apar atât de des în istoria Curții franceze, dar care, departe de această Curte, erau cei mai respectați și iubiți din ordinul lor, alcătuiu clasa care corespundeau, din punctul de vedere legal, aceliei proprietarilor funciai englezii. Rămășița nobililor [francezi] trăia mai cu seamă nu din venitul pămîntului, dar din produsul drepturilor lor feudale, și ducea o viață anevoioasă slujind pe rege la oaste. Conștiința dreptului de proprietate a pămîntului îl avea astfel, nu seniorul, ci țărâniminea. (Sir Henry Sumner Maine, *Early Institutions*, p. 133 sq.).

Să judece acum cetitorul, după ce va fi comparat citatul din Sumner Maine cu textul din notă¹⁾ al adversarului meu, dacă afirmarea mea sau însuși acel text alcătuiește „ceva fenomenal,” dacă bunuri la fel cu județiile hărăzite de domnii Moldovei nu se hărăziau și de suveranii celorlalte țări din Europa! Pentruca să se poată judeca buna credință a autorului *Încercării de mistificare*, amintesc că, în cartea mea, la pag. 116, arăt că veniturile judeciei se alcătuiau: din a zecea a roadelor pămîntului, din o parte a rodului stupilor, din slujba sătenilor, din monopolul morii și a crîșmei și din venitul gloabelor impuse sătenilor, pe lîngă jireabia sau jireabiele de care se folosia în hotarul obștiei.

Și să se noteze că eu nicăiure nu zic că domnii ar fi hă-

1) Acuma întreb pe cetitor: Văzut-au undeva în lume acest fel de proprietate? Poate autorul să-mi dea un exemplu macar a următorului fel de proprietate: Cineva e proprietar pe o moșie și un sat, il poate transmite moștenitorilor, il poate vinde, il poate schimba, dar el nu are dominium peste nici o parte din hotar, căci hotarul nu este al lui ci al locuitorilor de pe ea; el nu are dreptul de folosință, decit foarte redus asupra cîtorva lanuri, căci atât proprietatea ei și folosința este a țăranilor. El poate vinde, dar în realitate nu vine nimic, decit cel mult trei jireabii și dreptul de judecie; restul nu-i aparține. El are stăpinire asupra satului, dar acea stăpinire nu-i conferă nici un drept asupra pămîntului. Proprietatea lui e nominală, inaparentă și neeficace, este proprietar cu numele, căci nu poate să uzeze și să abuzeze de proprietatea sa în sensul dreptului roman.

Dacă cetitorul a auzit sau a aflat ceva de o asemenea proprietate, să binevoiască să-mi semnaleze această pasare rară.

Dar atunci ce foloase trage un asemenea proprietar din o asemenea proprietate? S-ar parea că autorul își bate joc de ideia proprietății, reducînd-o la o simplă păpușarie.

D. R. Rosetti ne spune în fine, că singurul folos real pe care un proprietar îl trăgea din stăpinirea unui sat sau a unei moșii, era dreptul de judecie asupra satului aflat pe acel pămînt, judecie care alcătuia tocmai obiectul de cîpetenie al stăpinirii hărăzite sau întărîte.

Va să zică totăia proprietatea cuiva se reducea la dreptul de a judeca pe locuitorii de pe moșia peste care chipurile era stăpin și la acela de ocîrmuitar!

Înă odată, ar putea autorul să-mi arăte un singur exemplu de o asemenea proprietate? De o proprietate în care proprietarul să nu aibă nici un drept asupra pămîntului. E ceva fenomenal. (Panu, op. cit., p. 151—152).

răzit proprietatea satului, dăruit sau întărit, că în toată cătea mea, dela început până la sfîrșit, mă ridic împotriva pretențiunii stăpinilor de a fi fost proprietarii hotarului satelor hărăzite sau întărite lor !

Să mai răspund la chichițele avocațești intrebuințate pentru a încerca să dovedească că cneazul (județul) nu era judecător al satului ? Ar fi să plătăsesc în zădar pe cetitor și să perd un timp care îmi este prețios : înseși cuvintele de cneaz și de județ dovedesc că este vorba de un ocîrmuitar, de o căpetenie care, la popoarele în starea primitivă în care se aflau atunci Români, întrunia totdeauna în minile sale atribuțiunile administrative, judiciare și militare. De altminterea documentele citate în cartea mea dovedesc faptul cu prisosință.

Găsesc că cele ce preced ajung pentru a dovedi, cu vîrf și îndesat, că *O încercare de mistificare istorică* este o lucrare lipsită de bună credință, scrisă de un om dibace în minuirea condeiului, dar absolut străin de materia ce o tratează și făcută înadins pentru a descredita în ochii marelui public o operă infășoind rezultatul unor cercetări constiincioase, urmate timp de un un sfert de secol, dar care are păcatul să scoată la iveală niște adevăruri pe care unul din partidele noastre politice le crede primejdioase pentru siguranța statului român.

Nu mă îndoesc un moment de sinceritatea acestor îngrijiri, dar nu le împărtășesc, căci nu pot dori menținerea unei stări de lucruri socială și economică, a cărei temelii sunt atât de subrede, încît ajunge darea în vîleag a unui adevăr istoric pentru a le face să se prăbușască. Sunt împotrivă convins că leacul unui rău social și economic se poate găsi numai dacă cunoști obîrșia și pricina lui. Chestiunea agrară la noi, care încă mult timp va rămînea amenințătoare, este rezultatul modului în care au evoluat aici legăturile dintre pămînt, săteni și stăpini sub influența dezastroselor imprejurări politice prin care au trecut țările noastre în curs de veacuri. Ea este însă mai ales rezultatul cumplitei cotropirii dela 1832, cînd obștia poporului român a fost lipsită, în chip brusc și arbitrar, de drepturile ei strămoșești de folosință a pămîntului în folosul unui număr insim de privilegiați.

Această cumplită nelegiuire nu numai că a sporit în chip nemăsurat pricina de ură a urieșului de jos împotriva piticului de sus, dar ea a mai avut înruriarea cea mai dezastroasă asupra dezvoltării noastre economice. Obștia poporului a fost redusă la întinderi de pămînt minime tocmai în clipa în care, în urma deschiderii Dunărei și a libertății comerçului închezăsluite prin tratatul dela Adrianopole, cultura acestui pămînt încă nedeschis era să-i dea mijloace să se imbogățească repede. Ce podoabă a țării, ce nebîruită putere oștenească și economică ar infășoşa acumă țărâimea română, dacă, timp de trei sferturi de veac, s'ar fi folosit ea de roada a trei părți din acest pămînt binecuvîntat ? De parte de noi ar fi acumă orice primejdie socială sau economică.

In urma cotropirii regulamentare însă, pe trei pătrimi din pă-

mintul ţării s'a făcut stăpină o mină de oameni care, neavind capital trebuior, a cultivat rău întinderi mici, cîte le puteau lucra cu brațele ţărănimii robite, întinderi care au sporit numai cu incetul. Iar rodul produs de această exploatare, relativ însemnat, a fost în cea mai mare parte risipit în străinătate, sau pentru produse de lux venind din străinătate.

Cotropirea dela 1832, punind aproape totîmea pămîntului ţării în mînile a citorva sute de privilegiați, a fost fără îndoială una din cauzele de căpetenie a stării de înapoere în care se află acest popor; stăpini de moșii fiind atotputernici, nici nu se puteau gîndi slabele guverne regulamentare la sporirea resurselor statului prin impunerea imobilelor. Biroul ţăranului alcătuia deci venitul de căpetenie al budgetului și școlile primare rurale din Moldova, până aproape de Unire, se puteau număra pe degete. Numai Cuza izbutește, și cu ce greutate, să obțină impunerea proprietăților funciare!

Sub orice față o privești, revoluția făptuită de boerime la 1832, în paguba obștiei și în folosul ei, alcătuiește o fără de lege, de urmările căreia suferi-vom încă mult timp. Ne vom putea mintui de ele nu închizind în fața lor ochii ca struful, ci numai cunoșcîndu-le obîrșia, cercetînd nașterea și desvoltarea lor, măsurînd toată întinderea răului.

Am răspuns la obiecțiunile fundamentale (?) făcute de cătră adversarul meu teoriei emise de mine. Cred nefolositor să mă mai ocup de *ergotajul* care alcătuiește partea finală a broșurii.¹⁾

Am terminat cu *O încercare de mistificare* și declar că, pe viitor, nu voi mai răspunde decit la acele critici ale teoriilor mele asupra evoluționii legăturilor dintre pămînt, săteni și stăpini la noi, care vor fi făcute pe baza cunoștinții, atât a numeroaselor opere tratînd despre această cheștiune, cit și a materialului nostru de documente interne, atât a celui publicat, cit și a celui inedit. Atacurile avocăști și dialecticile goale, chiar cind ele vor porni dela pretinse călăuze intelectuale sau electorale, sau dela vre-un principie al condeiului, nu vor mai primi dela mine nici un răspuns, oricare ar fi energia stilului lor.

Văzînd însă cît de străini de istoria acestei evoluțuni sunt unele din sus-pomenitele călăuze, cred a le face un serviciu anexînd acestei lucrări o listă de operele de căpetenie scrise asupra unei

1) Restabilesc în treacăt adevărul asupra unui punct. Adversarul meu se declară uimît de faptul că mă servesc de un document dela 1447 al lui Petru Vodă, care tratează despre liberarea unui țigan, pentru a stabili drepturile sătenilor și ale stăpînilor asupra pămîntului în Moldova. Un nou exemplu de bună credință a autorului *Încercării de mistificare!* Precum reesă din locul în cheștiune (*Pămîntul, Sătenii și Stăpâni*, p. 38), mă servesc de acel document fiindcă se vorbește în el de dreptul romînesc (дѣ јнкетъ слободно на волоскомъ законѣ, să trăiască slobod după dreptul romînesc), pentru a arăta că, în veacul al XV-lea, se stia în Moldova de un drept romînesc. Atâtă și nimic mai mult.

chestiuni de a cărei deslegare este atât de legat viitorul nostru. Poate că goana după partizani, manoperele electorale, certele pentru predomnire, afacerile, petrecerile, sportul și călătoriile în străinătate le vor lăsa timpul necesar pentru a se documenta în cauză astfel ca, pe viitor, ei să fie în stare a combate teorii neplăcute lor nu numai prin energia calificativelor și prin meșteșuguri avocațești, ci și prin puterea argumentelor. Aceasta însă dacă nu vor preferi să propună Camerei actuale un proiect de lege proscriind cărțile în chestiune ca alcătuind niște „instigații pri-mejdioase.”

Lista principalelor opere de consultat pentru istoria evoluției legăturilor dintre pămînt, săteni și stăpâni

- Darest de la Chavanne, *Histoire des classes agricoles en France.*
Engelmann, *Entstehung der Leibengenschaft in Russland in Baltische Monatschrift*, XXVII, 1880, fas. 5, 7, 9.
Engel Friedrich, *Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staates.*
Ewers I. Ph. G., *Das älteste Recht der Russen.*
Gessner W., *Geschichtliche Entwicklung der gutsherrlichen und bürgerlichen Verhältnisse Deutschlands oder praktische Geschichte der deutschen Hörigkeit.*
Hanssen G., *Agrarhistorische Untersuchungen.*
Haxthansen A., *Agrarverfassung Russlands.*
Inama Sternegg K. Th. v., *Deutsche Wirtschaftsgeschichte.*
Ian v. Iordan-Rozwadowski, *Die Bauern dess 18-ten Jahrhunderts und ihre Herrn im Lichte der neuesten deutschen Forschungen in Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*, III, XX bs, Baud.
Keussler, *Der bürgerliche Grundbesitz in Deutschland.*
Kindlinger, *Geschichte der deutschen Hörigkeit, insbesondere der sogenannten Leibeigenschaft.*
M. Kovalevsky, *Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la propriété.*
Lamprecht K., *Deutsche Geschichte.*
„ Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter.
Landau G., *Die Territorien in Bezug auf ihre Bildung und ihre Entwicklung.*
Laveleye E. de, *De la propriété et de ses formes primitives.*
Lelewel J., *Considérations sur l'état politique de l'ancienne Pologne et de son peuple.*
Lette, *Die Vertheilung des Grundeigenthumus im Zusammenhang mit der Geschichte der Gesetzgebung.*
Lippert, *Kulturgeschichte der Menschheit in ihrem organischen Aufbau.*
Macieiovski, *Geschichte des slavischen Recht.*
Maior G., *Politica agrară la Români.*
Maurer G. L. v., *Einleitung zur Geschichte der Mark-Hof-Dorf-und Stadtverfassung.*
" " *Geschichte der Dorfverfassung in Deutschland.*
" " *Geschichte der Frohnhöfe, der Bauernhöfe und der Hofverfassung in Deutschland.*
" " *Geschichte de Markenverfassung in Deutschland.*
Meitzen A., *Siedelungen und Agrarwesen.*
Morgan L., *Ancient Society.*

Nasse E., *Über die mittelalterliche Feldgemeinschaft und die Einhegungen des sechzehnten Jahrhunderts in England.*

Rachfahl F., *Die Organisation der Gesamtstaats verwaltung Schlesiens vor dem dreissigjährigen Kriege.*

Ratzel, *Völkerkunde.*

Roepell, *Geschichte Polens.*

Roscher W., *System der Volkswirthschaft.*

Seeböhm Frederick, *The English village community.*

Sering, *Die innere Kolonisation im östlichen Deutschland.*

Sobjestransky, *Ucenija o nacionalnykh osobenostyach.*

Sumner Maine Sir Henry, *Early Institutions.*

Village communities in the East and West.

Timon Akos v. "Ungarische Verfassungs u. Rechtsgeschichte.

Tágányi Karl, *Geschichte der Feldgemeinschaft in Ungarn, in Ungarische Revue* pe 1895.

Thudichum Fr., *Die Gau und Markverfassung in Deutschland.*

Weber M., *Die römische Agrargeschichte in den Bezeichnungen des Staats und Privatrecht.*

Wittich., *Die Grundherrschaft in Nordwestdeutschland.*

